

ANDRÉ GIDE

DOSTOYEVSKI

VARLIK YAYINLARI

1870

1870
1871
1872
1873
1874
1875
1876
1877
1878
1879
1880

1880

23.11.82

Varlık

ANDRÉ GIDE

Çizgi

100

3

DOSTOYEVSKI

HAYATI VE
ESERLERİ

Çeviren :
SAMİH TIRYAKIOĞLU

VARLIK YAYINEVİ
Ankara Caddesi, İstanbul

BÜYÜK ESERLER KİTAPLIĞI : 149

Varlık Yayınları, sayı : 1441
İstanbul'da Ekin Basımevi'nde basılmıştır
Kasım, 1968

DOSTOYEVSKI

Dostoyevski... psikolojide bana bir şeyler öğreten tek insandır. Benim için onu keşfetmek, Stendhal'i bulmaktan çok daha önemli olmuştur.

Fr. Nietzsche

YAZDIĞI MEKTUPLARA GÖRE

DOSTOYEVSKI

(1908)

Tolstoy kocaman bir yağın halinde hâlâ ufku kaplamış; ama dağlık bölgelerde şöyle bir şey olur hani: İnsan kendisine en yakın doruğun ortaya çıktığını görür. Tıpkı onun gibi, uzağı gören birkaç insan da daha o zaman, Tolstoy adlı devin ardından Dostoyevski'nin ortaya çıkıp büyüdüğünü görüyordu. Henüz yarı-gizli olan, dağlar zincirinin esrarlı düğümü olan, o idi; en bereketli nehirlerden birkaçı kaynağını ondan alır ve Avrupa'nın duyduğu yeni yeni susamışlıklar bu nehirlerden giderilir. İbsen'le Nietzsche'nin yanısıra adı geçmesi gereken Tolstoy değil, odur asıl; onlar kadar büyüktür, üçünün de en önemlisidir belki.

On beş yıl kadar oluyor, ünlü yazarımız M. de Vogue bir gümüş tepsiyi andıran güzel sözlerle bize, Rus edebiyatının demir anahtarlarını sunmuştu. Sözü Dostoyevski'ye getirdiği zaman da bu yazarın kabalığından ötürü özür dilemişti. Nazik kişilere yaraşan çekingenliklerle onun az-çok deha sahibi olduğunu kabul ediyordu ama, böylesine büyük lâf ettiği için de sıkılarak okuyucudan af diliyor: "Bu âlemi bizimkine tanıtip anlatmağa kal-kışınca umutsuzluğa düşüyorum," diyordu. Kendisine -hoşa gider değilse bile- az-çok çekilir görünen ilk kitapları biraz inceledikten sonra *Suç ve Ceza* üzerinde duru-

yor; okuyucuya şunu haber veriyor: "Dostoyevski'nin yeteneğindeki yükseliş bu kitapla sona ermiştir. Belki birkaç kez daha kuvvetle kanat çırpacaktır ama bunu daima daha çok bulanan bir gökteki sis bulutu içinde yapacaktır," diyordu. Okuyucu da onun bu sözüne inanmak zorundaydı, o zamana değin bundan gayrı hiçbir şey Fransızcaya çevrilmiş değildi çünkü. Peşinden M. de Vogué *Budala*'nın karakterini yumuşak bir eda ile tanıttıktan sonra *Cinler*'den "kötü yapıлып çatılmış, karanlık teorilerle dolu, anlaşılmaz ve çoğu zaman gülünç bir kitap" diye; *Bir Yazarın Günlüğü*'nden "çözümlemeye de, tartışmaya da gelmeyen karmakarışık övgüler" diye sözediyor; ne, ince bir edebiyatçı olan Marcel Schwob'un Dostoyevski'nin şaheseri saydığı *Ebedî Koca*'nın, ne *Yeraltı Dünyası*'nın sözünü ediyor; "kendinden öncekilere göre çok aşağı olan *Delikanlı* başlıklı bir romandan bahsetmedim" dedikten sonra daha aşırı bir aldırmaçlıkla şunları ekliyordu: "*Karamazov Kardeşler* üzerinde fazla duracak değilim. Herkes bilir ki bu bitmez tükenmez hikâyeyi sonuna kadar okumak babayiğitliğini pek az Rus göstermiştir." Sonuç olarak da şöyle diyordu: "Benim görevim orada tanınmış, burada ise hemen hemen hiç tanınmamış bir yazar üzerine dikkati çekmekten, eserlerinde yeteneğinin çeşitli yönlerini en iyi gösteren üç bölümü (?) belirtmekten ibaret olmak gerektir - ki bunlar *İnsancıklar, Ölü Bir Evden Hâtıralar, Suç ve Ceza*'dır."

Öyle ki, insan bu şartlar altında M. de Vogué'ye karşı minnet mi, yoksa öfke mi duymak gerektiğini pek bilemiyor: Çünkü gerçi Dostoyevski'yi bize ilk tanıtan o olmuştur ama bu eşsiz dehayı, apaçık iyi niyetinin ardından sanki istemiye istemiye, acınacak derecede küçültülmüş, eksik bırakılmış ve tam da işte bu yüzden yalan--yanlış bir biçimde gösteriyor bizlere. *Rus Romancılığı*

adlı eseri yazmış olan M. de Vogué'nin dikkati Dostoyevski üzerine çekerek ona iyilik mi yaptığını, yoksa bu dikkati kitaplarından yalnız üçü üzerinde topluyarak kötülük mü yaptığını insan kestiremiyor: Bu üç kitap da çok güzeldir şüphesiz, ama eserlerinin en anlamlılarından değildir ve bizim hayranlığımız, olduğu gibi, onların ötesine de geçebilir. Şu da var ki Dostoyevski bir salon aydını için ilk anda kolayca anlaşılıp kavranabilecek bir yazar değildir... "İnsanı dinlendirmiyor da yoruyor, tıpkı yerlerinde duramıyan safkan atlar gibi..." diyor M. de Vogué. "Buna bir de insanın okuduklarından anlam çıkarması gerekliliğini ekleyin... Bundan da okuyucu için bir dikkat çabası... manevi bir yorgunluk çıkıyor... v.b." Bundan otuz yıl önce salon adamları Beethoven'in son dörtlülerinden de böyle sözediyorlardı (Dostoyevski mektuplarının birinde "Çok çabuk anlaşılan bir nesne uzun ömürlü olmaz," diyor.)

Şu da var ki bu değer düşürücü yargılar Dostoyevski'nin eserlerinin çevrilmesini, yayınlanmasını geciktirmiş; birçok okuyucunun daha başlangıçta cesaretini kırmış; M. Charles Morice'de de ilkin bize *Karamazovlar*'ın kuşa benzetilmiş bir çevirisini sunmasına yol açmıştı ama, yazarın eserlerinin tümünün çeşitli yayınevlerince yavaş yavaş ve cilt cilt basılmasını önliyememiştir bereket versin.

Fakat günümüzde dahi Dostoyevski epiy özel nitelikte bir seçkinler topluluğu arasında ancak yavaş yavaş okuyucu bulabilmektedir. İbsen'in dramlarının doğrusu artık pek etkilemediği, fakat *Anna Karenina*'dan, hattâ *Savaş ve Barış*'tan zevk almayı bilen yarı-kültürlü, yarı-ciddi, yarı-iyicil büyük halk yığınlarını da; yahut daha az iyicil olan, fakat *Zerdüşt Dedi ki*'nin karşısında kendilerinden geçen okuyucuları da ürkütmektedir. Fakat bütün

bunlardan M. de Vogüé'yi sorumlu tutmak pek ciddi bir şey olmasa gerek. Ben bunlara oldukça ince nedenler görmekteyim ki çoğuna, Dostoyevski'nin yazdığı mektupları incelemekle ulaşabileceğiz. Onun için ben de bugün Dostoyevski'nin eserlerinin tümünden değil de sadece *Mercure de France*'ın 1908'de yayınladığı şu son kitaptan (*Mektuplar*'dan) söz etmek istiyorum.

I

İnsan bir tanrı bulacağını umuyor, bir insanla karşılaşılıyor: Hasta, yoksul, boyuna didinen ve Fransızlar sahip diye onlara boyuna takaza ettiği o "ucuz" sözde-yetenekten -güzel söz söyleme yeteneğinden- yoksun bir insanla. Böylesine çıplak bir kitaptan söz etmek için, dürüstlükten başka her türlü kaygıyı kendimden uzak tutmağa çalışacağım. Bu işte sanat, edebiyat ya da herhangi bir zihin eğlencesi bulmağı umanlar varsa onlara hemen söyleyeyim: Bu satırları okumaktan vazgeçerlerse daha iyi ederler.

Bu mektuplar çoğu zaman karışık, beceriksizce, yanlış yazılmıştır. Her türlü yapmacıklı zarıflık kaygısını bir yana bırakarak bu çok belirli beceriksizliği giderme çarelerini aramadığı için de M. Bienstock'a minnet besliyoruz.

Evet, bunlarla ilk karşılaşma insanı ürkütüyor. Dostoyevski'nin yaşantısını yazan Alman Hoffmann'ın üstü kapalı olarak söylediğine göre, Rus yayınevleri sahiplerince, verilen mektupların seçimi daha iyi yapılabilirdi. Hoffmann'a göre bu kitapçılar, yazarın dul eşi Anna Grigoriyevna ile küçük kardeşi Andrey Dostoyevski'ye, yayınlanması gereken mektuplar üzerinde daha iyi öğüt-

ler verebilirlerdi: Yalnız para işlerinden sözedemektupları bir yana bırakıp daha candan, daha içli mektupları onların yerine geçirseler daha iyi ederler, herhangi bir saygısızlıkta da bulunmuş olmazlardı. Dostoyevski'nin ikinci karısı Anna Grigoriyevna'ya yazdığı mektuplar 464 tanedir ve hiçbiri henüz yayınlanmış değildir. Ancak, böyle olsa bile ben, bu mektuplarının edasının başka türlü olabileceğine inanmıyorum. Bu haliyle bile kitap kalın ve sıkıcı ama, mektupların sayısı yüzünden değil de bunların herbirinin büyük ölçüdeki biçimsizliğinden. Şimdiye dek böylesine kötü yazılmış edebiyatçı mektupları görmemişizdir belki: Böylesine özentisiz, demek istiyorum yani. Başkasından sözetmekte bu kadar usta olan Dostoyevski, kendi adına konuşmak gerekti mi bocalayıveriyor. Düşünceler kaleminin ucuna birbiri ardınca değil de hep birden geliyor sanki; ya da Renan'ın sözünü ettiği "dallı-budaklı yükler" gibi, Dostoyevski bunları ancak kendini yara-bere içinde bırakarak ve yolu üstündeki her şeye takılıp çarparak gün ışığına çıkarabiliyor. Bu karma-karışık bolluk da bundan ileri geliyor işte: Çekidüzen verilebilse bu, romanlarının hazırlanışında onların o güçlü karmaşıklığına yararlı olacak. Kıyasıyla, ölesiye çalışan, anlatılarının herbirini düzelten, yırtıp atan, bıkip usanmaksızın her sayfaya yeniden başlayan ve herbirine o derin canlılığı verene değin bu işleri yapan Dostoyevski, mektuplarını ancak becerebildiği kadar yazmış. Hiçbir şey çizip karalamamış şüphesiz, ama bir dediğini boyuna bir daha söylemiş. Olasıya çabuk yazmış sonra, bitmez tükenmez biçimde yani. Ve hiçbir şey de eserle bunu yaratan işçi arasındaki uzaklığı ölçme olanağını böylesine iyi vermiyor. İlham mı dedin? Amma da pohpohlayıcı, romantik uydurma! Kolaylıklar yaratan esin perileri? Nerelerdesiniz? Buffon: "Uzun bir sabır," de-

mişti. Onun bu gösterişsiz sözü hiçbir zaman böylesine yerinde olmamıştır.

Meslek hayatının henüz başlarındaiken kardeşine şunları yazıyor: "Ne biçim düşünce bu seninkisi, kardeşim? Bir tablo bir tek defada yapılmalıymış. Ne zaman bunun böyle olması gerektiğine inandın sen? İnan bana. Her yerde, her işe emek harcamak, hem de çok büyük emek harcamak gerek. İnan bana ki Puşkin'in birkaç satırlık hafif zarif bir şiiri, o bunun üzerinde uzun zaman, tekrar tekrar işlediği içindir ki tek bir defada yazılmış gibi görünür... Yazılan hiçbir şık şey olgun değildir. Shakespeare'in elyazmalarında hiç çizik, silik yoktur, derler. Bu yüzdendir ki bunlarda bunca biçimsizlikle zevksizlik bulursun. Çalışsaydı daha iyisini yazardı..."

İşte bütün mektupların edası böyle. Dostoyevski vak-tinin de, enerjisinin de en çoğunu çalışmağa adıyordu. Mektuplarının hiçbirini keyfinden yazmış değildi. Döndürüp dolaştırıp sözü: "Mektup yazmağa karşı duyduğu korkunç, yenilmez, akla hayale gelmez tiksinti"ye getiriyordu. "Mektuplar aptalca şeyler, bunlarda içini hiç dökemez insan," diyordu. Dahası var: "Sana her şeyi yazıyorum ve görüyorum ki asıl manevî, zihnî hayatıma ilişkin hiçbir şey söylememişim. Bir fikir bile vermemişim bundan sana hattâ. Biz mektuplaştıkça da bu böyle olacak hep. Mektup yazmayı beceremiyorum. *Kendimden yazmağı, kendimi ölçüyle yazmayı bilmiyorum.*" Başka bir yerde de şöyle diyor: "İnsan bir mektupta hiçbir zaman hiçbir şey yazamaz. Onun için de Mme de Sévigné'ye hiçbir zaman tahammül edemedim: Mektuplarını çok fazla güzel yazıyordu çünkü." Ya da alaylı bir tarzda şöyle diyordu: "Cehenneme gidersem muhakkak ki günde on mektup yazarak günah işlediğim için gideceğim." Bu

da bu asık yüzlü kitap boyunca insanın rastlayabileceği tek şaka galiba.

Onun için o da ancak çok darda kaldığı için mektup yazacaktı. Ömrünün son on yılının bambaşka bir edada olan -ve ileride özel olarak sözünü edeceğim- mektupları hesapsız tutulursa, bunların herbiri birer çığlıktır: *Hiç bir şeyi yoktur artık; sıfırı tüketmiştir; ister.* Çığlık da ne demek... Bitmek bilmeyen, tek tonlu bir umutsuzluk iniltisidir bu. Uсталığa kaçmadan, gurura kapılmadan, alay etmeden ister. İster ama istemesini bilmez. Yalvarır, sıkıştırır. Bir dediğini bir daha söyler, ayak direr, ihtiyaçlarını sayıp döker... San Francesco d'Assisi'nin, kurduğu tarikatın efsanesini anlatan *Fioretti*'sinde şöyle bir şey vardır: Bir melek âvare bir gezgin kılığına girer. Spolete ovasına varıp yeni doğmakta olan "Fransiskan" tarikati manastırının kapısının çalar. Söylendiğine göre öylesine acele acele, öylesine uzun uzun, öylesine güçlü güçlü vurur ki "kardeşler" kızarlar ve içlerinden, nihayet gelip kapıyı açan Masseo adlı keşiş (Bu da M. de Vogué olsa gerek) ona: "Nerden geliyorsun sen kuzum, böyle saygısızca kapı çalınır mı hiç?" der. Melek: "Nasıl çalmam gerekirdi?" diye sorunca Masseo şu karşılığı verir: "Aralıklı olarak üç defa çalar, sonra beklersin. Kapıyı açacak olana duasını bitirecek kadar zaman bırakmak gerek. Bu kadar zaman geçer de gelmezse, kapıyı yine çalarsın.. Melek: "*Evet ama, işim çok acele,*" der...

İşte, Dostoyevski de bu meleği hatırlatır bana hep. "Öylesine sıkıntıdayım ki kendimi asmağa hazırım," diye yazıyor. "Ne borçlarımı ödeyebiliyorum, ne de yol param olmadığı için çekip gidebiliyorum. Tam bir umutsuzluk içindeyim." - "Yıl sonuna dek halim nice olacak? Bilmiyorum. Başım çatlıyacak. Ödünç alacak kimsem de kal-

madı artık.” (Kahramanlarından biri: “Gidecek yeri olmamak ne demek? Anlıyor musun bunu?” diyordu.) - “Altı yüz ruble istemek için bir hısıma mektup yazdım. Bu parayı bana yollamazsa mahvoldum demektir.” Bu sızlanışlar ya da benzerleriyle bu mektuplar öylesine dolu ki, hepsini rastgele derliyorum... Arasına da, her altı ayda bir bönce tekrarladığı şu direniş var: “Para ömür boyunca tek bir defa hiç böylesine gerekli olamaz.”

Bir alçak gönüllülük vardır ki Dostoyevski kahramanlarını bununla coşturmasını bilir. O acaba Rus alçak gönüllülüğüdür bu, hristiyanca bir alçak gönüllülük de olabilir pekâlâ. Fakat -Hoffmann'ın dediği gibi- her Rusun ruhunun -hattâ hristiyan inancının bulunmadığı bir ruhun- derinliklerinde dahi bulunabilir. Ve -yine Hoffmann'ın dediği gibi- haysiyetini her şeyden üstün tutan bir Batılı bunu iyice anlayamaz hiçbir zaman. İşte Dostoyevski de son zamanlarında sanki bu alçak gönüllülükle sarhoş gibi: “Neden “olmaz,” diyeceklermiş? “İlle vereceksin!” demiyorum da alçak gönüllülükle yalvarıyorum üstelik,” diyordu.

Fakat bu mektuplar yalnız umutsuzluk hallerinde yazı yazan insanı hep umutsuz göstererek bizi aldatıyor belki... Hayır: Bir yerden para gelmiye görsün, borçlara gidiveriyordu hemen. Öyle ki, Dostoyevski elli yaşındayken şunları yazıyordu: “Ömrüm boyunca para kazanmağa çalıştım, ömrüm boyunca da para sıkıntısı çektim. Hele şimdi, her zamankinden çok.” Borç-harç, ya da kumar, düzensiz yaşayış ve o içgüdüsel, ölçüsüz eli açıklık. Hele onun bu huyu için, gençlik arkadaşı Riesenkaufp şöyle diyordu: “Dostoyevski öyle bir adamdır ki onun yanında ömür süren herkes çok rahat eder ama kendisi ömür boyunca züğürt kalacaktır.”

Elli yaşındayken şunları yazıyordu: “Hazırladığım

bu roman (söz konusu olan, *Karamazof Kardeşler*'di ve bunu ancak dokuz yıl sonra yazacaktı), hazırladığım bu roman üç yılı aşkın zamandır kafamı kurcalıyor ama başlamıyorum: Tolstoy'ların, Turgenyef'lerin, Gonçarof'ların yazdıkları gibi, acele etmeden yazmak istiyorum onu. Hiç değilse eserlerimin birisi belirli bir zamana yetiştirilmek için değil de, serbestçe yazılmış olsun."

"Para için, bir çırpıda yapıuveren işi anlamam ben," diyecek ama boşuna. Bu para işi çalışmasını her zaman etkileyecek ve elindeki işi vaktinde yetiştirememek korkusu, içinden çıkmayacak: "Tam zamanında hazır olmaktan, geç kalmaktan korkuyorum. Acele edip işleri bozmak istemem. Gerçi plâni iyi inceleyip hazırladım ama, insan çok acele etti mi her şeyi berbat eder."

Bu yüzden de korkunç bir zihin yorgunluğuna uğradı, çünkü bu ilkeye böylesine sımsıkı bağlılığı bir şeref meselesi yapmıştı ya, kusurlu bir eser vermektense işbaşında ölmeği yeğ bulurdu. Ömrünün sonuna doğru da şöyle diyebiliyordu nitekim: "Edebiyatçı olarak bütün meslek hayatım boyunca, verdiğim sözü her zaman tuttum, bir kez dahi sözümde durmamış değilim. Ayrıca hiçbir zaman yalnız para için, ya da verdiğim sözden kurtulmak için yazı yazmış değilim."

Aynı mektupta, az önce de şöyle diyordu: "Bir konuyu hiçbir zaman para için, önceden belirtilmiş bir güne kitap yetiştirme zorunluğunu karşılamak için tasarlamış değilim. Ancak konu kafamda olgunlaştıktan, içimde gerçek bir yazma isteği doğduktan ve yazmayı gerekli bulduktan sonradır ki bağlantıya girdim ve yazacağım eseri önceden sattım."

Yirmi dört yaşındayken yazdığı ilk mektuplarından birinde: "Ne olursa olsun andiçtim: Aç da, açık da kalsam dayanacağım, ısmarlama yazı yazmıyacağım. İsmar-

lama yazmak sanatı öldürür. Ismarlama yazmak her şeyi mahveder. Her bir eserim kendi kişiliği bakımından iyi olsun istiyorum;" demişti. Buna göre onun, her şeye rağmen sözünde durduğu, fazla ince eleyip sık dokumadan, söylenebilir.

Fakat bütün ömrü boyunca da daha çok zamana, daha büyük özgürlüğe sahip olsaydı düşüncesini daha iyi bir sonuca ulaştırabileceği yolunda, acıklı bir inanç besledi: "Beni çok üzen bir şey var ki şu: Romanı önceden, bir yılda yazsam, sonra da iki üç ay süreyle düzeltip temize çeksem bambaşka olurdu bu muhakkak," diyordu. Kuruntu belki de, ama kim ne söyleyebilir? Daha çok boş zamanı olsaydı ne yapardı acaba? Daha ne gibi şeyleri araştırıyordu? Daha büyük bir sadeliği, herhalde; ayrıntıları daha kusursuz olarak sıralamağı... Ama bu halleriyle bile en iyi eserleri hemen her bölümde öyle bir belirlilik ve açıklığa ulaşıyor ki, insan bundan daha iyisinin yapılabileceğini kestiremiyor pek.

Fakat buna ulaşabilmek için ne çabalar harcamıyor! "Yalnız içime doğan yerler birden, aynı anda geliveriyor ama geri yanı çok çetin iş." Kardeşi oldukça "sade" yazmadığı için ona takaza etmiş olacaktı herhalde. Bunu derken de oldukça çabuk yazmadığını ve "kendini ilhamının akışına bırakmadığını" söylemek istemiş olsa gerek. O sıralarda henüz genç olan Dostoyevski ona şu karşılığı veriyordu: "Sen çalışma ile ilhamı, yani bir sahenin ilk, âni yaradılışını ya da ruhun atılışını (ki sık olur bu) birbirine karıştırıyorsun galiba. Bak örneğin, ben bir sahneyi gözümün önüne geldiği gibi, hemencecik bir yere yazarım, bu yüzden de pek sevinirim. Sonra aylar ayı, bir yıl boyunca onu işlerim... ve inan bana ki sonuç, çok daha iyi olur. Yeter ki ilham gelsin. İlham olmadıkça hiçbir şey olmaz tabii."

Onun sözlerini bu kadar sık aktardığım için özür mü dilemeliyim acaba? Yoksa sözü sık sık Dostoyevski'ye bırakırsam daha mı iyi ederim? "Başlangıçta, yani geçen yılın sonuna doğru (mektup ekim 1870'te yazılmıştır), bu işi incelenmiş, olup bitmiş sayıyor ve böbürlenerek bakıyordum ona. (Burada söz konusu olan, *Cinler*'dir.) Sonradan gerçek ilham doğdu içime ve birden bu eseri seviverdim. İki elimle kavradığım gibi başladım yazdıklarımı çizmeğe." Şunları da söylüyor sonra: "Bütün yıl (1870) yırtıp değiştirmekten başka iş yapmadım... Plânımı en azından on kez değiştirdim, birinci bölümü de baştan aşağı yeniden yazdım. İki üç ay önce umutsuzluk içindeydim. Sonunda her şey aynı anda ortaya çıktı, bir daha da değişemez artık." Sonra hep o saplantı: "Acele etmeden, belirli güne yetiştirmek zorunda olmadan yazmağa vakit bulabilseydim ortaya iyi bir şey çıkardı belki."

Bu kaygıyı, kendine karşı beslediği bu hoşnutsuzluğu her kitabı için duymuştu: "Roman (*Suç ve Ceza*) uzun; altı bölümlük. Kasım sonunda büyük parçasını yazmış, hazırlamıştım. Hepsini ateşte yaktım! Şimdi söyleyebilirim, yazdıklarım hoşuma gitmiyordu. Yeni bir biçim, yeni bir plân çekiyordu beni. Yeniden başladım. Geceli gündüzlü çalışıyorum ama yine de yavaş ilerliyor iş."

Bir başka yerde de şöyle diyor: "Çalışıyorum ama iş çıkmıyor, boyuna yırtıp yırtıp atıyorum. Korkunç bir bezginlik içindeyim." Yine başka bir yerde: "Öyle çok çalıştım ki aptallaştım bu yüzden, kafam da sersem oldu." Sonra daha ileride: "Hava güzel, bundan yararlanmak gerek ama ben burada (Staraya Rusa'da) ölesiye çalışıyorum. Gece gündüz işimin başındayım."

Kimi zaman basit bir yazı bile onu bir kitap kadar uğraştırıyordu. Küçük nesnelere karşısında olduğu kadar

büyükleri karşısında da iş ahlâkının kurallarına sıkı sıkıya bağlıydı. Bielenski ile ilgili, sonradan bulunamıyan bir anma yazısı için şöyle diyordu:

"Yazıyı bugüne dek sürüncemede bıraktım, sonunda da dişlerimi gıcırdatarak bitirdim... On roman sayfası yazmak bu iki sayfayı yazmaktan daha kolay! Sonunda şu oldu ki hepsini hesaplarsak en azından beş defa yazdım o mendebur yazıyı, sonra hepsini çizdim, yazdıklarımı değiştirdim. Nihayet yazımı iyi kötü tamamladım. Ama öylesine kötü ki ,bulantı veriyor bana." Çünkü Dostoyevski değerine, ya da hiç değilse düşüncelerinin değerine derin bir inanç besliyor ama, en iyi yazıları için bile çalışma sırasında titiz davranıyor, çalışma bittikten sonra da memnun kalmıyor:

"Bundan (*Karamazovlar*'dan) daha yeni, daha eksiksiz, daha eşsiz bir şeyi pek seyrek yazdığım oldu. Kibirlilikle suçlanmadan böyle konuşabilirim: İşin gerçekleşirilişinden değil de konudan, kafamda yereden düşünce-den söz ediyorum yalnız. Gerçekleştirmeye gelince, Tanrı'ya kalmıştır bu; beceremiyebilirim de, çok defa başıma gelmiştir bu nitekim..."

Başka bir yerde de şöyle diyor: "Yazdığım şey ne denli çirkin, ne denli kötü olursa olsun romanın düşüncesi ve ona harcadığım çaba ben, zavallı ben, yazar olarak ben için yeryüzünde en değerli şeydir."

Budala üzerinde çalıştığı sırada da şunları yazıyor: "Romanıma karşı tiksintiye varan bir hoşnutsuzluk duyuyorum. Çalışmak için kendimi çok zorladım ama yapamadım: Kalbimden rahatsızım. Şimdi üçüncü bölüm için son bir çaba yapıyorum. Romanı derleyip toparlayabilirsem iyileşeceğim; yoksa mahvoldum."

Dostoyevski yalnız M, de Vogüé'nin "şaheserleridir" dediği üç kitabı değil, üstelik *Yeraltı Dünyası*'nı, *Budala-*

yı, *Ebedî Koca'yı* da yazmış olduğu halde yeni bir konuya (*Cinler'e*) hırsla el attığı sırada: "Ciddi bir şeyler yazma zamanı geldi nihayet," diye haykırıyordu.

Öldüğü yıl da kendisine ilk kez yazdığı Bayan N.'ye şöyle diyordu: "Yazar olarak birçok kusurlarım olduğun biliyorum, kendimden en başta ben hoşnut değilim çünkü. İnanın ki kendimi şöyle bir yokladığım zamanlar istediğimin yirmide birini dahi tam anlamıyla anlatmadığımı, hattâ belki anlatamadığımı, sık sık görüyorum. Beni kurtaran, hep beslemekte olduğum şu umut: Günün birinde Tanrı bana öyle bir güç ve ilham ihsan edecek ki, düşündüklerimi daha tam olarak anlatacağım; yani kısacası, gönlümde ve hayalimde sakladığım ne varsa anlatabileceğim."

Balzac'tan, onun kendine olan güveninden ve pek bol kusurlarından ne kadar uzağız! Flaubert bile kendine karşı böylesine sıkı bir titizlik göstermiş midir, böylesine çetin savaşlar yapmış, böylesine didinip yırtınmış mıdır acaba? Sanmıyorum. Dostoyevski'nin titizliği daha çok ve yalnızca edebîdir. Edebî dürüstlikle uzlaşmaz davranıyorsa, nasıl çalıştığını anlatışı mektuplarının en büyük parçasını kaplıyorsa bu, onun böylesi çalışmaya gönül verdiğini ve övünmese bile, hiç değilse bundan gurur duyduğunu gösterir. Başka hiçbir şeyi de gözü görmüyordu zaten: Yaşamayı "öyle iğrenç bir şey ki, katlanabilmek için tek çare, ondan kaçınmaktır," diye tanımlıyor; kendini "ok atabilmek için bir memesini yakan amazonlar"a benzetiyordu. Dostoyevski hiçbir şeyi bir kenara itmiş değildi; karısı, çocukları vardı, onları seviyordu: yaşamayı hiç de hor gördüğü yoktu. Hapisten çıkışında şunları yazıyor: "Hiç değilse *yaşadım*. Acı çek-

tim ama yaşadım yine de." Sanatı karşısında gösterdiği özveri daha az kibirli, daha az bilinçli, daha az tasarlı olmakla birlikte sırf bu yüzden daha trajiktir, daha güzeldir. Lâtin mizah ozanı Terentius'u sık sık anar ve insanlara değgin hiçbir şeye yabancı kalmağı kabul etmezdi: "İnsanın kendinden yüz çevirmeğe, yeryüzünde olup bitenleri bilmezlikten gelmeğe hakkı yoktur, bunun için de yüksek ahlâksal nedenler vardır: *Homo sum: humani nihil a me alienum puto* (Ben insanım: insanlığa değgin hiçbir şey yabancı değildir bana)." O da kendi acılarına yüz çevirmiyor, onların bütün ağırlığına katlanıyordu. Birinci karısını, sonra da kardeşi Mihail'i birkaç ay ara ile kaybedince şunları yazıyordu: "İşte yalnız kalıverdim birden; ve korku duydum. Korkunç oldu bu! Yaşantım kırılıp ikiye bölündü. Bir yanda uğrunda yaşamış olduğum her şeyle dolu geçmiş, öbür yanda yitirdiğim iki insanın yerini tutacak tek bir yüreğim dahi bulunmadığı bilinmezlik. Yaşamak için hiçbir neden kalmıyordu bana. Yeni bağlar mı kurmalı, yeni bir yaşantı mı yaratmalıydım kendime? Yalnız bu düşünce bile ürkütüyordu beni. Bunun üzerine ilk defadır ki onların yerine koyacak başka şeyim olmadığını, yeryüzünde yalnız onların sevdiğimi ve yeni bir sevginin yalnız doğamayacağını değil, doğmaması gerektiğini de anladım." Fakat on beş gün sonra da şunları yazıyor: "Bütün güç ve enerji yedeklerinden benliğimde bulanık, belirsiz bir şey, umutsuzluğu andırır bir şey kaldı. Heyecanla keder, benim için en olağanüstü hal... Yalnızım da üstelik!.. Bununla birlikte kendimi yaşamağa hazırlıyorum gibime geliyor hep. Gülmüş şey, değil mi? Kedinin dokuz canlılığı gibi!" O sırada kırk dört yaşındaydı, senesine varmadan da yeniden evlendi.

Daha yirmi sekiz yaşındayken Sibiryaya sürgüne

gönderilmesini bekliyor ve bir kalede tutuklu bulunuyordu. O zaman da şöyle haykırmaktaydı: “Şimdi görüyorum ki benliğimde büyük bir yaşama isteği var ve bunu tüketmek çok güç.” Ve (1856’da) yine Sibirya’dan, fakat cezasını bitirip Marya Dimitriyevna İsayeva adlı dul-la evlendiği sırada: “Şimdi eskisi gibi değil artık,” diye yazıyordu. “Yaptığım işte o kadar düşünce, o kadar çaba, o kadar enerji var ki... Altı yıl boyunca böylesine dayanılmaz acılarla savaşmak için bu kadar çok enerjiye ve yiğitliğe sahip olayım da kendimi doyurmak, karımı doyurmak için yeterince para kazanamıyayım, olacak iş mi bu? Hadi canım! Çünkü özellikle şu var ki ne bendeki güçlerin değerini, ne de yeteneğimin derecesini kimsenin bildiği yok ve ben de asıl buna güveniyorum!”

Fakat ne yazık ki onun savaşması gereken şey, yalnız yoksulluk değildi!

“Hemen her zaman zahmet ve kaygıyla, sinirli bir halde çalışıyorum. Çok çalışınca bedensel bakımdan da hastalanıyorum hattâ.” “Şu son zamanlarda, geçirdiğim krizlere aldırmadan, geceli gündüzlü çalıştım.” Bir başka yerde: “Bununla birlikte bu krizler beni bitiriyor, her birinden sonra da günler boyunca kafamı toparlamıyorum.”

Dostoyevski hastalığını kendinden hiçbir zaman gizlemiş değildi. Zaten geçirdiği sar’a krizleri -ne yazık ki çok sık olduğundan birçok dostları, hattâ bununla ilgilenmeyenler dahi tanık oluyorlardı buna bazen. Strakhof *Anılar*’ında bize bu nöbetlerden birini anlatıyor: Dostoyevski gibi o da sar’alı olmanın ayıp bir şey oluşuna, hattâ daha güç çalışmaktan ileri gelen bir aşağılık hariç, manevi ya da entelektüel bir “aşağılık” oluşuna akıl erdirememektedir. Hattâ kendisine mektup yollayan hiç tanımadığı kadınlara dahi ilk defa yazan Dostoyevski’nin

gayet safça ve açıkça şöyle dediği oluyordu: "Mektubum geciktiği için üzüldüm ama şu benim sar'a hastalığından üstüste üç nöbet geçirdim. Böylesine sık ve güçlü olanları hiç başıma gelmemiştir. Fakat nöbetlerden sonra iki üç gün ne çalışabiliyorum, ne yazabiliyorum, ne de hatâ okuyabiliyorum: Bedenim de ruhum da bitkin hale geliyor çünkü. İşte bunun içindir ki -artık işin içyüzünü biliyorsunuz ya- size cevap vermekte geciktiğimden ötürü beni bağışlamanızı dilerim."

Daha Sibiry'a gitmeden önce çekmekte olduğu bu hastalık, sürgünde daha da arttı, dış ülkelerde bulunduğu sıralarda azıcık yatıştır gibi oldu, sonra yine başladı ve daha kötüleşti. Nöbetler bazen daha aralıklı, fakat daha güçlü olarak geliyordu. Elli yaşındayken şunları yazıyordu: "Nöbetler sık olmayıp da bunlardan biri aniden geliverdi mi dünyayı kapkara görüyorum. Umutsuzluğa kapılıyorum. Eskiden bu hal nöbetten sonra üç gün sürerdi, şimdiyse yedi sekiz gün sürüyor."

Nöbetlerine aldırmadan işine dört elle sarılmağa çalışıyor, girdiği bağlantılar yüzünden didinip duruyordu: "(*Ruski Viyestnik* dergisinin) nisan sayısında (*Budala'nın*) geri kalanı çıkacağını bildirdiler. Bense önemsiz bir bölüm dışında hiçbir şey hazırlamış değilim. Ne göndereceğim onlara, bilmiyorum! Önceki gün çok zorlu bir nöbet geçirdim. Ama dün deliliğe yakın bir durumda olduğum halde yine de oturup yazı yazdım."

Bu yalnız sıkıntıyla acıya yol açsa neyse ne: "Ama ne yazık! Umutsuzlukla görüyorum ki son günlerde ya da eskiden olduğu gibi çalışacak durumda değilim artık." Birkaç defa da hafızasıyla muhayyilesinin zayıfladığından sızlanıyor ve elli sekiz yaşında, yani ölümünden iki yıl önce şöyle diyor: "Yaşım ilerledikçe benim için çalışmanın güçleştiğine uzun süredir dikkat etmiş

bulunuyorum. Onun için avutulması daima imkânsız düşünceler, kara düşünceler..." Bununla birlikte *Karamazovlar*'ı yazıyor.

Geçen yıl Baudelaire'in mektupları yayınlandığı sırada M. Mendès kızmış, tumturaklı olmaktan geri kalmayan bir tavırla ve bir sanatçının edep duygusu ile itirazda bulunmuştu. Ben de Dostoyevski'nin bu mektuplarını okurken İsa'nın kendisine maledilen ve son günlerde yine hatırlanan güzel bir sözünü düşünüyorum: "Yeniden çıplak gezmeye başlayıp bundan utanç duymadığınız zaman, Cennet de kurulmuş olacaktır," demişti İsa.

Her şeyden kolayca utanıp sıkılıveren, büyük insanların yalnız büstlerini görmek isteyen ince ruhlu aydın kişiler her zaman için varolacaktır şüphesiz: Gizli bir takım kâğıtların, özel mektupların yayınlanmasına bunlar başkaldıracaklardır. Onların bu tür yazılarda, kahramanların da kendileri gibi kusurları olduğunu gören insanların sevinip övünüşlerinden başka şey görmez gibi bir halleri vardır. Bunun üzerine saygısızlıktan, ve -romantik tarzda yazmaktan hoşlanıyorlarsa- "mezar soyuculuktan", ya da hiç değilse ahlâksızca bir meraktan sözederler. "İnsanı bir yana bırakalım, önemli olan eserdir!" derler. Orası öyle! Ama işin hayranlık uyandıran ve benim için sonsuz ibret dersleriyle dolu olan yanı, *o adamın* bu eserleri *buna rağmen* yazmış olmasıdır.

Ben Dostoyevski'nin hayat hikâyesini yazmıyorum da sadece mektuplarından elde ettiğim öğelerle onun bir portresini çiziyorum. Onun için yalnız onu beden yapısı bakımından engelleyen nesnelere sözettim ki bunlar arasına, kendisine sıkı sıkıya bağlı ve görünüşe göre tabiatının da gizliden gizliye arzuladığı o sürekli mutsuz-

luğu, zavallılığı sokabilirim galiba... Her Şeyi ters gidiyordu. Daha meslek hayatının başında, hastalıklı bir çocukluk geçirmiş olmasına rağmen askerlik hizmetine elverişli görüldü. Oysa daha gürbüz olan kardeşi Mihail askerlik hizmetinden bağışık tutuldu. Her nasılsa birtakım şüpheli kimseler arasına karıştı, yakalandı, lme hüküm giydi. Sonra cezası bağışlandı, Sibirya'ya sürgün edildi. Orada on yıl kaldı: Dört yılını zıندان, altı yılını Semipalatinsk'te, orduda geçirdi. Orada -genel olarak bu sözden çıkardığımız anlamla- belki pek büyük sevgi beslemeksizin fakat bir çeşit ateşli acıma, merhamet, Şefkat duygusu ve kendini feda etme ihtiyacıyla, her zaman her yükü üstüne almak ve hiçbir Şeyden kaçınmamak konusunda duyduğu doğal eğilim sonucu olarak, İsayef adında bir mahkmun dul karısıyla evlendi. Kadının haylaz ve aylak, yetişkin bir de oğlu vardı. O gün bugün onu Dostoyevski bakıp besledi.

Karısının ölümünden sonra Vrangeli'e yazdığı mektupta Şöyle diyor: "Evet, dostum! O beni çok seviyordu, ben de onu seviyordum ama bir arada ikimiz de mutlu değildik. Seni gördüğüm zaman bütün bunları anlatırım. Yalnız şu kadarını bil ki (hastalık derecesinde kaprisli, meraklı ve acaip mizacı yüzünden) birlikte çok mutsuz olmamıza rağmen, yine de birbirimizi sevmekten kendimizi alamıyorduk. Mutsuzluğumuz arttıkça birbirimize daha çok bağlanıyorduk hattâ. Ne kadar acaip görünürse görünsün, böyleydi bu."

Bir başka mektubunda da şunlar var: "Beni sorarsan, ne diyeyim bilmem ki: Aile yükünü sırtıma aldım, sürükleyip duruyorum. Ama yle sanıyorum ki ömrüm henüz sona ermiş değil ve ölmek de istemiyorum." Kardeşi Mihail öldükten sonra onun ailesine de Dostoyevski bakıyordu. Cebinde biraz parası, dolayısıyla biraz boş

vakte sahip olma imkânı belirlediği zaman (M. de Vogüé'nin dediği gibi: "Sahip olduğunu sandığı düşünceleri korumak için") kurduğu, desteklediği, yönettiği gazetelerle dergilerin yükü de sırtındaydı ayrıca: "Sıkı tedbirler almak gerekiyordu. Aynı anda üç basımevinde birden yayın yapmağa başladım. Ne paramı, ne sağlığımı, ne çabalarımı esirgedim. Her işi ben görüyordum. Provaları okuyordum. Yazarlarla temastaydım. Sabahın altısına kadar ayaktaydım, beş saat uyuyabiliyordum ancak. Sonunda dergiye çeki-düzen verebildim ama iş isten geçmişti." Dergi batmaktan kurtulamadı gerçekten: "Asıl kötüsü şu ki," diye ekliyor, "işin hamallığını yaparken dergiye hiçbir şey yazamıyordum. Benden tek satır yoktu içinde. Okuyucularım adımları görmüyorlar ve yalnız taşrada değil, Petersburg'da dahi dergiyi yönetenin ben olduğumu bilmiyorlardı."

Ne önemi var! Yeniden işe koyuldu, diretti, tekrar başladı. Hiçbir şey yıldırmadı onu, çökertmedi de. Bununla birlikte, ömrünün son yıllarında, artık iyice fethettiği halk oyuna karşı değilse bile gazetelerin karşıtlığı ile uğraşp didişiyordu: "Moskova'da (Puşkin üzerine söylevde) söylediklerim için hemen her yanda bizim basın benim için ne dedi bakın: Sanki hırsızlık etmişim ya da bir bankayı dolandırmışım gibi davrandılar. (O günlerin ünlü dolandırıcısı olan) Ukhantsev bile benim kadar küfür yememiştir."

Fakat onun aradığı bir ödül değildir, harekete geçiren ise onur ya da yazar gururu değildir. Başlangıçtaki parlak başarısını karşılayış tarzı kadar, bu konuda anlamlı bir şey olamaz: "Üç yıl var ki edebiyatla uğraşıyorum," diye yazıyor, "ve serseme döndüm âdeta. Yaşamıyorum, düşünmeğe vaktim yok., *Adım üzerinde şüpheli*

bir ün yarattılar, bu cehennem ne zamana dek süreceğini bilmiyorum."

Düşüncesinin değerine öylesine inanmıştı ki, insan olarak değeri buna karışıp içinde kayboluyordu. Dostu Baron Vrangel'e: "Sana ne yaptım ki beni bu kadar seviyorsun?" diye yazıyordu. Ömrünün sonuna doğru da kim olduğu bilinmiyen, mektuplaştığı bir hanıma şöyle diyordu: "Ben gönülleri kurtaran, ruhları halâs eden, acıları dindiren biri miyim sanıyorsunuz yoksa? Çok kimseler yazıyorlar bunu bana ama eminim ki ben, daha çok mutsuzluk ve tiksinti uyandıran bir kimseyim. Arasına bana oyalayıp avutma görevi veriyorlar ama bunda hiç mi hiç usta değilim." Bu acılı ruhta ne denli şefkat var oysa! Sibirya'dan kardeşine şunları yazıyor: "Seni düşümde görüyorum her gece, dehşetli de meraklanıyorum. Ölesin istemiyorum. Dünya gözüyle seni bir kez daha görmek, bağırma basmak istiyorum sevgili kardeşim benim. Tanrı aşkına merakımı gider, İsa'nın bâşiyçin, eğer sağlık durumun iyi ise, bütün işlerinle sıkıntılarını bir yana bırak ve şimdi, hemen mektup yaz bana, aklımı oynatacağım yoksa."

Hiç değilse bu yandan herhangi bir destek bulabilecek mi? Semipalatinsk'ten 23 mart 1856 günü Baron Vrangel'e yazdığı mektupta şöyle diyor: "Kardeşimi nasıl buluyorsun, bütün ayrıntılarıyla hemen yaz bana. Benim için ne düşünüyor? Eskiden beni çok severdi! Vedalaşırken ağlıyordu. Bana olan duyguları soğumadı mı acaba? Huyu-hulku değişti mi? Öyleyse ne denli üzülürüm!.. Bütün geçmişi unuttu mu? İnanamam buna. Ama altı yedi ay bana tek satır yazmayışına ne demeli?.."

(Sürgünde geçirdiği dört yıl boyunca Dostoyevski yakınlarından haber alamamıştı. 22 şubat 1854'te, salıverilişinden on gün önce kardeşine Sibirya'dan yolladığı

mektupların ilkini, M. Bienstock'un derlediği mektuplar arasında bulamıyarak üzüldüğüm şu çok hoş mektubu yazıyordu: "Seninle nihayet daha uzun uzadıya, ve öyle gibime geliyor ki daha güvenli olarak konuşabilirim... Ama her şeyden önce şunu sorayım: Niçin tek satır bile yazmadın bana? Hiç sanmazdım böyle yapacağını! Zıندانımda, yalnızlığımın içinde belki artık hayatta olmadığını düşünerek kaç kez derin bir umutsuzluğa kapıldım, bilemezsin: Kaç gece çocuklarını hali nice olacak, diye düşündüm ve onlara yardım imkânını bana vermiyen kadere lânet ettim... Bana mektup yazmanı yasak mı ettiler yoksa? Ama yazabilirsin pekâlâ! Buradaki bütün siyasî hükümlüler yılda birkaç mektup alıyorlar... Ama ben yazmayışının nedenini anladım galiba: Her zaman ki vurdumduymazlığın bu senin...")

Baron Vrangeli'e yazdığı mektup ise şöyle devam ediyor: "Sonra eski günleri hatırlatan sevgiyi onda o kadar az görüyorum ki!.. K... ile ona: "Benim durumumla ilgilensin," diye haber yollamıştım. Ona söylediklerini hiç unutamıyacağım: "*Sibirya'da kalsa daha iyi eder,*" demiş."

Evet, Dostoyevski bunları yazmıştı ama tersine, bu acı sözü unutmaktan başka dileği yoktu. Demin bir parçasını buraya aktardığım, Mihail'e yazdığı o şefkat dolu mektup, bundan sonra yazılmıştır. Az sonra da Vrangeli'e şunları yazıyordu: "Kardeşime söyle: Gözlerinden, yanaklarından öperim, ona verdiğim bütün üzüntüler için de önünde dize gelerek af dilerim." Nihayet kardeşine de 21 ağustos 1855'te (Bienstock'un derledikleri arasında bulunmayan) şu mektubu yazıyordu: "Sevgili kardeşim, geçen yılın ekim ayında sana yazdığım mektupta (bana tek satır yazmadığın için) yine aynı şikâyetlerde

bulunmuştum. Sen de bunları okuyunca çok üzüldüm, çok acı duydum, demiştin. Mişa, bunun için kızma bana sakın, düşün ki yapayalnızım, fırlatılıp atılmış bir taş parçasıyım sanki. Ötedenberi karamsar, hasta, alıngan huyluyumdur. Bütün bunları düşün ve sızlanışlarım haksız, aklıma gelenler de saçma ise bağışla beni. Doğru yapmadığıma kendim de iyice inanıyorum şimdi.”

Hoffmann haklıydı şüphesiz, Batılı bir okuyucu da böylesine alçak gönüllü bir pişmanlık karşısında başkaldıracaktır. Çoğu zaman İspanyolvari bir edaya kaçan edebiyatımız, haksızlığı unutmamanın soylu bir karakteri gösterdiğini bize öyle iyi öğretmiştir ki!..

Bu “Batalı okuyucu” Dostoyevski’nin şu satırlarını okuduğunda ne der acaba: “Çarı herkesin sevdiğini yazıyorsun. Bense tapınıyorum ona.” Ve o bunları yazdığı sırada Sibiry’a daydı henüz. Alay için mi yazmıştı bunu? Hayır. Mektuplarında sık sık bu konuya dönüyor: “Çar çok iyi ve cömert yüreklidir,” diyor. On yıllık sürgünden sonra hem Petersburg’a dönme iznini, hem üvey oğlu Pavel’in bir liseye alınmasını istediği zaman şöyle diyor: “İstediklerimden birine “olmaz” derlerse öbürüne belki demiyeceklerini düşündüm: Çar Petersburg’da oturmama izin vermezse belki Pavel’i okula aldirtir da böylece iki dileğime birden “olmaz” dememiş olur.”

Alçak gönüllülüğün bu kadarı insanı şaşırtıyor sahiden. Nihilistler, anarşistler, hattâ sosyalistler bundan hiçbir pay çıkaramıyacaktılar. Ne! Hiçbir başkaldırma çılgılığı yok ha? Çara saygı göstermek ihtiyata uygun bir iş diyelim hadi, ama topluma ve içinden yaşlanıp çıktığı o zındana karşı da mı başkaldırmak yok? Bakın nasıl sözediyor bundan: “Bu dört yıl boyunca ruhumda ve inançlarımda, zihnimde ve gönlümde neler oldu, söylemeyeceğim sana, çok uzun olur çünkü. Acı gerçekten kaçmak

için düşüncelere dalyordum boyuna, bu da yararsız olmayacak. Eskiden aklımdan bile geçirmediğim istekler, umutlar besliyorum şimdi. (Dostoyevski'nin kardeşi Mihail'e 22 şubat 1854'te yazdığı bu mektubu da Bienstock derlememiştir.)" Bir başka yerde de şöyle diyor: "Son yıllarda Petersburg'da olduğu kadar asık yüzlü ve kuskucu olduğumu sanma sakın. Geçip gitti bütün bunlar. Bize yol gösteren Tanrı'dır zaten." Nihayet çok sonraları, 1872'de S. D. Yanovski'ye yolladığı bir mektupta şu inanılmaz itirafta bulunuyor (İtalik harflerle dizilmiş sözlerin altını Dostoyevski kendi eliyle çizmiş bulunmaktaydı): "Sen beni severdin, ilgi gösterirdin, ben ki *Sibirya'ya gitmezden önce akıl hastasıydım* (evet, bunu şimdi anlıyorum), orada da iyileştim."

Görüldüğü gibi, hiçbir sızlanma yok! Minnet var tersine! Tıpkı Eyüb peygamber gibi: Hani Tanrı'nın eli onu ezer de ağzından tek sızlanış çıkmaz... Kader kurbanının böylesi insanı yıldırıyor doğrusu. Hangi inanç uğrunda yaşıyor ki acaba? *Düşüncelerinin* hiç değilse bu mektuplarda ortaya çıktığı kadarını incelersek belki şimdiden sezmeğe başladığımız, büyük çoğunluk indindeki bu *başarısızlığın*, bu beğenilmezliğin, ünü -Dostoyevski'nin hâlâ içinde bocaladığı- bu acı dolu bekleyişin gizli nedenlerini anlamış olacağız belki.

II.

Hiçbir partinin adamı olmayan, bölücü olduğu için hizipçilik zihniyetinden çekinen Dostoyevski, şunları yazıyordu: "Zihnimi en çok kurcalayan şey şu: Düşünce birliğimiz neden ibaret, hangi eğilimden olursak olalım, hepimizin üzerinde birleşebileceğimiz noktalar hangileri?" "Rus düşüncesinde, Avrupa'nın aykırılıklarının bağdaştı-

ğına" derinden inandığı için, kendi deyişiyile "eski bir Avrupa'lı Rus" olan Dostoyevski bu Rus birliğini var gücüyle gerçekleştirmeğe çalışıyordu. Büyük bir yurt ve insanlık sevgisiyle bütün partilerin bu birlik içinde kaynaşmaları gerekti. Sibirya'dan şöyle yazıyordu: "Evet, ben de sizin gibi düşünüyorum: Üzerine aldığı görev dolayısıyla Rusya, Avrupa'yı tamamlayacaktır. Bunu uzun zamandır açıkça anlamış bulunuyorum." Bir başka mektubunda da Ruslardan "bütün insanlığın ortak yararlarının başına geçebilecek," *görevine henüz başlamamış bir ulus* diye sözediyordu. Belki sadece vakitsiz bir inançla Rus halkının önemi üzerinde (ki ben böyle düşünmüyorum) hayale kapılıyordu ama bunu hiç de şoven bir hayranlıkla değil; *Rus olarak* kendisinin Avrupa'yı bölen çeşitli tutkularla hizipleri derinden sezişi ve anlayışıyla yaptığı sanısında idi. Puşkin'den sözederken onun "kendisini herkese sevdirmeye" yeteneğiyle övünüyor, sonra şunları ekliyordu: "O, işte bu yeteneği bizim halkımızla paylaşmaktadır ve işte bunun içindir ki onun ulusal bir niteliği vardır." Rus ruhunu "Avrupa'daki bütün eğilimlerin uzlaşacakları bir zemin" sayıyor ve işi "hangi gerçek Rus her şeyden önce Avrupa'yı düşünmez?" diye haykırarak, şu şaşkıncı sözleri söyleyecek kadar ileriye vardıyordu: "Âvâre Rus'un, yatışmak için, evrensel mutluluğa ihtiyacı var."

"Rusya'nın gelecekteki çalışmalarının tüm insanlığı olduğu gibi kapsayan bir niteliği olması gerektiğine, Rus düşüncesinin belki de çeşitli Avrupa uluslarının bunca sebat ve yiğitlikle geliştirmekte oldukları bütün düşüncelerin sentezi olacağına" inanan Dostoyevski, bakışlarını boyuna dış ülkelere çevirmekteydi. Fransa ile Almanya üzerindeki politik ve sosyal yarguları bizim için bu mektupların en ilginç bölümleri arasındadır. Gezip do-

İaştı, İtalya'da, İsviçre'de, Almanya'da uzun süre kaldı. Bunu ilkin görüp öğrenme arzusuyla yaptı. Bitmek bilmeyen para işleri yüzünden aylar ayı bir yere kıvılda-yamadı. Ya yoluna devam için, yeni borçları ödemek için yeterince parası yoktu; ya da Rusya'da eski borçlarla karşılaşmaktan, yine mapusaneyi boylamaktan korkuyordu... Kırk dokuz yaşındayken: "Sağlığımın bugünkü du-rumuyla altı ay bile hapiste kalmağa dayanamam; asıl önemlisi de, çalışmam," diyordu.

Yabancı ülkelerde Rusya'nın havasının, Rus halkıyla temasın eksikliğini duyuyordu hemencecik. Ne Spar-ta'yı, ne Toledo'yu, ne Venedik'i gözü görüyordu. Hiçbir yerin bir an bile ne havasına uyabiliyor, ne de oradan hoşlanıyordu. Strakhof'a: "Ah, Nikolay Nikolayeviç, dış ülkelerde yaşamak benim için öyle çekilmez şey ki, anla-tamam bunu sana!" diye yazıyordu. Dışardayken gön-derdiği mektupların hepsinde şu sızlanış vardı: "Rusya'-ya gitmem gerek: Can sıkıntısından patlıyorum burada..." Ve sanki eserlerini besleyen gizli cevherleri orada kay-nağından çekip ahyormuş, kendi toprağından ayrılınca onu besleyen su da kesiliyormuş gibi, şunları söylüyor-du: "Ya yazmağa isteğim yok, Nikolay Nikolayeviç, ya da çok büyük zahmetle yazıyorum. Bunun anlamı ne, bi-lemiyorum. Rusya'nın özlemi olsa gerek, diye düşünüyö-rum. Ne yapıp yapmalı, dönmeli oraya." Bir başka yer-de de şunlar var: "Çalışmalarım ve eserlerim için Rus-ya'ya ihtiyacım var... Şunu açıkça hissettim ki Dresden ya da başka yerde, nerede olursam olayım hepsi bir. Her yerde yabancı bir memlekette olacağım, Rusya'dan ayrıl-mış bulunacağım." Şunu da diyor sonra: "Burada kendimi ne denli yararsız, yabancı hissediyorum bilsen... He-mencecik aptallaşıp dar kafalı oluyorum, Rusya alışkan-lığımları yitiriyorum. Rusya'nın ne havası, ne insanları var

burada. Rusların ne diye buralara göç ettiklerini de anlamıyorum sonra. Bunların hepsi çılğın.”

Bununla birlikte *Budala'yı* Cenevre'de, *Vevey'de*; *Ebedî Koca'yı*, *Cinler'i* Dresden'de yazmıştı. Ama o iş başka! “Buradaki çalışmalarım için çok güzel sözler söylüyorsun. Gerçekten, içinde bulunduğumuz çağ bakımından değil de bizim orada olup bitenleri bilmek bakımından geri kalmış olacağım (bunları da senden iyi biliyorum muhakkak: *Üç Rus gazetesini her gün!* son satırına dek okuyorum ve *iki* de dergi alıyorum), yaşantının canlı akışını yitireceğim; onun fikrini değil de özünü kaybetmiş olacağım. Bu da sanat çalışmalarını nasıl etkiliyor bilsen!”

Böylece de bu “evrensel sevgi”nin yanısıra, onu güçlendiren ateşli bir milliyetçilik de var ve bu, Dostoyevski'nin düşüncesine göre, öbürünün ayrılmaz tamamlayıcısı. O sırada orada “ilericiler” diye adlandırılan kimselere, yani (bu tanımlı Strakhof'tan alıp kullanıyorum) “Rus kültürünün ilerleyişini ulusal varlığın organik gelişmesinden değil de Batının öğretim usullerinin çabucak benimsenmesinden bekleyen politikacılar zümresine” karşı durup dinlenmeden, bıkip usanmadan itirazda bulunuyordu. Ona göre “Fransız her şeyden önce Fransız, İngiliz de İngilizdir; başlıca amaçları, oldukları gibi kalmaktır. Güçleri de bundadır işte.” “Rusları köksüzleştiren bu adamlara” başkaldırıyor; “toplumdan koparak ve onu terkederek halka değil de yabancı ülkelerden birine, *avrupalılığın* içine, adı var kendi yok evrensel insanın mutlak olarak hüküm sürdüğü yere gidip böylece halkla bağlarını koparan, onu hor görüp yanlış tanıyan” öğrenciyi uyarmak için Barrès'in meydana çıkmasını beklemiyordu. Tıpkı Barrès'in “zararlı kantçılık” için yaptığı gibi, Dostoyevski de yönetmekte olduğu derginin önsözünde (*Çağ der-*

gisindeki bu önsözü Bienstock, mektuplara ek olarak yayınlanmıştır) şöyle diyordu: "Yabancı ülkelerden getirtilen bir düşünce ne kadar yararlı olursa olsun bizim ulusal yaşantımız -dışarının hiçbir ilhamı ve zorlaması olmaksızın- bu fikri gerekli bulmadıkça, bunu doğal ve fiili olarak kendi içinden çıkarmadıkça ve bu herkese fiilen kabul edilmedikçe yurdumuzda kökleşemez, onun havasına uyamaz, bize de gerçekten faydalı olamaz. Yeryüzünün hiçbir ulusu, yerli-köklü hiçbir toplum dışarıdan getirtilen ısmarlama bir program üzerine kurulmuş değildir..." Kendi hesabıma Barrès'te de bundan daha kesin ve zorlayıcı bir söze rastlamış değilim.

Ama bunun hemen yanısıra, Barrès'te hiç bulamayıp üzüldüğüm şunlar da var: "İnsanın kendini tarafsız bir gözle görmek üzere bir an için kendi yurdundan ayrılabilmesi, çok güçlü bir kişilik sahibi olduğunu gösterir; aynı zamanda yabancı ülkelere iyicillikle bakabilmesi de tabiatın en büyük ve en soylu vergilerinden biridir." Zaten Dostoyevski de bu doktrinin nasıl bir körlükle bizi nereye kadar sürükleyebileceğini görmüşe benzemiyor muydu: "Fransızı fikrinden caydırmak ve onun kendini evrenin birinci adamı sanmasını önlemek imkânsızdır. Evren hakkında da çok az bilgi sahibidir zaten. Bilmediği de istemez üstelik. Bütün ulusa özgü çok belirli bir davranıştır bu."

Dostoyevski bireyciliği ile daha belirli olarak ve daha uygun biçimde Barrès'ten ayrılmaktadır. Ve Nietzsche'nin karşısında, bazen ben'in değerine olan o inancın yanısıra ne kadar daha az kendini beğenmişlik ve kibir bulunduğunu göstermek bakımından bizim için çok güzel bir örnek olmaktadır. "Bu dünyada en güç iş, insanın olduğu gibi kalmasıdır," diye yazıyor ve: "İnsan hiçbir amaç uğrunda yaşantısını berbat etmemeli," diye ekliyor. Çünkü

ona göre yalnız yurtseverlik olmayınca değil, bireycilik olmayınca da insanlığa yararlı olmak mümkün değildir. Demin söylediğim sözleriyle birkaç Barrèsçi ondan yana olabilir ama, şu şimdi söylediğim sözleri hangi Barrèsçiyi ondan soğutmaz?

Şu sözler okununca da durum aynı olacaktır: “Yeni insanlıkta estetik düşünce allak-bullak olmuştur. Toplumun manevî temeli pozitivizmin içinde ele alınca yalnız sonuç vermemekle kalmaz: Kendini tanımlayamaz da, istekler ve ülküler içinde bocalar durur. Toplumun böyle kurulamayacağını, mutluluğa giden yolların bunlar olmadığını, mutluluğun da şimdiye dek sanıldığı gibi oradan gelmediğini ispatlamak için hâlâ çok az olay mı var ortada? Nerden geliyor bu mutluluk öyleyse? Herkes bir sürü kitap yazıyor da asıl önemli olanı görmüyor: Batı’da İsa.... kayboldu. Batı da bu yüzden, sırf bu yüzden yıkılıyor.” Bunu okuyan hangi Fransız katoliği bu sözlere alkış tutmaz? Yalnız şu var ki ben, cümlenin bir parçasını eksik yazmıştım. İlk biçimi şöyleydi: “Batı’da İsa, *katolikliğin kusuru yüzünden* kayboldu.” O zaman hangi Fransız katoliği bu mektupların her yanından akan dindarlık yaşlarıyla heyecana gelmek yiğitliğini gösterecektir? Dostoyevski boş yere: “Dünyaya evrenin tanımadığı ve ilkesi bizim ortodoksluğumuz içinde bulunan bir İsa’yı göstermek isteyecektir ama Fransız katoliği de kendi ortodoksluğu yüzünden bunu dinlemeğe yanaşmayacak, ve hiç değilse bugün için boş yere, Dostoyevski şunları ekliyecektir: “Bana kalırsa bizim gelecekteki uygarlaştırıcı kudretimiz, bütün Avrupa’nın bizim elimizle dirilişi ve yarınki gücümüzün bütün özü de işte orada bulunmaktadır.”

Nasıl ki Dostoyevski M. de Vogüé’ye kendisinde “dü-

şünceye karşı, hayatın bütünlüğüne karşı hırslı bir saldırı, "budalanın, suya sabuna dokunmayanın, tembelin v.b.... kutsallaştırılması" gibi şeyleri görmek fırsatını veriyorsa, beri yanda da onun kardeşine yazdığı, fakat Bienstock'un derlemediği bir mektubunda şunları okuyoruz: "Bunlar basit insanlar, denecek bana. Ama gel gör ki karmaşık bir insana göre basit bir insandan daha çok korkulur." "Bir işe yaramak" isteyen ve hastabakıcı, ya da ebe olmak arzusunda bulunduğunu kendisine bildiren bir genç kıza" ... insan öğrenimiyle düzenli olarak uğraşırsa kendini yüz defa daha yararlı bir işe hazırlamış olur..." diye yazıyor; biraz ileride de şunları ekliyordu: "Yüksek öğreniminizle uğraşsanız daha iyi olmaz mı?.. Uzmanlarımızın çoğu *çok az bilgili* insanlardır... ve kız-erkek öğrencilerimizin çoğu da büsbütün bilgisizdir. İnsanlığa ne gibi bir iyiliği dokunabilir bunların?" M. de Vogüé'nin aldandığını anlamak için bu sözlere ihtiyacım yoktu şüphesiz, ama insan aldanabiliyor ne de olsa.

Dostoyevski sosyalizmin lehinde yahut aleyhinde kolay kolay cephe almamaktadır. Çünkü Hoffmann haklı olarak: "Kelimenin bütün beşerî anlamıyla sosyalist olan Dostoyevski, sosyalist olmaktan hiçbir zaman geri kalmamıştır," diyor ama mektuplarında şunu okuyoruz: "Daha şimdiden sosyalizm, Avrupa'yı kemirmiş bulunuyor. Çok geç kalmırsa her şeyi de yıkacak."

Muhafazakâr olan fakat gelenekçi olmayan; çarlıktan yana, fakat demokrat olan; hristiyan olan fakat papalığa bağlı katolik olmayan; liberal olan fakat "ilerici" olmayan Dostoyevski, *kendisinden nasıl yararlanılacağı bilinemiyen* kişi olarak kalmaktadır. Her partide hoşnutsuzluk uyandıracak bir şeyler buluyor onda insan. O, üzerine aldığı rol için çok fazla zekâya sahip olduğuna; ya

da hemen varılabilecek amaçlar uğrunda bu çok nazik aracı eğip bükmeğe, bozmağa hakkı olduğuna hiçbir zaman inanmadı çünkü. "Bana hoş geldin (9 nisan 1876) demek için birbirleriyle yarışan *bütün bu mümkün eğikimler* (Bu sözlerin altını kendi eliyle çizmiştir) dolayısıyla, bu mektupların bende uyandırdıkları izlenimler üzerine bir yazı yazmak istiyordum... Fakat bu yazı üzerinde düşününce birden farkettim ki bunu tam bir açık yüreklilikle yazmak imkânsızdır. Açık yüreklilik olmadıktan sonra da bu yazıyı yazmak, zahmetine değer mi?" Ne demek istiyor? Şunu, herhalde: Zemine, zamana uygun bu yazıyı herkesin hoşuna gidecek ve başarı kazanacak tarzda yazmak için düşüncesini zorlaması, aşırı ölçüde basitleştirmesi, son olarak da inançlarını *tabii hallerinin* ötesine götürmesi gerekecekti. Gönlü buna razı olmamıştı işte.

Katı olmayan, basit düşünce doğruluğu ile eş olan bir bireycilikle, bu düşünceyi ancak karmaşık bütünlüğü ile sunmağa razı oluyordu. Aramızdaki başarısızlığının da daha güçlü ya da daha gizli bir nedeni yoktur.

Büyük inançların ötedenberi, yanları sıra az-çok hiyleli bir yargıyı da götürdüklerini sinsice söylemek iddiasında da değilim sonra. Ancak bunlar zekâya bile bile rağbet etmezler. Fakat ne de olsa M. Barrès bir düşünce- nin bütün yönlerini dürüstçe aydınlatarak ona yeryüzünde yol aldırmanın mümkün olmadığını, bir tek yanından azimle itmek gerektiğini hemen anlayacak kadar zekidir.

Bir düşünceye başarı kazandırmak için yalnız onu ileri sürmek gerekir; ya da daha doğrusu, başarı kazanmak için tek bir düşünceyi ileri sürmek gerekir. İyi bir formül bulmak yetmez. Bundan artık ayrılmamak da söz konusudur. Halk her yeni ad karşısında ne gibi bir tavır takınması gerektiğini bilmek ister ve zihnini karıştıracak şeyleri hoş göremez. Pasteur'un adı geçti mi hemence-

cik: Ha, evet, kuduz aşısı, diye düşünebilmekten hoşlanır. Nietzsche mi? Üstinsan; Curie mi? Radyum; Barres mi? toprakla ölüler; Quinton mu? Plâzma; tıpkı: Bornibus mü? Hardalı vardır onun, der gibi. Parmentier de, tutalım ki patatesi "icad" ettiyse, sadece bu sebze sayesinde, bütün sebze bahçemizi kendisine borçlu olsaydık tanınacağından daha çok tanınmıştır.

M. de Vogüé *Suç ve Ceza*'nın son bölümlerinde yerleşmiş bulduğu doktrini kendi icadıyla "acı çekme dini" diye adlandırıp böylece portatif bir formül halinde klişeleştirdiği zaman, Dostoyevski Fransa'da az daha başarı kazanacaktı. Hadi öyle olsun, formül de tam yerinde olarak bulundu, diyeyim... Fakat ne yazık ki adam formüle sığamıyor, her yanından taşıyordu. Çünkü o gerçi: "Tek bir şey gereklidir: Tanrı'yı tanımak" diyenlerdendi ama hiç değilse bu "Tanrı'yı tanıtmak" işini beşerî ve kaygılı karmaşıklığı içinde, eserinin aracılığı ile yapmak istiyordu.

İbsen de kolay boyun eğdirilecek adam değildi. Eserleri "evet, bu böyledir," diyen değil de "bu nasıldır?" diye soran herkes de böyledir nitekim. *Bebek Evi* ve *Halk Düşmanı* adlı iki dramın bir dereceye kadar başarı kazanışları bunların üstünlüklerinden değil de, İbsen'in bunlarda ortaya bir çeşit sonuç koyuşundan ileri gelmektedir. Halk, iyice belirli bir sonuca ulaşamıyan yazardan pek memnun kalmaz: "Kararsızlık, belirsizlik gibi bir kusur; düşünce tembelliği ya da inanç zayıflığı var bunda," diye düşünür. Zekâdan pek az hoşlandığından bu inancı da, ileri sürülen iddianın zorluluğuna, sürekliliğine ve biçim birliğine bakarak ölçüye vurur.

Zaten alabildiğine geniş olan bir konuyu daha da genişletmeği hiç istemediğimden, bugün onun doktrinini belirtmeğe kalkışacak değilim. Bu "iki kutbu bağdaştırma"

istegine pek alışık olmayan Batılı kafalar için, onun içinde bulunan çelişmeleri göstermek istiyordum yalnız. Dostoyevski milliyetçilikle avrupacılık; bireycilikle özveri arasındaki bu çelişmelerin sadece görünürde var olduklarına inanmaktadır. Bu hayatî sorunun yüzlerinden yalnız birini anlayabilmek için, birbirlerine karşı partilerin herbirinin gerçeğe aynı ölçüde uzak kaldıklarını düşünmektedir. İzin verilirse buraya Dostoyevski'den bir düşünce daha aktarayım. Bu, muhakkak ki, Dostoyevski'nin durumunu bir yorumdan daha iyi aydınlatacaktır. (Dostoyevski'nin bu sözlerini *Yabancı ülkelere gezi* adlı kitabının "Burjuvazi üzerine deneme" başlıklı bölümünden alıyorum. M. Bienstock bunu, mektupların çevirileriyle birlikte yayınlamak çok iyi etmiştir.): "Mutlu olmak için kişilikten vazgeçmek mi gerek? Kurtuluş yolu gölgede kalmak mı acaba? Ben de diyorum ki, tam tersine, insan yalnız gölgede kalmaktan kaçınmamalı, kişilik de edinmeli, Batı'da olduğundan daha yüksek derecede yapmalı bunu hattâ. Beni anlayın: Bile isteye, her türlü baskının dışında olarak katlanılan bilinçli bir fedakârlık, yani bir kimsenin kendini kamu yararına feda etmesi bana göre kişiliğin daha çok gelişmiş, daha üstün olduğunu gösterir. İnsanın kendisine tam anlamıyla hakim olduğunu, daha büyük bir cüzi iradeye sahip bulunduğunu anlatır... Kuvvetle gelişmiş, bir kişilik sahibi olma hakkına iyice inanmış, kendisi için artık korku duymayan bir kimse kendiliğinden hiçbir şey yapamaz; yani kendini başkaları uğrunda feda etmekten gayrı bir işe yarayamaz. Tâ ki başka herkes de tıpkı böyle cüzi irade sahibi ve mutlu kişilikler edinebilsin. Tabiatın kanunudur bu: Normal insan da ona ulaşma eğilimindedir."

Bu çözüm yolunu İsa öğretmiştir ona: "Her kim ki canını kurtarmak ister, onu yitirecektir; her kim ki ba-

na olan sevgisi uğrunda canını verecektir, onu gerçekten canlı hale sokacaktır.”

Dostoyevski elli yaşında olduğu halde 1871-72 kışında Petersburg'a döndüğünde Yanovski'ye şunları yazıyordu: “Eeee, kabul etmek gerek: İhtiyarlık geldi çattı; ama insan yine de düşünmüyor onu; yine yeni yeni şeyler yazmağa (O sırada *Karamazoflar*'ı hazırlıyordu), nihayet herkesi hoşnut bırakacak bir şey yayınlamağa hazırlanıyor; yaşamaktan yine bir şey bekliyor ama, her şeyi almış olması da mümkündür. Kendimden sözediyorum sana: Tam anlamıyla mutluyum yani!” İşte bu mutluluk, acının ötesindeki bu sevinçtir ki insan, Dostoyevski'nin bütün yaşantısıyla eserlerinde bunun gizli olduğunu hisseder. Nietzsche bu sevinci çok iyi sezmişti, M. de Vogüé'nin ise, bunu da hiçbir zaman sezememiş oluşundan ötürü, kendisine takazada bulunuyorum.

O dönemdeki mektupların edası birden değişiyor. Ötedenberi mektuplaştığı kimseler de onun gibi Petersburg'da oturduklarından artık onlara değil de tanımadığı kimseler; aydınlanmak, avutulmak, akıl danışmak için kendisine rastgele başvuranlara mektup yazıyor. Bunların hepsini buraya aktarmaktansa kitabın okunmasını öğütlemek daha iyi. Ben de bu yazıyı, okuyucumu böyle davranmağa sevk etmek için yazıyorum zaten.

Nihayet o korkunç para sıkıntılarından kurtulan Dostoyevski, ömrünün son yılları boyunca yeniden *Bir Yazarın Günlüğü*'nü yönetmeğe başladı ama bu yayın, aralıklı olarak çıktı. Kasım 1880'de, yani ölümünden üç ay önce, ünlü Aksakov'a şunları yazıyordu: “Dostça bir itirafta bulunayım sana: Gelecek yıl *Günlük*'ü yine çıkarmak niyetindeyim. Onun için bana temiz bir yürek, günahsız, imrenişsiz, kimseyi öfkelenedirmeyecek sözler ih-

san buyursun diye dize gelip sık sık, uzun uzun yalvardım Tanrı'ya."

M. de Vogüé'nin, içinde "çözümlemeye olduğu kadar tartışmaya da gelmeyen, karmakarışık övgüler"den başka şey görmediği bu *Günlük*'te Rus halkı başka nesnelere buluyordu bereket versin. Dostoyevski de eserinin çevresinde -keyfi bir birleştirme olmaksızın-, zihinlerin birleşmeleri hulyasının aşağı-yukarı gerçekleştiğini hissedebildi.

Öldüğü haber alınınca, düşünen insanların bu inan birliği ve içine düştüğü kargaşalık parlak bir biçimde kendini açığa vurdu. İlk "bozguncu kimseler onun ölümünü ele geçirmeği tasarladılar" ama çok geçmeden şöyle bir şey görüldü: "Ulusal bir düşünce ile ateşlendiği zaman sırrını yalnız Rusya'nın bildiği o beklenmedik birleşme ile bütün partiler, bütün hasımlar, çarlığın çözülmüş bütün parçaları bu ölüm üzerine büyük bir coşkunluk içinde birleşiverdiler." Bu sözler M. de Vogüé'nindir ve yaptığı inceleme üzerinde ileri sürdüğüm bütün sakıncalardan sonra bu soylu sözleri buraya aktarabildiğim için mutluyum. M. de Vogüé daha ileride de şunları yazıyor: "Eski çarlar için "Rus toprağını birleştiriyorlar" denirdi. Düşüncenin bu hükümdarı da Rus toprağında Rusların gönüllerini birleştirmişti."

Şimdi de Dostoyevski bütün Avrupa'da enerjileri yine öylece bir araya getirmekte, bunu yavaş yavaş, hemen hemen esrarlı bir biçimde yapmaktadır. Özellikle Almanya'da: Burada eserlerinin yeni yeni baskıları yapılmakta; Fransa'da da yeni yetişen kuşak, M. de Vogüé'ninkine göre onun eserlerini daha iyi tanımakta ve erdemlerinin daha iyi tadına varmaktadır. Onun başarısını geciktiren gizli nedenler, bu başarının sürekli olmasını da sağlayacaklardır.

“KARAMAZOF KARDEŞLER”

“Dostoyevski, psikolojide bana bir şeyler öğretmiş olan tek insandır” diyordu Nietzsche.

Bizim aramızda ise kaderi çok başka oldu. Bundan yirmi yıl kadar önce Rus edebiyatını Fransa’ya tanıtan M. de Vogüé’nin, bu devin kocamanlığından korkmuş gibi bir hali vardı. “Bağışlayın beni” diyor; Dostoyevski’yi ilk okuyacak olanların onu anlayamayacaklarını terbiyeli terbiyeli, önceden haber veriyordu. Turgenyef onun sayesinde sevilmişti. Puşkin’le Gogol’e karşı tam bir hayranlık besleniyordu. Tolstoy’un itibarı boyuna genişlemekteydi. Fakat Dostoyevski... fazla “Rus”tu o muhakkak. M. de Vogüé: “Aman, ayağınızı denk alın,” diye bağıyordu. Pek pek, ilk okuyucuların meraklarını Dostoyevski’nin en anlaşılır saydığı; insanın zihni karışmadan, daha rahat okuyabileceği iki üç eseri üzerine yöneltiyordu. Fakat bunu yaparken de -ne yazık ki!- muhakkak en anlamlı, en çetin -fakat bugün söylemeğe cesaret edebiliriz artık- en güzel olanlarını da bir yana bırakıyordu. Bazıları: “Bu sakıntı gerekliydi,” diye düşüneceklerdir: Nasıl ki halkı *Pastoral Senfoni*’ye de alıştırmak, yavaş yavaş ısındırmak gerekmişti belki. Sonra *Korolu Senfoni* sunulmuştu ona. İlk merakları *İnsancıklar*, *Ölüler Evi*, *Suç ve Ceza* üzerinde toplayıp sınırlamak iyi olmuşsa da bugün okuyucunun *Budala*, *Cinler* özellikle *Karamazof Kardeşler* gibi büyük eserleri tanıması zamanı gelmiştir artık.

Bu roman Dostoyevski’nin son eseridir. Bir dizinin

ilki olması gerekiyordu. O sırada Dostoyevski elli dokuz yaşındaydı, şunları yazıyordu:

“İstediklerimin yirmide birini dahi tam anlamıyla anlatamadığımı, hattâ belki hiçbir şey anlatamadığımı, çoğu zaman acı ile görüyorum. Bereket versin şunu umuyorum hep: Tanrı günün birinde bana o kadar çok güç ve ilham ihsan edecek ki, anlatmak istediklerimi daha tam olarak anlatacağım; yani kısacası, gönlümde ve halimimde bütün sakladıklarımı ortaya dökebileceğim.”

Ölüm çalışmalarını birden yarıda bıraktırana kadar, bir çeşit sürekli ilerleyişle, eserden esere yol alan nadir dehalardan biriydi o. Rembrandt ya da Beethoven -ki Dostoyevski’yi ona benzetmekten hoşlanırım- gibi, onun da ateşli yaşlılık çağında hiçbir çöküntü olmamıştı. Düşüncesi güvenli ve zorlu bir biçimde gelişip artıyordu.

Kendisine karşı hiçbir hoşgörü beslemiyordu, hiçbir zaman yaptığı işten hoşnut değildi, imkânsız istemeğe kadar varan bir titizliği vardı. Bununla birlikte kendi değerinin de iyice farkındaydı. *Karamazoflar*’a başlamadan önce gizli bir sevinç ürpertisi ona haber verdi: Kendi çapına, dehasının çapına uygun bir konu yakalamıştı niha-yet.

“Bundan daha yeni, daha tam, daha değişik bir şeyi söyleyebilmek çok seyrek olarak başıma geldi,” diye yazıyordu.

Tolstoy’un ölüm döşeginin başucunda bu kitap vardı.

Kitabın uzunluğundan ürken ilk çeviriciler, bu eşsiz eserden bize ancak budanmış bir çeviri verdiler. Dış birliği korumak bahanesiyle, şuradan buradan birçok bölümler olduğu gibi çıkarıldı ve bunlar, *Les Précoces* adıyla anılan ek bir cildi meydana getirmeğe yetti. Bir ihti-

yat tedbiri olarak bundaki Karamazof adı, Çestomazof'a çevrildi, bu da okuyanları büsbütün şaşırttı. Kitaptan bütün çevirdiği kadarıyla bu çeviri de çok iyiydi zaten ve ben bunu, ondan sonra bize sunulanlardan hâlâ üstün tutuyorum. Bazı kimseler onun çıktığı tarihe bakarak böylesine hacimli bir şaheserin tam çevirisine katlanmak için halkın hiç de olgunlaşmamış olduğunu düşüneceklerdir belki. Bu şartlar altında benim bu çeviri için yapacağım tek takaza, eksik olduğunu hiç itiraf etmemiş bulunmasıdır.

Dört yıl önce de Bienstock ve Nau'nun yaptıkları yeni çeviri çıktı. Şu büyük faydası vardı ki, daha derli-toplu bir ciltte kitabın genel düzenini ortaya koyuyordu. Demek istiyorum ki, ilk çeviricilerin başlangıçta kitaptan çıkardıkları bölümleri yerli yerinde vermekteydi. Fakat her bölümün sistemli bir özetlenişiyile -donduruluşuyla, diyecektim nerdeyse-, ikili konuşmaları o içli çekingenliklerinden, ürperişlerinden sıyrıyorlar; cümlelerin üçte birini, çoğu zaman bazı paragrafların -hem de en anlamlılarının- tümünü atlıyorlardı. Ortaya çıkan sonuç ise tıpkı çinko üzerine kazınmış bir gravür; ya da daha iyisi, Rembrandt'ın mânalı bir portresine bakılarak yapılmış bir resim gibi çıplak, kaba, gölgesizdi. Bu kitapta ne gibi bir erdem vardı ki bunca bozmaların rağmen yine de çok güzel kalabiliyordu! Stendhal'ın kitapları nasıl kendi vakitlerini, saatlerini bekledilerse bu kitap da kendi vakitini, saatini sabırla bekliyebildi. Görünüşe göre vakti, saati de nihayet gelmiş benziyor.

Almanya'da Dostoyevski'den peş peşe çeviriler yapılmakta, bunların herbiri de titiz bir doğruluk ve güçlülük bakımından bir öncekiyle yarış etmektedir. Daha güç, daha yavaş heyecana gelen İngiltere de hiç geri kalmağa özen göstermektedir. *New Age*'in 23 martta çıkan

son sayısında Arnold Bennett, Mrs. Constance Garnett'in çevirisinin çıktığını haber verirken bütün İngiliz romancılarıyla hikâyecilerinin "şimdiye dek hiç kimsenin yazmamış olduğu en güçlü muhayyile eserlerini" yaratan okulu benimsemelerini diliyor; özellikle *Karamazof Kardeşler'den* söz ederek şöyle diyordu: "Bu eserde tutku, en yüksek gücüne ulaşmaktadır. Bu kitap bize tam anlamıyla dev gibi, bir düzüne kadar çehre sunmaktadır."

Bu "dev gibi çehreler" in Rusya'da bile bize olduğu kadar hiç kimseye böyle doğrudan doğruya hitap etmediklerini; seslerinin bugün dahi bu kadar gür çıktığını bir söyleyen olacak mı? Hiç benzeşmemekle birlikte yine de aynı kandan oldukları besbelli üç kardeş, İvan, Dimitri, Alyoşa; peşlerinde de uşakları ve üvey kardeşleri olan Smerdiyakof'un hiç ayrılmıyarak onları kaygılandıran gölgesi. Aydın İvan, tutkulu Dimitri, mistik Alyoşa yaşlı babalarının utanç verici şekilde boş bıraktığı mânevi âlemi üçü birlikte paylaşıyorlar sanki. Ve biliyorum ki bazı delikanlılar üzerinde bunlar daha şimdiden yersiz bir etki yapmaktadırlar. Sesleri bize yabancı gelmiyor artık. Dahası var, kendi benliğimizde onların birbirleriyle konuştuklarını duyuyoruz. Bununla birlikte bu eserin yapısında hiçbir yersiz, sırasız sembolizm yoktur. Bilindiği gibi, bir psikologun ince kavrayışıyla aydınlatmağa kalkıştığı, her gün görülen cinsten bir olay, karanlık bir "dâva", bu kitabın yazılmasında ilk neden olmuştur. Bu anlamlı çehreler kitapta sürekli olarak, her zaman için vardır. Bir an bile kendi zorlu gerçekliklerinden sıyrılmamaktadırlar.

Bugün bunları sahneye çıkarmak söz konusudur ya (muhayyilenin bütün yaratışlarından, ya da tarihin kahramanlarından hiçbiri sahneye çıkmağı onlar kadar hak etmiş değildir), bilinmesi gereken şey, aktörlerin hep bir

ağızdan çıkaracakları sesler arasında, onları şaşırtıcı seslerini seçip seçemeyeceğimizdir.

Bilinmesi gereken şey, kitabı sahneye uygulayan yazarın, bu kişilerin içinde karşılaşacakları olaylar zincirine gerekli hâdiseleri fazla bozup değiştirmeden bize sunup sunamayacağıdır. Ben bu yazarın usta ve çok zeki olduğunu bilirim. Eminim ki sahnenin isterlerini karşılamak için ötedenberi başvuruşulan usullere uyararak, sadece kesip biçip romanın en belirli olgularını, üzerlerinde işlemeden, olduğu gibi sunmak değil; kitabın havasını iyice kavramak, onu yeniden düzene sokup özetlemek, çeşitli unsurlarını başka bir açıdan tertiplemek gerektiğini anlamıştır.

Son olarak bilinmesi gereken şey de seyircilerden daha önce bu eserin derinliklerine girmemiş olanların, bu unsurlara yeteri kadar dikkatle bakıp bakmayacaklarıdır. Bunlar, Dostoyevski'nin Rus aydınlarında rastlamaktan şikâyetçi olduğu o "muazzam kendini beğenmişliğe, o şaşılacak cahilliğe" sahip olmayacaklardır şüphesiz. O zaman onları "inkâr yolunda durdurmak, ya da hiç değilse düşündürmek, kuşkulandırmak" dileğindeydi.

Benim burada yazdıklarımın da başka bir amacı yok zaten.

(*Le Figaro* gazetesinin 4 nisan 1911 günü sayısında çıkan bu yazıyı André Gide, Jacques Copeau ile J. Croué'nin, Dostoyevski'nin romanına dayanarak hazırladıkları dramın oynanışından önce yazmıştı.)

DOSTOYEVSKI'NİN YÜZÜNCÜ DOĞUM YILDÖNÜ-
MÜNÜ KUTLAMAK İÇİN VIEUX-COLOMBIER
TİYATROSUNDA OKUNAN

S Ö Y L E V

Birkaç yıl önceye değin Dostoyevski'nin hayranları epey az sayıdaydı. Fakat ilk hayranların seçkinler arasından çıktığı hallerde hep olduğu gibi, bunların sayısı boyuna artmaktadır. Vieux-Colombier'nin salonu da bugün bunların hepsini içine alamıyacak kadar küçüktür. Nasıl oluyor da bazı kimseler onun hayranlık uyandıran eserlerine karşı hâlâ aldırılmaz davranıyorlar, işte ilkin bunu incelemek istiyorum. Bir anlayışsızlığı gidermek için en iyi çare, onu samimi sayarak anlamağa çalışmaktır çünkü.

Bizim Batılı mantığımız adına Dostoyevski'ye özellikle bulunan kusur, öyle sanıyorum ki, kişilerinin düşüncesiz, kararsız, çoğu zaman da sorumsuz karakteridir. Onların çehrelerini buruşturup aşırı öfkeli hale sokar görünen tek şey budur. "Tasvir ettiği nesne gerçek yaşantı değil de korkulu düşlerdir," diyor bize. Ben bunun tamamen yanlış olduğuna inanıyorum. Ama şimdilik bunun böyle olduğunu kabul edelim ve biz de Freud gibi "yaşantımızda yapıp ettiklerimize göre düşlerimizde daha çok samimilik vardır," diye karşılık vermekle yetinmiyelim. Asıl Dostoyevski'nin kendisi düşler için, "gördüğümüz rüyalarda bol bol bulunan göze batarcasına saçma ve imkânsız nesnelere" için neler söylüyor, dinleyelim bakalım: "Siz bu saçmalıkları hemen hemen hiç şaşma-

dan, derhal kabul edersiniz, oysa beri yandan zekânız, alışılmadık bir güç harcar,” diyor ve devam ediyor: “Uyanıp kendinizi toparlayınca, rüyanın sizden ayrılırken *çözemediğiniz*, bilmeceye benzer bir şeyi de yanısıra götürdüğünü -kimi zaman seyrek görülen bir canlılıkla- niçin hissediyorsunuz hemen daima? Rüyanızın zırvalığı sizi gülümsetiyor ve aynı zamanda hissediyorsunuz ki bu saçmalıklar zinciri içinde bir düşünce, ama gerçek bir düşünce, hakiki yaşantınıza bağlı bir şey, varolan bir şey gizlidir ve bu, gönlünüzde her zaman varolagelmıştır; düşünüzde beklediğiniz bir kehaneti bulduğunuzu sanıyorsunuz...” (*Budala*).

Dostoyevski'nin burada düşün için söylediklerini biz, onun kitaplarına uygulayacağız, ama bu hikâyeleri bazı düşlerin zırvalığına benzetmeğe bir an dahi razı olduğumdan değil de, onun kitaplarından “uyandıığımız” zaman -aklımız bunları topyekûn kabul etmekten kaçınsa dahi- “hakiki yaşantımıza bağlı” gizli bir noktaya dokunmuş olduğunu biz de hissettiğimiz içindir ki yapıyorum bu uygulamayı. Ve öyle sanıyorum ki Dostoyevski'nin dehası karşısında bazı zeki insanların, Batı kültürü adına bu kasılışlarının izahını biz, bu noktada bulacağız. Çünkü hemen dikkat ediyorum ki bizim bütün Batı edebiyatımızda -ki yalnız Fransız edebiyatından sözlemiyorum- roman, birkaç istisna dışında hemen yalnız insanların birbirleriyle olan ilişkilerini işlemektedir: Sevgisel ya da entelektüel ilişkiler, aile toplum, sosyal sınıflar ilişkidir bunlar. Fakat hiçbir zaman, hemen hemen hiçbir zaman insanın kendisiyle ya da Tanrı ile olan ilişkileri ele alınmamaktadır ki burada bunlar, bütün ötekilerden önce gelmektedir. Öyle sanıyorum ki hiçbir şey bir Rusun, Bn. Hoffmann'ın yazdığı Dostoyevski biyografisinde yer alan sözü kadar, söylediklerimi iyi anlatmıyacaktır. (Be-

nim bildiklerim arasında bu biyografi en iyisidir, çok iyidir hem ama ne yazık ki dilimize çevrilmiş değildir.) Bn. Hoffmann da bu sözle Rus ruhunun özelliklerinden birini bize hissettirdiği iddiasındadır. İşte bu Rusa sözünde durmadığı, vaktinde gelmediği için takazada bulunmuşlar, o da çok ciddi bir tavırla şu karşılığı vermiş: "Evet, yaşamak güç iş! Öyle anlar var ki dürüstlikle yaşamak zorundasın, bu ise bir buluşmaya tam vaktinde, saatinde gelmekten çok daha önemlidir." Burada insanın öz yaşantısı, insanların kendi aralarındaki ilişkilerden daha önemlidir. Dostoyevski'nin sırrı da işte bundadır, değil mi? Bu da onu bazı kimseler için bu kadar büyük, bu kadar önemli hale sokmakta; başka birçokları içinse hiç çekilmez hale getirmektedir.

Ve bir an dahi iddia etmiyorum ki Batılı, Fransız baştan başa ve sadece bir toplum varlığıdır; yalnız ve yalnız giyinmiş olarak vardır: Pascal'ın *Düşünceler*'i ortadadır, *Kötülük Çiçekleri* de öyle. Ağırbaşlı, tek ve yalnız kitaplardır bunlar, ama yine de edebiyatımızın başka herhangi bir kitabı kadar Fransızdır. Fakat öyle görünüyor ki bazı çeşit sorunları, kaygıları, tutkuları, ilişkileri ele almak ahlâqçının, ilâhiyatçının, ozanın işidir ve romanın, bu gibi nesnelere kendisine ayakbağı etmek işine gelmez. Balzac'ın bütün kitapları arasında *Louis Lambert* en kötü yazılmışıdır şüphesiz. Muhakkak olan şu ki, bir monologdan başka bir şey değildir. Dostoyevski'nin yarattığı mucize ise şudur: Kişilerinden herbiri -ki sürüyle kişi yaratmıştır o- ilkin kendi kişiliğinin değişikliklerine uyararak vardır ve bu öz, gizli varlıkların herbiri kendi özel sırrı ile birlikte, bütün sorun dolu karmaşıklıkla karşımıza çıkar. Mucize ise şudur: Onun kişilerinin herbirinde yaşayan şeyler tam da işte bu sorunlardır. Şöyle demem gerek: Bu sorunlar onun kişilerinden herbiri

rinin zararına olarak yaşarlar; aralarında çarpışır, dövüşürler, insanileşirler, sonunda da karşımızda can çekirler veya zafer kazanırlar.

Hiçbir yüksek sorun yoktur ki Dostoyevski romanlarında onu işlemez. Fakat, bunu söyledikten hemen sonra, şunu da eklemeliyim: O bu sorunu hiçbir zaman soyut olarak işlemez; onda düşünceler, bireyin değişikliğine uygun olarak vardır ancak. Onların sürekli bağıntılılıklarını yapan, işte budur. Güçlülüklerini meydana getiren de budur işte. Kahramanlarından biri Tanrı, ahret, inayet üzerindeki düşünceye ancak birkaç güne ya da birkaç saate dek öleceğini bildiği içindir ki ulaşır (*Budala*'daki İppolit'tir bu); *Cinler*'de bir başka kahramanı başlıbaşına bir metafizik kurar ki, canına kıyması dolayısıyla Nietzsche, onun içinde daha o zamandan filizlenmektedir. Bir çeyrek saate kadar kendini öldürmesi gerektiğini biliyor ama onun sözlerini duyunca bunu, kendini öldürmesi gerektiği için mi böyle düşündüğünü; yoksa böyle düşündüğü için mi kendini öldürmesi gerektiğini insan bilemiyor artık. Nihayet Prens Mişkin var, en olağanüstü, en tanrısal sezislerini sar'a nöbetinin yaklaşmasına borçlu. Bu gözlemden de şimdilik ancak şu sonuçtan başkasını çıkarmak istemiyorum: Dostoyevski'nin romanları düşüncelerle en yüklü romanlar -kitaplar diyecektim az daha- olmakla birlikte hiçbir zaman soyut değildir ve aynı zamanda roman olarak, şimdiye dek gördüğüm hayatla çırpınan kitaplar olarak kalmaktadırlar.

Ve işte bunun içindir ki Dostoyevski'nin kişileri temsil yeteneğine ne kadar sahip olurlarsa olsunlar, bunların insanlığı -tâbir caizse- terkettikleri ve sembolik bir hal aldıkları hiçbir zaman görülmemiştir. Bunlar tıpkı bizim klâsik komedilerimizde olduğu gibi, *tipler* de değildir hiçbir zaman. Bireyler olarak kalmaktadırlar ama Dic-

kens'in en özel kişileri kadar özel olarak; herhangi bir edebiyatın şu ya da bu portresi gibi güçlü bir biçimde çizilip boyanmış olarak. Şunu dinleyin:

"İnsanlar vardır, bunları en belirli görünüşleriyle birden tanıtılabilecek bir şey söylemek ,güçtür haklarında; ötedenberi "bayağı", "yığın" diye adlandırılan insanlardır bunlar ve gerçekten de, insan türünün çok büyük çoğunluğunu meydana getirirler. Hikâyemizin kişilerinden birkaçı ve özellikle Gabriyel Ardalyonoviç, bu geniş kategorinin malıdır." (*Budala*)

İşte bir kişi, ki bunu tasvir etmek özellikle güç olacak. Onun için ne diyebilecek bakalım:

"Hemen hemen ilk gençlik çağından beri Gabriyel Ardalyonoviç kendisinin aşağılık bir insan olduğunu hissederek üzülp durmuş; aynı zamanda da üstün bir kişi olduğuna kendini inandırmak için dayanılmaz bir istek duymuştu. Zorlu isteklerle dolu olduğundan sinirleri -tâbir caizse- doğuştan "kamaşmış" halde idi ve arzularının coşkun olduğunu görerek bunların güçlü olduklarına inanıyordu. Sivriliip kendini göstermeğe can attığından, kimi zaman bu yüzden en ölçüsüz davranışlarda bulunmağı göze alıyordu. Fakat kahramanımız her zaman, son anda, böyle bir işe girişmemek için aklını başına toplayıveriyordu. Bu ise onu öldürmekteydi." (*Budala*).

Bu, en silik kişilerden biri içindir. Şunu eklemek gerek ki ötekileri, ilk plândaki büyük kişileri Dostoyevski tasvir etmiyor da, -tâbir caizse- onlara kendi kendilerini tasvir ettiriyor. Bu da bütün kitap boyunca durmadan değişen, hiçbir zaman da bitmeyen bir portre halinde sürüp

gidiyor. Başlıca kişileri her zaman oluş halinde kalıyorlar, gölgeden adamakıllı çıkamıyorlar bir türlü. Sırası gelmişken belirtiyim ki bu noktada Dostoyevski, Balzac'tan çok bambaşkadır: Balzac'ın her zaman için başlıca kaygısı, kişinin tam anlamıyla akli başında olmasıdır sanki. Balzac David gibi resim yapar; Dostoyevski ise Rembrandt gibi: Ve resimlerinde öyle güçlü, çoğu zaman öyle kusursuz bir sanat vardır ki, ardlarında ve çevrelerinde bu türlü düşünce derinlikleri olmasa dahi, Dostoyevski'nin yine de bütün romancıların en büyüğü olarak kalacağına inanıyorum.

VIEUX-COLOMBIER'DEKİ KONFERANSLAR

I

(*Revue Hebdomadaire*'de çıkmış olan bu konferansları yeniden yazmanın gerekli olmadığı sonucuna vardım. Metinleri, tutulan notlara göre hazırlanmış, şurası burası da azıcık düzeltilmiştir. Bunları tekrar elden geçirirsem, düzelteyim derken tabii edalarını bozmaktan çekindim.)

Savaştan az önce Charles Péguy'nin *Les Cahiers* dergisi için *Dostoyevski'nin hayatı*'nı hazırlıyordum. Bunun için de Romain Rolland'ın, *Beethoven*'le *Michelangelo*'nun hayatlarını anlatan o güzel monografilerini örnek almıştım. Derken savaş başladı, ben de bu konuda hazırlamış olduğum notları bir kenara bırakmak zorunda kaldım. Uzun süre başka tasalar, başka işlerle uğraştım. Tasarımdan da hemen hemen vazgeçmiş bulunuyordum. Derken, bu yakınlarda Jacques Copeau, Dostoyevski'nin yüzüncü doğum yıldönümünü kutlamak için Vieux-Colombier'de yapılacak bir anma toplantısında konuşmamı istedi. Benim not tomarını yeniden çıkardım: Ama aradan zaman geçtikten sonra onları yeniden okuyunca öyle gibime geldi ki oraya kaydettiğim düşünceler dikkatimizi çekmeğe lâyıktır; fakat, bunları ortaya sermek için, bir biyografi hazırlasaydım gözetmek zorunda olacağım kronolojik sıra, belki de pek iyi değildir. O büyük kitaplarının herbirinde Dostoyevski'nin bir çeşit kalın örgü haline getirdiği bu düşüncelerin karışıklığını çözüp gidermek de çoğu zaman kolay olmayacaktır. Fakat bir ki-

taptan öbürüne geçince bunlarla yeniden karşılaşılıyor. Benim için önemli olan da bunlar; özellikle şunun için ki bunları benimsiyorum. Bu kitapların herbirini peş peşe ele alsaydım, bir şeyi birkaç kez tekrarlamaktan kaçınmıyacaktım. Onun için başka türlü yapmam daha iyi olacak. Bu düşünceleri kitaptan kitaba izleyerek ortaya çıkarıp elime geçirmeğe çalışacağım. Sonra da bunları size, görünürdeki karışıklıklarının bana imkân verdiği ölçüde, ne kadar olabilirse o kadar açıkça anlatmağa çabalıyacağım. Psikolog düşünceleri, sosyolog düşünceleri, ahlâkçı düşünceleridir bunlar: Her şeyden önce bir romancı olarak kalmakla birlikte, Dostoyevski bunların aynı zamanda hepsidir çünkü. Bu konuşmalarına, işte bu düşünceler konu olacaktır. Fakat Dostoyevski'nin eserlerinde düşünceler hiçbir zaman ham, işlenmemiş halde ortaya çıkmazlar da bunları ileri süren kişilerin değişikliklerine uyup kalırlar (anlaşılmazlıkları ve bağıntılılıkları da bundan ileri gelir); beri yandan ben de soyutlamaya kaçmamak, bu düşüncelere olasıya canlılık vermek istediğimden, size ilkönce Dostoyevski'nin kendi kişiliğini tanıtmak; yaşantısının bize onun karakterini açıklayacak, çehresinin hatlarını çizmek imkânını verecek birkaç olayından söz etmek istiyorum.

Savaştan önce hazırlamakta olduğum biyografiye bir de önsöz yazmak istiyor, bunda da ilkin bu büyük adam için ötedenberi edinilen düşünceyi incelemeği düşünüyordum. Bu düşünceyi aydınlatmak için Dostoyevski'yi Rousseau ile karşılaştıracaktım ve bunu da öyle rastgele, keyfi olarak yapmıyacaktım. Her ikisinin mizaçlarında derin benzerlikler vardır gerçekten. Bunun içindir ki Rousseau'nun *İtiraflar*'ı, Dostoyevski üzerinde olağanüstü bir etki

yapmıştır. Fakat öyle gibime geliyor ki Rousseau da daha yaşantısının başından başlayarak Plutarkhos tarafından zehirlenmiştir sanki. Rousseau onun aracılığı ile *büyük adam* üzerinde az-buçuk tuntu raklı, şatafatlı bir düşünce edinmişti. Karşısına hayali bir kahramanın heykelini yerleştirmiş, ömrü boyunca ona benzemeğe çabalamıştı. Nasıl görünmek istiyorsa öyle olmağa çalışıyordu. Kendisini anlatışındaki içtenliği kabul ediyorum. Fakat nasıl davranacağını da düşünüyor ve bunu ona, gururu yaptırıyor.

La Bruyère ne güzel söylemiş: "Büyüküğün sahtesi insandan kaçır, yanına kimseyi sokmaz: Zaafını bildiği için saklanır, ya da hiç değilse kendini önden göstermez, ancak korkutmak için gerektiği kadar, ve aslının ne idüğünü -yani gerçekten küçücük bir kimse olduğunu- belli etmiyecek kadar görünür."

Bu sözlerde Rousseau'yu görmeğe gönlüm yine de razı olmuyor ama, buna karşılık, daha ileride şunları okuyunca Dostoyevski'yi düşünüyorum:

"Gerçek büyüklük özgürdür, yumuşaktır, candandır, halkça sevilir. Kendisine dokunup elleyenlere ses çıkarır, yakından görülmekle bir şey kaybetmez. İnsan onu ne kadar yakından tanırır o denli hayranı olur. Kendinden aşağı olanlara iyilikle eğilir ve kendini zorlamadan tabii haline döner. Kimi zaman kendini bıraktığı, kendine bakmadığı, üstünlüklerine aldırmadığı olur ama o, bunları her zaman yeniden alıp değerlendirebilecek güçtedir..."

Dostoyevski'de hiçbir poz, hiçbir yapmacık yoktur

gerçekten. Kendisini bir üstinsan saymamıştır hiçbir zaman. Kimse onun kadar alçak gönüllü bir iyiliksever olmamıştır. Kibirli bir insanın onu iyice anlayabileceğini sanmıyorum.

Bu alçak gönüllülük sözü Dostoyevski'nin *Mektuplar*'ında da, kitaplarında da ikide bir ortaya çıkar:

“Neden “olmaz” diyecekmiş bana. “İlle vereceksin!” demiyorum da alçak gönüllülükle yalvarıyorum üstelik (23 kasım 1869 günlü mektuptan). “İlle vereceksin demiyorum, alçak gönüllülükle istiyorum.” (7 aralık 1869). “Çok alçak gönüllü bir istek ileri sürdüm.” (12 şubat 1870).

Delikanlı babasından sözederken “bir çeşit alçak gönüllülükle beni şaşırtıyordu çoğu zaman,” diyor ve babasıyla anası arasında bulunabilecek ilişkileri, sevgilerinin niteliğini anlamağa çalıştığı sırada babasının bir sözünü hatırlıyor: “Annen alçak gönüllülüğü yüzünden evlendi benimle.” (*Delikanlı*)

Son günlerde M. Henry Bordeaux ile yapılan bir konuşmada bir söz okudum, biraz şaşırttı beni: “İnsanın ilkin kendini tanımağa çalışması gerek,” diyordu. Konuşmayı yapan yanlış anlamış olacak. Kendi benliğini araştırmanın bir edebiyatçı büyük bir tehlikeyle karşı karşıyadır şüphesiz: Kendini bulmak tehlikesi karşısındadır. O anda da soğuk, kendine uygun, kararlı eserler yazmağa başlar. Kendini taklit eder. Çizgilerini, sınırlarını biliyorsa bunları aşmaz artık. Samimiyetsiz olmaktan korkmaz da akli başında, düşünceli görünmemekten korkar. Gerçek sanatçı ürün verdiği sırada kendi benliğinin yarı-bilinci içinde kalır hep. Kendisinin kim olduğunu iyice bilmez. Kendisini ancak eserlerinin aracılığı ile, eserleri sa-

yesinde, eserlerini yarattıktan sonra tanır... Dostoyevski kendini aramamıştır hiçbir zaman. Eserlerinde kendini çılgınca vermiştir. Kitaplarının kişilerinden herbiri içinde kaybolmuştur. Bunun içindir ki onların herbirinde onu bulursunuz. Kendi adına konuştuğu zaman nasıl çok beceriksizleştiğini ve tersine, kendi öz düşünceleri yarattığı kimselerce ifade edildiğinde nasıl güzel, rahat konuştuğunu birazdan göreceğiz. O onlara can vererek buluyor kendini. Onların herbirinde yaşıyor ve kendini onların değişkenliğine bırakışının ilk etkisi de, kendi düşüncelerindeki tutmazlığı korumak oluyor.

Dostoyevski kadar gelişmelerden tutarsızlıklardan yana zengin bir yazar daha tanımıyorum. Nietzsche olsa: "aykırılıklardan, karşıtıklardan yana" derdi. Romancı olacak yerde filozof olsaydı muhakkak ki düşüncelerine çeki-düzen vermeğe çalışacaktı ve biz de onun en iyi yanlarını kaybetmiş olacaktık bu yüzden.

Dostoyevski'nin yaşantısındaki olaylar ne denli acıklı olurlarsa olsunlar, yüzeydeki olaylar olarak kalmaktadırlar. Onu altüst eden tutkular, benliğini derinden sarsmış görünürler. Fakat daha ötede her zaman için bir gizli bölge; olayların, hattâ tutkuların ulaşamadıkları bir bölge kalır. Küçük bir cümle, eğer onu bir başka metinle karşılaştırırsak, bu bakımdan bizi aydınlatıcı görünecektir: *Ölümler Evi*'nde şunları yazıyor:

"Hiçbir insan herhangi bir amacı olmadan ve bu amaca erişmek için bir çaba yapmadan yaşayamaz. Amaçla umut kayboldular mı, çoğu zaman kaygı insanı bir canavar yapar...."

Fakat o sıralarda, bu amaç üzerinde yanılmış gibi bir hali var, hemen ardından ekliyor çünkü:

"Hepimizin amacı hapisten çıkıp özgürlüğe kavuşmaktı."

Bunları 1861'de yazmıştı. *Bir amaç*'la ne demek istediği buydu işte. Bu korkunç hapislikten acı duyuyordu şüphesiz. (Dört yıl Sibiry'a'da kalmış, altı yıl da zorunlu hizmet yapmıştı.) Acı çekiyordu. Ama yeniden özgürlüğe kavuşur kavuşmaz gerçek amacın, sahiden özlediği özgürlüğün daha derin bir şey olduğunu, zindandan çıkmakla hiçbir ilgisi olmadığını anlayabildi. 1877'de de şu olağanüstü cümleyi yazıyordu, ki bunu demin size okuduklarımla karşılaştırmak hoş olacak:

"İnsan hiçbir amaç uğrunda yaşantısını ziyan etmemeli. (*Mektuplar*).

Demek oluyor ki, Dostoyevski'ye göre herbirimiz üstün, gizli, -çoğu zaman kendimiz için de gizli hattâ,- bir yaşama nedenine sahibiz; bu da içimizden çoğunun kendi yaşantısına çizdiği dış amaçtan bambaşkadır muhakkak.

Ama biz ilkönce Fiyodor Mihailoviç Dostoyevski'nin kişiliğini gözlerimiz önünde canlandırmağa çalışalım. Arkadaşı Riesenkampf bize onu 1841'de, yirmi yaşındayken olduğu gibi, şöyle anlatıyor:

"Yuvarlak, tombul bir yüz; azıcık kalkık bir burun; kısa kesilmiş, açık kestane rengi saçlar. Geniş bir alın, ve seyrek kaşlar altında çok içeriye çökük, küçük mavi gözler. Yer yer çilli, solgun yanaklar. Hastalıklı, hemen hemen donuk renkli bir beniz ve çok şişkin dudaklar."

İlk sar'a nöbetlerini Sibiry'a'da geçirdiğini söyleyenler olmuştur. Fakat daha hüküm giymeden önce zaten hastaydı, orada hastalığı büsbütün artmıştı. "Hastalıklı

bir beniz": Dostoyevski'nin sağlık durumu hiçbir zaman iyi olmamiştı. Bununla birlikte rahatsız, cılız olan o askere alınmiştı da tersine, çok gürbüz olan kardeşi alınmamıştı.

1841'de, yani yirmi yaşında assubay olmuştu. Bunun zerine stsubay rütbesine yükselmek için 1843'de sınavlara hazırlandı. Subay maaşının 3.000 ruble olduğunu biliyoruz. Babası ölünce onun mirasına konu ama çok hovarda bir hayat sürdüğü, üstelik kk kardeşinin masraflarını da kendi üzerine aldığı için, boyuna borca giriyordu. Bu para meselesi mektuplarının bütün sayfalarında ikide bir ortaya çıkmaktadır ve Balzac'ın mektuplarındaki göre daha da zorlayıcı bir hali vardır. Ömrünün sonuna doğru bile çok önemli rol oynar ve ancak son yıllarındadır ki Dostoyevski, para sıkıntısından gerçek anlamıyla kurtulabildi.

İlkin haşarı bir hayat sürüyor; tiyatrolara, konserlere, balelere gidiyordu. Hiçbir şeye aldırdığı yoktu. Ev sahibinin yüzü kendisine sevimli göründü diye bir apartıman tuttuğu oluyordu. Uşağı parasını alıyor; o da parasının alınmasından hoşlanıyordu. İşlerin iyi ya da kötü gidişine göre seviniyor ya da öfkeleniyordu. Hayatta kendisini çekip eviremediğini görünce, ailesi onun arkadaşı Riesenkauf'la birlikte oturmasını istedi: "Onun o Almanlara z dzenliliğinden örnek al," dediler.

Dostoyevski'den birkaç yaş büyük olan Riesenkauf hekimdi. 1843'te gelip Petersburg'a yerleşti. O sıralarda Dostoyevski beş parasızdı. Veresiye aldığı süt-ekmekle geçiniyordu. Riesenkauf'ın bir mektubunda şunları okuyoruz: "Dostoyevski yle bir adamdır ki onun yanında ömür süren herkes çok rahat eder ama kendisi ömür boyunca züğürt kalacaktır." Neyse, birlikte oturmağa başladılar ama Dostoyevski'nin çekilmez bir arkadaş olduğu

anlaşıldı. Riesenkauf'ın hastalarını bekleme salonunda karşıliyordu. İçlerinden hangisi gözüne yoksul, zavallı görünse ona Riesenkauf'ın, ya da -varsa- kendi parasıyla yardım ediyordu. Günün birinde Moskova'dan bin ruble aldı. Parayı hemen birkaç borcu ödemek için kullandı, hemen o akşam da Dostoyevski paranın geri kalanını kumara (söylendiğine göre bilârdoya) yatırdı. Ertesi gün de arkadaşından beş ruble ödünç almak zorunda kaldı. Şunu söylemeği unuttum: Son elli rubleyi de Riesenkauf'ın bir hastası çalmıştı: Dostoyevski birdenbire adama karşı bir dostluk duyarak onu odasına almıştı çünkü. Riesenkauf'la Dostoyevski 1844 yılının martında birbirlerinden ayrıldılar ama Dostoyevski pek düzelmiş, uslanmış görünmüyordu.

1846'da *İnsancıklar*'ı yayınladı. Bu kitap hemen büyük bir başarı kazandı. Dostoyevski'nin bu başarıdan söz ediş tarzı da bize bazı şeyler öğretmektedir. O sıralarda yazdığı bir mektupta şunları okuyoruz:

“Çok sersemlemiş haldeyim, yaşamıyorum, düşünmeğe vaktim yok. Şüpheli bir ün yarattılar benim için, ve bu cehennemin ne kadar süreceğini bilemiyorum.”

Ben yalnız en önemli olayları anlatıyorum ve daha az ilginç birkaç kitabın yayınlanışını da anlatmadan geçiyorum.

1849'da bir şüpheli kimseler grubuyla birlikte polisçe yakalandı. Petraşevski suikasti diye adlandırılmıştı bu iş.

O sıralarda Dostoyevski'nin politik ve sosyal düşüncelerinin neler olduğunu söylemek çok güçtür. Şüpheli kimselerle böyle düşüp kalkmasının nedenini bir aydının duyduğu büyük merakta ve az-çok sahip olduğu iyi yüreklilikte görmek gerek herhalde, bu da onu düşüncesiz-

ce tehlikeye attı. Fakat Dostoyevski'nin anarşist diye adlandırılabilir bir kişi, Devletin güvenliği için tehlikeli bir kimse olduğuna bizi inandıracak hiçbir şey yoktur ortada.

Mektuplar'ının birçok bölümleri ve *Bir Yazarın Anıları* onu bize tam tersi düşüncede olarak tanıtmaktadır. *Cinler* adlı kitabının tümü ise bize âdeta anarşinin dâvasını sunmaktadır. Muhakkak olan şu ki o da Petraşevski'nin çevresinde toplanmış bulunan o şüpheli kimseler arasında ele geçti. Hapse atıldı, yargılandı, ölüm cezasına hüküm giydi. Bu ölüm cezası ancak son anda değiştirildi ve Dostoyevski Sibirya'ya gönderildi. Bütün bunları biliyorsunuz zaten. Ben bu *Konuşmalar*'da başka yerde bulamayacağınız şeyleri söylemek istiyorum size yalnız. Fakat bilmeyenler için, onun hüküm giyişine ve sürgündeki yaşantısına ilişkin olarak, mektuplarındaki birkaç parçayı okuyacağım yine de sizlere. Bunlar çok öğretici göründüler bana. Nitekim kaygılarını, tasalarını anlatırken, Dostoyevski'yi bütün ömrü boyunca ayakta tutan o iyimserliğin ikide bir ortaya çıktığını göreceğiz içlerinde. İşte, yargılanmasını beklerken, hapis yattığı kaleden 18 Temmuz 1849'da yazdıkları:

"İnsanda büyük bir dayanma ve yaşama gücü var ama bunun bu kadar çok olduğunu bilmiyordum doğrusu. Kendi tecrübemle bunu öğrendim şimdi."

Sonra, ağustosta, hastalığın pençesinde kıvrılırken:

"Yılmak, bezmek günahdır... Canla başla, *con amore* (aşkla şevkle) çalışmak, gerçek mutluluk bu işte."

14 eylül 1849'da:

"Çok daha kötüsünü bekliyordum ama şimdi biliyo-

rum: Benliğimde birikmiş öyle büyük bir yaşama gücü var ki onu tüketmek güç iş.”

22 aralıkta yazdığı kısa mektubun da hemen hemen tümünü okuyacağım size:

“Bugün 22 aralık, bizi Semyonovski alanına götürdüler. Orada hepimize ölüm kararı okundu, haç öptürüldü, kafalarımızın üstünde kılıçlar kırıldı ve son hazırlıklar yapıldı (beyaz gömlekler giydik). Sonra içimizden üçünü kurşuna dizilmek üzere direklere bağladılar. Ben altıncıyım, üçer üçer çağırıyorlardı bizi. İkinci sıradaydım demek, ve birkaç dakikalık ömrüm kalmıştı ancak. Seni hatırladım, kardeşim, ve bütün yakınlarımı hatırladım. Son anda yalnız sen vardın aklımda. Seni ne kadar sevdiğimi işte o zaman anladım, sevgili kardeşim benim. Yanımda duran Plesçeev’le, Durov’la kucaklaşmağa, helallleşmağa vakit bulabildim. Derken bir boru çaldı, askerler geri çekildi, direklere bağlı olanlar da yanımıza getirildi. Majeste çarın canlarımızı bağışladığını bildiren bir kâğıt okudular.”

Dostoyevski’nin romanlarında ölümü cezasına ve hükümlünün son anlarına ilişkin olarak yapılmış imalara birkaç defa rastlıyacağız. Şimdilik bunlar üzerinde duracak değilim.

Semipalatinsk’e gitmek için yola çıkmadan önce, kardeşiyle vedalaşsın diye kendisine yarım saat izin verdiler. Bir arkadaşının anlattıklarından öğrendiğimize göre ikisinden en sakini o idi, kardeşine şunları söyledi:

“Sürgünde yabancı hayvanlar yok ki kardeşim, insanlar var, belki benden daha iyi, daha değerli insanlar... Eh,

yine görürüz birbirimizi, umuyorum bunu, şüphe de etmiyorum. Yeter ki mektup yaz bana, kitap gönder sonra. Hangilerini göndereceğini hemen yazarım. İnsan orada kitap okuyabilir herhalde.”

(Bunları anlatan kimse: “Kardeşini avutmak için sevginin etkisiyle uydurulmuş bir yalandı bu,” diye ekliyor.)

“Oradan kurtulur kurtulmaz yazmağa başlayacağım. Şu son aylarda çok dolgun bir hayat sürdüm. Şimdi önümde bulunan bu zaman içinde de neler görmeyeceğim, neler çekmeyeceğim kimbilir! Sonra da yazı yazmak için konu eksik olmayacak bende.”

Ondan sonra Sibiry'a'da kaldığı dört yıl boyunca Dostoyevski'nin yakınlarına mektup yazmasına izin vermediler. Ya da hiç değilse, elimizdeki *Mektuplar* cildi bize o sıralarda yazılmış hiçbir mektup vermediği gibi, Orest Müller'in 1883'te çıkan *Belgeler (Materialen)* adlı kitabında da o sıralarda yazılmış mektupların sözü geçmiyor. Fakat, bu *Belgeler*'in çıkışından beri Dostoyevski'nin birçok mektupları yayınlanmıştır. Başkaları da ele geçecektir belki.

Müller'e göre Dostoyevski zındandan 2 mart 1854'te, resmî belgelere göre de 23 ocakta çıktı.

Arşivlerde Fiyodor Dostoyevski'nin on dokuz mektubunun kaydı var. Bunlar 16 mart 1854 ile 11 eylül 1856 arasında kardeşine, hısım-akrabaya, eşe-dosta Semipalatinsk'teki askerî hizmet yılları boyunca yazılmıştır: Cezasının kalanını orada çekmişti çünkü. Bienstock'un çevirisinde ancak on iki mektup var ve bilmem neden, 22 şubat 1854 tarihli o çok güzel mektup yok: Bunun bir çe-

virisi 1886'da, *Vogue* dergisinin (bugün bulunamıyan) 12 ve 13 üncü sayılarında çıkmış, *Nouvelle Revue Française* de bunu bu yılın 1 şubat günü çıkan sayısında yeniden yayınlamıştır. *Mektuplar* cildinde bulunmadığı için izin verin de bundan uzun bölümler okuyayım size:

22 Şubat 1854

“Nihayet seninle daha uzun uzadıya konuşabilirim, daha da güvenle, gibime geliyor. Yalnız izin ver de her şeyden önce sorayım sana, neden hâlâ bana tek satır yazmadın Allah aşkına? İşitsem inanmazdım buna! Zindanımda, yalnızlığımın içinde belki artık hayatta olmadığını düşünerek kaç kez derin bir umutsuzluğa kapıldım, bilemezsin: Kaç gece çocuklarının hali nice olacak? diye düşündüm ve onlara yardım imkânını bana vermeyen kadere lânet ettim.”

Görülüyor ki onu en çok üzen şey belki kendini yüzüstü bırakılmış hissetmek değil de yardımda bulunamamak.

“Kafamın içindekilerin hepsini nasıl anlatmalı sana? Yaşantımı, edindiğim inançları, bu zaman içinde yapıp ettiklerimi anlaman imkânsız. Ben yarım-yamalak iş yapmasını sevmem: İnsan gerçeğin bir parçasını söylerse hiçbir şey söylememiş demektir. Bu gerçeğin hiç değilse özü şu: *Okumağı bilersen* bunun tümünü öğreneceksin. Anlatmalıyım bu işi sana. Onun için anılarımı toplamağa başlayacağım.

Nasıl ayrıldığımızı hatırlarsın benim sevgili arkadaşım, en iyi dostum. Sen yanımdan ayrılınca... her üçümüzü, yani Durof'u, Yastrjemski'yi ve beni prangaya vurmak için götürdüler. Tam Noel gecesinin yarısı, İsa'nın doğ-

duğu anda pranga vurdular bana ilk kez. Beş kilo ağırlığında, yürümek de çok güç oluyor bu yüzden. Sonra bizi açık kızaklara bindirdiler. Herbirimiz birer jandarma ile, ayrı ayrı kızaklara bindik. (Başgedikli tek başına ayrı bir kızığa bindiği için) hepsi dört kızak etti ve Petersburg'dan ayrıldık.

Yüreğim kabarmıştı, duygularımın çokluğundan heyecan içindeydim. Bir anafora kapılmışım gibime geliyordu, tasalı bir umutsuzluktan gayri şey duyduğum yoktu. Ama serin hava beni canlandırdı ve *insanan yaşantısındaki her değişiklikte daima olduğu gibi, izlenimlerimdiki canlılık cesaretimi yeniden verdi bana, öyle ki, çok kısa zamanda ferahlayverdim*. Petersburg'un içinden geçiyorduk, şehre ilgiyle baktım. Noel yortusu şerefine evler pırıl-pırıl aydınlanmıştı. Birbiri ardınca hepsine "Allahaismarladık" diyordum. Senin evinin önünden de geçtik. Krovevski'nin evi ışıklar içindeydi. İşte orada derin bir keder kapladı içimi. Orada bir Noel ağacı olacağını, Emilia Fiyodorovna'nın da çocukları oraya götüreceğini sen kendin söylemiştin bana. Onlara da "Allahaismarladık" dermişim gibime geliyordu. Ne kadar acıdım onlara! Yıllar sonra bile kaç defa, gözlerim yaşlı, hatırladım onları.

Yaroslavl'a gidiyorduk. Üç dört moladan sonra sabaha karşı Schlisselburg'da, bir kahveye girdik. Sanki bir hafta ağızımıza lokma komamışız gibi çaylara saldırdık. Sekiz ay süren mapusluk ve altmış kilometrelik yol iştahımızı öyle açmıştı ki *sevinçle hatırlıyorum bunu*. *Keyfim yerindeydi*. Durof habire konuşuyordu. Yastrjembski ise geleceği karanlık görmekteydi. Bizim başgedikliyi şöyle bir yokladık. Güngörmüş, babacan bir ihtiyardı. Posta eri olarak bütün Avrupa'yı baştan başa dolaşmış. Öyle yumuşak, öyle iyi davrandı bize ki anlatamam. Bütün yol

boyunca çok yardımı dokundu. Adı Kusma Prokolyiç. Birçok iyilikler arasında kapalı kızaklar da buldu bize, bu da pek işimize yaradı, soğuk korkunç bir hal almıştı çünkü.

Ertesi gün yortu olduğundan kızak sürücüleri mavi Alman çuhasından, kırmızı kemerli kaputlar giymişlerdi. Köylerin sokaklarında ne in vardı ne cin. Çok güzel bir kış günüydü o gün. Petersburg, Novgorod, Yaroslavl v.b. illerin ıssız bölgelerinden geçirdiler bizi. Şurada burada önemsiz, küçük kasabalara rastlıyorduk ancak, ama yortu dolayısıyla her yanda yiyecek, içecek buluyorduk. Kahlın elbiseler giymiştik ama dehşetli üşüyorduk.

Kızakta kımıldamadan on saat durmak ve böylece günde beş altı konak aşmak ne çekilmez şey, bilemezsin. İliklerime kadar üşüyordum, sıcak odada da zar-zor ısınabiliyordum. Perm ilinde bir gece ısı 40 dereceye indi. Böyle bir şeyi denemeni öğütlemem sana, hiç de hoş değil çünkü.

Ural'dan geçiş bir felâket oldu. Kar fırtınası vardı. Atlarla kızaklar kara saplandı. Gecenin karanlığında inmemiz, kardan kurtulsunlar diye beklememiz gerekti. Çevremizde kar, fırtına, Avrupa sınırı. Önümüzde Sibiryaya ve esrar dolu gelecek. Ardımızda bütün geçmişimiz. Çok acıydı bu. Ağladım.

Bütün yolculuğumuz boyunca köyler halkı bizi görmeğe koşuyordu ve prangalarımıza rağmen molalarda üç kat fiyat ödetiliyordu bize. Ama Kusma Prokolyiç masraflarımızın yarıya yakını kendisi ödüyordu: Böyle olsun istedi. Biz de... herbirimiz ancak beşer gümüş ruble harcadık.

11 ocak 1850 günü Tobolsk'a ulaştık. Bizi götürüp resmî makamlara gösterdiler, üzerimizi aradılar, bütün paramızı aldılar ve beni, Durof'u, Yastrjembski'yi ayrı bir kompartımana kodular. Spieschner'le arkadaşlarını da

başka bir kompartımana yerleştirdiler: Bu yüzden birbirimizi hemen hemen hiç görmedik.

Tobolsk'ta geçirdiğimiz altı günü ve bunların bende uyandırdığı izlenimi uzun uzun anlatmak isterdim ama şimdi sırası değil. Şu kadarını söyleyebilirim yalnız: *O kadar yakınlık gösterdiler, o kadar ilgilenip acıdılar ki kendimizi mutlu hissettik.* Eski sürgünler (ya da onlar değilse bile karıları) hısımlarıymışız gibi ilgileniyorlardı bizlerle. Yirmi beş yıl süren felâketin çemberinden geçmiş, yine de hırçınlaşmamış insanlardı bunlar! Onları şöyle bir görebildik zaten, çok sıkı gözetliyorlardı bizi çünkü. Yiyecek, giyecek gönderiyorlar, bizleri avutuyorlar, yüreklendiriyorlardı. Ben yanıma hiçbir şey almadan gerekli giyecekleri bile götürmeden yola çıkmış, yol boyunca da çok pişman olmuştum buna... Onun için bu kadınların bize verdikleri battaniyeler çok makbule geçti.

Nihayet yola çıktık.

Üç gün sonra da Omsk'a vardık.

Daha Tobolsk'tayken şeflerimizin kimler olacağını öğrenmiştim. Komutan çok iyi adammış. Ama Krivtsov garnizonunun komutanı olan binbaşı, eşi az bulunur namussuzun biriymiş: Zalim, manyak, kavgacı, sarhoş.. Ne kadar aşağılık huy varsa hepsi onda sözün kisası.

Daha oraya vardığımız gün neden hüküm giydiğimizi öğrenince Durev'le bana "aptallar" dedi. İlk yolsuz davranışımızda da bize meydan dayağı attıracağına yemin-kasem etti. İki yıldır garnizon komutanıymış, açıktan açığa birçok haksız işler yapıyormuş. Bunları da herkes biliyor, görüyormuş. İki yıl sonra mahkemeye verdiler onu. Tanrı korudu beni bu hayvan heriften! Her zaman kafayı çekip geliyor (ayık halini hiç görmedim ki zaten), kavga çıkarmak için mahkûmlara sataşıyor, "fital gibi sarhoş" olduğunu bahane ederek dayak atıyordu onlara.

Başka seferler de geceleyin koğuşları dolaşırken birisi sağına dönüp yattı, bir başkası uyurken sayıkladı diye, kısacası aklından geçen her şeyi bahane ederek yine başlıyordu dayak faslına. Damarına basıp öfkelendirmeden işte böyle bir herifle ömür sürmemiz gerekiyordu! Bu adam her ay hakkımızda Petersburg'a raporlar yolluyordu sonra.

.....

Bu dört yılı dört duvar arasında geçirdim, çalışmağa gitmek için dışarıya çıktım ancak. İş de ağırdı ha! Yorgunluktan zaten bitkin haldeyken kötü havada, yağmurda, yahut kışın o çekilmez soğukunda çalıştığım oldu. Bir seferinde tam dört saat ek görev yaptırıldılar: Termometrenin cıvası donmuştu. 40 dereceden fazla soğuk vardı. Bir ayağım dondu.

Hepimiz bir arada, üstüste, aynı kışlada yatıp kalıyorduk. Bir köhne, külüstür yapı düşün, ahşap, kullanılmaz hale gelmiş, çoktandır yıkılmağa mahkûm. İnsan yazın sıcaktan boğuluyor, kışın soğuktan donuyordu.

Döşeme tahtaları çürümüştü, üzerleri dört parmak kirle kaphydı. Küçük pencereler pislikten yemyeşildi, öyle ki, güpe-gündüz bile zar-zor okuyabiliyordu insan. Kışın da bunların üstünü dört parmak buz kaplıyordu. Dam akıyordu. Duvarlar çatlaktı. Bahk istifi haldeydik. Sobaya altı tane kütük atıyorduk ama boşuna, hiç ısıtmıyor (odada buz güç eriyordu), çekilmez halde tütüyordu: Bütün kış böyleydi bu.

Mahkûmlar kendi çamaşırlarını odalarda kendileri yıkıyorlardı, bu yüzden de su birikintileri vardı her yanda. İnsan nereye basacağını bilemiyordu. Gece bastırdıktan sonra sabaha kadar ne sebeple olursa olsun dışarıya çıkmak

yasaktı. Oda kapısının önüne bir kova koyuyorlardı, ne işe yaradığını anlarsın tabii. Kokudan burnumuzun direği kırılıyordu bütün gece. Mahkûmlar: "İyi ama, madem ki insanız, pislemekten olur mu?" diyorlardı.

Karyola namına iki tane kuru tahta. Tek bir yastığa izin vardı bizim için. Yorgan, battaniye hak getire: Kısa paltolarımızı örtünüyorduk, ayaklarımız açıkta kalıyordu. Bütün gece soğuktan tir tir titriyorduk. Tahtakurusu, bit, hamamböceği dersin tümen tümen. Kışlık giyeceklerimiz en eskisinden iki tane kürklü kaputtu, hiç de sıcak tutmuyorlardı insanı. Ayaklarımızda da kısa konçulu çizmeler! Gel de bunlarla yürü Sibiry'a'da!

Yemek diye lâhana çorbasıyla ekmek veriyorlardı. Nizamlara göre adam başına yüz gram et konulması gerektiğine. Ama gel gör ki et kıyma halindeydi, hiçbir zaman da yüzünü görmek nasibolmadı. Yortu günleri bulgur pilâvı veriyorlardı ama bu da yağsızdı hemen hemen. Büyük perhizde ise sade suya lâhana çorbası, başka bir şey yok. Midem çok bozuldu. Birkaç defa hastalandım. Parasız yaşanır mı bu şartlar altında, düşün bir! Param olmasaydı halim nice olurdu? Âdi mahkûmlar da bizim gibi bu yemeklerle yetinmiyorlardı ama hepsinin de kışlada ufak-tefek alışverişleri vardı da birkaç kuruş kazanıyorlardı. Ben de çay içiyordum ve hakkım olan et tayını para vererek alıyordum. Beni kurtaran da bu oldu. Tütün içmemek de imkânsızdı ayrıca, böyle bir havada boğulurdu insan. Gizli içmek gerekiyordu yalnız.

Hastanede birkaç kez yattım. Sar'a nöbetlerim tuttu ama arasına, seyrek oldu bu. Ayaklarımda hâlâ romatizma ağrıları var. Bunların dışında iyiyim. Bütün bu dıriltılara kitaplardan hemen hemen yoksun oluşumu da ekle. Elime rastgele bir kitap geçirebilirse onu da arkadaşlarımdan bitmez tükenmez hıncı, gardiyanlarımızın zor-

balığı arasında; kavgaların, küfürlerin, bağırışmaların gürültüsü ortasında, sürekli bir patırdı içinde kaçamakla okumak gerekiyordu. Hiç yalnız değildim! Ve dört yıl, tam dört yıl vallahi! Halimiz perişandı desem, durumumu anlatmağa yetmez bu! Bir de bütün bunlara, insanı serseme çeviren, o devamlı ters bir iş yapma korkusunu ekle, burada nasıl ömür tükettiğimi anlamış olursun.

Bu dört yıl boyunca ruhumla inançlarım, kafamla gönlüm ne hale geldi, ne sen sor ne ben söyleyeyim, çok uzun olur çünkü. Acı gerçekten kaçıp kara kara düşünmem büsbütün yararsız olmayacak. Şimdiyse isteklerim, umutlarım var ki aklımdan bile geçirmiyordum bunları eskiden. Ama bütün bunlar birer hayal henüz. Onun için geçelim. Yalnız sen beni unutma, yardım et bana! Kitap lâzım, para lâzım: Gönder bunları Allah aşkına!

Omsk küçücük bir şehir, ağaç hemen hemen yok gibi. Yazın cehennem gibi sıcak, rüzgârlı, tozlu. Kışın da buz gibi bir rüzgâr eser. Köyleri görmedim. Şehir pis, her yer asker dolu olduğundan ahlâksızlık da almış yürümüş (halk tabakasından sözediyorum). Sevimli insanlarla karşılaşmasaydım halim yamandı. Konstantin İvoñiç İvanov bana kardeş gibi davrandı. Bir sürü yardımlarda bulundu. Kendisinden ödünç para da aldım. Petersburg'a gelirse ona teşekkür et. Yirmi beş ruble borcum var. Ama onun bu içtenliğini, bu bir dediğimi iki etmemek için çırpınısını, gösterdiği ilgiyi, üzerime şefkatle titreyişini nasıl ödemeli?.. Yalnız o da değil sonra! *Yeryüzünde çok iyi insanlar var, kardeşim.*

Mektup yazmadın diye çok üzüldüğümü daha önce de söylemiştim. Ama gönderdiğin para için teşekkür ederim. Bana ilk yazacağın mektupta (sürgünlere yazılan resmî mektupta da hattâ, sana başka bir adres verebileceğime henüz emin değilim çünkü), bana kendin, Emilia Fiyodo-

rovna, çocuklar, hısım-akraba, eş-dost, Moskova'daki tanıdıklar hakkında havadis ver. Kim öldü, kim kaldı, bildir. İşlerini de anlat bana: Hangi sermaye ile yürütüyorsun şimdi işini? Başarabiliyor musun? Bir şeyler kazanabildin mi? Yani bana para yardımı yapabilecek mısın, yılda ne kadar yardımda bulunabileceksin? Ancak başka bir adres bulamazsam parayı resmî mektubun içinde yolla bana. Mihail Petroviç diye imza at herhalde (anlıyorsun ya?). Ama biraz daha param var henüz. Kitabım yok buna karşılık. İmkân bulursan bu yılın dergilerini, örneğin *Yurt Yılığ*'ını yolla bana.

Ha, en önemlisi de şu: Ne pahasına olursa olsun Eskikağ tarihçileri (Fransızca çeviriler) ile yenileri lâzım bana. Birkaç iktisatçının kitabıyla Kilise Babalarının eserlerinden de yolla. En ucuz, en dolgun baskıları seç. Hemmen yolla emi?

.....

Yürekleneyim diye "Basit insanlar onlar," diyecekler bana. Ama *basit bir insandan, karmaşık bir insana göre daha çok korkulur.*

İnsanlar her yerde birbirine benzer zaten. Burada sürgünde, haydutlarla eşkiyalar arasında insanlar, sapına kadar insan adamlar, derin, güçlü, güzel ahlâklı kimseler keşfettim sonunda. Çöplüğe düşmüş altın sanki. İçlerinde bazıları vardı ki mizaçlarının kimi yönleriyle insanda zorla saygı uyandırıyorlardı. Ötekiler ise tam anlamıyla iyi adamlardı. Eşkiyalık ettiği için sürgüne gönderilen genç bir Çerki'ye okuma yazma öğrettim. Rusçayı bile öğrettim ona hattâ. Bana nasıl minnet besliyor bilsen! Bir başka mahkûm da benden ayrılırken ağlıyordu. Para verdim, çok az bir şey, uzun uzun teşekkür etti bunun için. Oysa ben kendim hırçınlaşmıştım. Kaprisli, değişken davranıyordum onlara karşı. Ama durumumu an-

lıyorlar, ne yapıp etsem "gık" demeden katlanıyorlardı. *Sürgünde ne harikulâde tipleri gözlemek imkânını buldum sonra!* Onların yaşantısını yaşadım, hepsini çok iyi tanıdığımı söylerssem övünmüş olmam.

Öyle çok maceracı ve eşkiya hikâyesi topladım ki, ciltler dolusu yazabilirim bunları. Ne görülmemiş insanlar bunlar! Vaktimi kaybetmiş değilim. Rusya'yı incelemiş değilim ama Rus halkını ezbere biliyorum; çok az kimse tanır onu benim kadar... Övünüyorum galiba, ama bu kadarı da bağışlanır artık, değil mi?

.....

Kur'anı yolla bana. Sonra Kant'tan (*Salt Aklın Eleştirisi*), Hegel'den (özellikle *Felsefe Tarihi*) kitaplar yolla. Geleceğim bütün bu kitaplara bağlı. Ama şöyle biraz çaba harca da Kafkasya'ya göndert beni. Kulağı delik kimselere sor bakalım: Kitaplarımı nerede yayınlatabilirim ve ne gibi işlemler yapmak gerek. İki üç yıldan önce hiçbir şey yayınlamağa niyetli değilim zaten. Ama o zamana değin geçimim için yardım et bana, yalvarırım. Biraz param olmazsa iş görmekten canım çıkacak! Sana güveniyorum ha!

.....

Şimdi romanlar, dramlar yazacağım. Ama okuyacak daha çok, pek çok şeyim var. Beni unutma sakın!

Bir daha Allahaismarladık.

F. D."

Bu mektup da başka birçokları gibi cevapsız kaldı. Bundan da anlaşılıyor ki Dostoyevski sürgünde kaldığı sürece, ya da bu sürenin hemen tamamınca yakınlarından hiçbir haber alamadı. Kardeşinin ihtiyatlı davrandığını, lekelenmekten korktuğunu ya da belki aldırmadığını sanmak mı gerek? Bilemiyorum... Onun hayat hikâyesini

yazmış olan Bn. Hoffmann bu sonuncu yorumu yapmak eğiliminde.

Dostoyevsk!'nin salıverilip Sibiryaya bağımsız kütasının 7 nci taburu emrine verildikten sonra yazdığı ilk mektubun tarihi, 27 mart 1854'tür ve Bienstock'un çevirisinde yer almış değildir. O mektupta şunları okuyoruz:

“Bana gazete değil de Avrupalı tarihçilerin kitaplarını yolla. İktisatçıların, Kilise Babalarının kitaplarından da yolla. Eskilerden de ne bulursan gönder: Herodot, Tukudides, Tacitus, Plinius, Flavius, Plutarkhos, Diodoros v.b. nin Fransızcaya çevirileri olsun. Kur'anla bir de Almanca sözlük gönder sonra. Hepsini bir defada değil tabii. Ne kadar gönderebilirsen o kadarını. Pissaren'in *Fizik*'i ile bir de fizyoloji kitabı yolla, hangisi olursa. Fransızcası Rusçasından daha iyi ise Fransızca olsun. En ucuz baskılarından al bütün bunları ama tek bir seferde değil, yavaş yavaş, bir kitabın ardından öbürünü alarak. İstediklerimin ne kadar azını yaparsan yap, minnettar olacağım sana. Kafamı besleyip doyuracak olan bu nesnelere ne kadar muhtacım, anla...”

Biraz sonra da şunları yazıyordu:

“Başlıca işimin, gücümün neler olduğunu biliyorsun artık. Doğrusunu söylemek gerekirse görevimin dışında pek işim gücüm yok. Yaşantımda herhangi bir dış olay, herhangi bir kargaşa, kaza filân da yok. Fakat insanın ruhunda, gönlünde, kafasında olup bitenler; filizlenen, olgunlaşan, solup kuruyan, *kötü nesnelere birlikte atılıp giden iyi nesnelere...* bir kâğıt parçasında söylenip anlatılamaz bütün bunlar. Burada yalnızlık içinde yaşıyorum: Saklanıyorum her zamanki gibi. Beş yıl boyunca başımdan nöbetçi eksik olmamıştı zaten, arasına yalnız olmak da çok hoş oluyor benim için. Genellikle sürgün benliğim-

de çok şeyleri yoketti, başkalarını da üretti. Örneğin hastalığımdan daha önce de söz etmiştim sana: Sar'ayı andıran acıip nöbetler ama sar'a değil yine de. Başka sefer daha uzun yazarım sana bu konuda."

Hastalık üzerindeki bu korkunç konuya bu konuşmaların sonunda yine döneceğiz.

Aynı yılın 6 kasım tarihini taşıyan mektuptaki şu satırları da okuyalım:

"... Yeni yaşantıma başlayalı nerdeyse on ay oluyor. Öteki dört yıla gelince, tabuta konulup da diri diri gömüldüğüm bir dönem sayıyorum onları. Ne korkunç dönemdi o, sana anlatmağa kendimde güç bulamıyorum, kardeşim. Anlatılmaz, bitmez tükenmez bir acıydı her saati, her dakikası bütün ağırlığıyla ruhumun üzerine çöküyordu çünkü. Bütün bu dört yıl boyunca bir an yoktu ki sürgünde olduğumu hissetmiyeyim."

Fakat hemen sonra, iyimsizliği nasıl da baskın çıkıyor bakın:

"Yaz boyunca işim o kadar çoktu ki uyumağa bile zar-zor vakit bulabiliyordum. Fakat şimdi, biraz alıştım artık. Sağlık durumum da azıcık düzeldi. Ve, umudumu yitirmeksizin, yarına oldukça cesaretle bakabiliyorum."

Yine bu dönemin üç mektubunu *Niva* dergisi, nispan 1893 sayısında yayınlamıştır. M. Bienstock acaba niçin bunların yalnız birincisini bize veriyor da 21 ağustos 1855 günlü olanından hiç söz etmiyor? Dostoyevski bunda, daha önceki ekim ayının bir mektubuna değiniyor, ki bu ele geçmiş değildir henüz:

“Geçen yılın ekim ayındaki mektubumda sana (ötekilerden hiç ses-seda çıkmayışı hakkındaki) aynı şikâyetleri bildirdiğim sırada bana: “Bunları okuyunca çok üzuldüm,” diye cevap vermiştin. Sevgili Mişa! Allahaşkına gücenme bana bunun için! Düşün ki fırlatılıp atılmış bir taş parçası gibi yapa-yalnızım, mızacım da hep karamsar, hastalıklı, heyecanlı olageldi... *Haksız olduğuma inananların en başında ben varım.*”

Dostoyevski 29 kasım 1859 günü Petersburg'a döndü. Semipalatinsk'teyken bir hükümlünün dul karısıyla evlenmişti. Kadının yetişkin bir de oğlu vardı. Görünüşe göre pek silik bir mizaçta olan bu çocuğu Dostoyevski evlât edinmiş, bakımını kendi üzerine almıştı. Üstüne, boyuna yük almağa meraklıydı zaten.

Arkadaşı Milyukov: “Az değişmişti,” diyor ve ekliyor: “Bakışı eskisine göre daha cüretliydi. Yüzü de enerjik ifadesinden hiçbir şey yitirmiş değildi.”

1861'de *Aşağı ve Hor Görülenler*; 1861-62'de *Ölü Bir Evden Hâtıralar*'ı yayınladı. Büyük romanlarının birincisi olan *Suç ve Ceza* 1866'da çıktı ancak.

1863, 1864 ve 1865 yıllarında harıl harıl bir dergiyle uğraştı. Mektuplarından birinde bu ara-yıllardan öylesine belâgatle sözediyor ki bunlardan şu bölümleri size okumaktan kendimi alamıyacağım. Bu da onun mektuplarından yaptığım aktarmaların sonuncusu olacak herhalde. Bu mektup 31 mart 1865 günlüdür:

“... Ben de bu zaman içinde hikâyemi anlatacağım size. Hepsini değil zaten. Buna imkân da yok, bu gibi hallerde insan mektuplarda en esaslı şeyleri hiçbir zaman anlatmaz çünkü. Öyle şeyler var ki gelişi-güzel anlata-

mam. Onun için size yaşadığım son yılın kısa bir tablosunu çizeceğim.

Biliyorsunuz herhalde, bundan dört yıl önce-kardeşim bir dergi çıkarmağa başladı. Ben de buna yazı yazdım. Her şey yolunda gidiyordu. Benim *Ölü Bir Evden Hâtıralar* büyük başarı kazanmış, edebî ünümü yenilemişti. Kardeşim dergiyi çıkarmağa başladığı sırada çok borçlanmıştı. Borçlarını ödemek üzereydi ki birdenbire, 1863 yılının mayısında dergiyi kapadılar. Buna sebep de ateşli ve vatanseverce, fakat yanlış anlaşılmış bir yazıydı. Yazıyı hükümetin ve kamu oyunun yapıp ettiklerine bir itiraz saydılar. Bu iş çok ağır geldi ona. Borç üstüne borca girdi. Sağlık durumu bozulmağa başladı. Ben o sıralarda yanında değildim. Moskova'da, ölmek üzere olan karımın başucundaydım. Evet, Aleksandr Egoroviç, evet, sevgili kardeşim! Siz de bana mektup yazmış, melek huylu kardeşim Mihail'in ölümüyle uğradığım acı kayıptan ötürü halime acımuştunuz ama kaderin beni ne denli ezdiğini bilmiyordunuz. Beni seven, benim de çok sevdiğim bir başka insan, karım da Moskova'da veremden öldü: Bir yıldır yerleşmiş bulunuyordu oraya. 1864 yılının bütün kısmı boyunca başucundan ayrılmamıştım.

.....

Ah dostum! Karım beni çok seviyordu, ben de onu öyle seviyordum. Bununla beraber bir arada mutlu değildik. Sizi gördüğüm zaman anlatırım bütün bunları. Yalnız şu kadarını bilin ki (onun acı, hastalıklı, meraklı ve hastalık derecesinde değişken mizacı yüzünden) bir arada çok mutsuzduk ama birbirimizi sevmekten geri duramıyorduk yine de. Ne denli fazla mutsuz olursak birbirimize daha çok bağlanıyorduk hattâ. Ne kadar acayip görünürse görünsün, böyleydi bu. Ömrüm boyunca tanıdığım bütün kadınların en namuslusu, en soylusu, en cö-

merdiydi. Bütün bir yıl onun ölmek üzere olduğunu gö-
rek çektiğim üzüntülerin rağmine öldüğü zaman, onunla
birlikte gömdüğüm nesnelere değerini an'ayıp yokluk-
larını acı acı duymakla beraber, yaşantımın ne denli boş
ve acıklı olacağını aklıma getirememiştim. Aradan bir yıl
gelip geçti ama bu duygu hep olduğu gibi duruyor...

Onu toprağa verdikten hemen sonra Petersburg'a,
kardeşimin yanına koştum. Bir o kalmıştı bana! Üç ay
sonra o da hayata gözlerini yumdu. Topu topu bir ay has-
ta yattı ve görünürde de pek önemli bir şeyi yoktu. Öyle
ki, onu üç gün içinde alıp götürüveren krizi hemen hemen
beklemiyorduk.

İşte böylece, birdenbire yapa-yalnız kalıverdim. Ve
korku duydum. Korkunç bir şey oldu bu! Yaşantım kı-
rılıp iki parça olmuştu. Bir yanda, uğrunda yaşamış ol-
duğum bütün şeylerle geçmiş, öbür yanda kaybetmişim
iki insanın yerini tutacak tek bir kişi dahi olmadığı hal-
de, bilinmezlik. Artık yaşamama sebep kalmıyordu açık-
çası. Yeni dostlar edinmek, yeni bir hayat kurmak mı?
Bunu düşünmek bile dehşet veriyordu bana. Bunun üzeri-
ne ilk defa olarak onların yerini tutacak hiçbir şeyim
olmadığını, dünyada yalnız onları sevdiğimi, yeni bir
sevginin yalnız doğamayacağını değil, doğmaması gerek-
tiğini de hissettim."

Dostoyevski bu mektuba nisanda devam etti ve duy-
muş olduğumuz umutsuz çığlıktan on beş gün sonra, o
ayın 14'ü tarihini taşıyan şu satırları okuyoruz:

"Ruhumda birikmiş bütün güç ve enerjiden kala ka-
la bulanık ve belirsiz bir şey, umutsuzluğu andıran bir
şey kaldı. Heyecan, acılık, benim için en anormal hal...
Sonra, yalnızım da üstelik!

Kırk yıllık dost yok artık. Bununla birlikte öyle gibime geliyor ki yaşamağa hazırlıyorum kendimi. Gülünç, değil mi? Kedilerin dokuz canlılığı gibi!"

Sonra ekliyor:

"Size her şeyi yazıyorum ama görüyorum ki asıl önemli olanından, manevî, zihni yaşantımdan hiçbir şey söylememişim, bir fikir dahi vermemişim."

Şimdi de bunu, *Suç ve Ceza*'da okumuş olduğum olağanüstü bir cümleyle karşılaştırmak istiyorum. Bu romanda Dostoyevski bize, bir suç işleyip Sibiryaya gönderilen Raskolnikov'un hikâyesini anlatmaktadır. Bu kitabın son sayfalarında Dostoyevski, kahramanının ruhunu kaplayan acıip duygudan sözeder. Öyle gelir ki ona, ilk defa olarak yaşamağa başlamaktadır:

"Evet, der bize, neydi geçmişteki bütün bu mutsuzluklar? Yaşamaya dönüşün bu ilk sevinci içinde her şey, suçu bile, hüküm giyişi ve Sibiryaya gönderilişi bile, bütün bunlar yabancı, dış bir olay gibi görünüyordu gözüne; bütün bunların başına gerçekten gelmiş olmasından şüphe eder gibiydi hemen hemen."

Bu cümleleri de size, başlangıçta okumuş olduklarını haklı göstermek için okuyorum:

Dış yaşantının büyük olayları, ne kadar acıklı olurlarsa olsunlar, Dostoyevski'nin hayatındaki küçük bir olaya göre daha az önem edinmişlerdir: Bu küçük olay üzerinde de durmamız gerekiyor.

Dostoyevski Sibiryada cezasını çektiği sırada bir kadına rastladı, o da ona İncil'i verdi. İncil, zindanda okunmasına resmen izin verilmiş olan tek kitaptı zaten. İncil'i okuyup üzerinde düşünmek, Dostoyevski için çok önemli oldu. Sonradan yazdığı bütün eserlere İncil'in ru-

hu sinmiştir. Konuşmalarımızın herbirinde, onun İncil'de bulmuş olduğu gerçekler üzerine geri gelmek zorunda kalacağız.

Kimi yönlerden birbirlerine yakın iki mizaç -Dostoyevski ile Nietzsche'nin mizaçları- üzerinde İncil'le karşılaşmanın uyandırdığı apayrı tepkileri izleyip kıyaslamak çok ilginç görünüyor bana. Şunu açıkça söylemek gerek ki Nietzsche'deki âni, derin tepki, kıskançlık olmuştur. Nietzsche'nin eserlerini, bu duyguyu hesaba katmadan, iyi anlamanın mümkün olabileceğini sanmıyorum. Nietzsche İsa'yı kıskanmıştır, çıldırmasıya kıskanmıştır hem. *Zerdüşt*'ünü yazarken Nietzsche İncil'e oyun etmek isteğiyle kıvranıyordu. Çoğu zaman İncil'in tersine gitmiş olmak için ondaki "Ahretin Sekiz Mutluluğu" bölümünün biçimini olduğu gibi benimser. *Antéchrist (Deccal)*'i yazar ve son eseri *Ecce Homo*'da, öğrettiklerini alışıya etmek iddiasında olduğu kimsenin -yani İsa'nın- karşısında muzaffer rakip pozları takınır.

Dostoyevski'de ise tepki bambaşka oldu. Daha ilk temasa gelişinde ortada yalnız kendisinden değil, bütün insanlıktan üstün bir şey, tanrısal bir şey olduğunu hissetti... Daha başlangıçta sözünü ettiğim ve birkaç defa üzerine yine döneceğim o alçak gönüllülük, üstünlüğünü tanıdığı bu nesne karşısında boyun eğme eğilimi uyardırıyordu onda. İsa'nın karşısında yerlere kadar eğildi. Ve bu eğilişin, bu silinişin ilk ve en önemli sonucu da, daha önce söylediğim gibi, mizacındaki karmaşıklığı korumak oldu. Hiçbir sanatçı da İncil'in verdiği şu dersi ondan daha iyi uygulamaya bilemedi gerçekten: "*Her kim ki canını kurtarmak ister, onu yitirecektir; her kimki bana olan sevgisi uğrunda canını verecektir, onu gerçekten canlı hale sokacaktır.*"

İşte bu özverisi, bu boyun eğişidir ki Dostoyevski'nin

ruhunda en karşıt duyguların birlikte bulunabilmelerine imkân verdi; içinde savaş halinde bulunan o olağanüstü aykırılıklar bolluğunu kurtardı.

Gelecek konuşmada Dostoyevski'nin çehresindeki, biz Batılılara çok acaip görünebilecek birçok çizgilerin bütün Ruslara özgü olup olmadıklarını inceleyeceğiz; bu ise onun çehresinin özelliklerini daha iyi ayırdedip kavramak imkânını bize verecektir.

II

Dostoyevski'nin kitaplarının ele almak imkânını bize verecekleri psikolojik ve ahlâksal nitelikte birkaç gerçek bana çok önemli nitelikte görünüyor ve bunlardan sözetmek için sabırsızlanıyorum. Fakat ne denli cüretli ve yeni olurlarsa olsunlar, bunları birdenbire ele alırsam paradoksal görünmeleri gibi bir tehlike çıkar ortaya. Sakıntılı olmak ihtiyacındayım.

Son konuşmamızda size Dostoyevski'nin çehresinden sözetmiştim. Şimdi de bu çehrenin özelliklerini daha iyi değerlendirmek için onu yeniden kendi havası içine yerleştirmek uygun görünüyor bana.

Birkaç Rusu çok yakından tanıdım. Fakat hiç Rusya'ya gitmiş değilim. Onun için, yardım görmeseydim, bu yapmakta olduğum iş çok ağır olurdu. Bu nedenle Dostoyevski hakkında yazılmış Almanca bir kitapta Rus halkı üzerine bulmuş olduğum birkaç gözlemi anlatacağım her şeyden önce size. Dostoyevski'nin çok güzel bir hayat hikâyesini yazmış olan Bn. Hoffmann her şeyden önce toplu veya tek olarak herkes arasındaki o dayanışma, o kardeşlik üzerinde çok ayak diremektedir. Bu, Rus toplumunun bütün sınıfları içinde sosyal engellerin yokolması

sonucunu doğurmakta ve Dostoyevski'nin romanlarında gördüğümüz kolayca arkadaş oluvermeye tabif olarak yol açmaktadır: Karşılıklı tanıştırılma, birden duyuluveren yakınlık, kahramanlarından birinin çok yerinde olarak "rastgele kurulan aileler" diye adlandırdığı haldir bu. Evler konak yeri oluvermekte, daha dün tanınmayan kişiyi barındırmaktadır. Böylece, arkadaşın arkadaşı da ağır lanmakta ve hemençecik içli-dışılık kuruluvermektedir.

Bn. Hoffmann Rus halkı üzerinde bir gözlemde daha bulunuyor. Rus sıkı usullere katlanamaz, her işi vaktinde saatinde yapamaz. Görünüşe göre Rus, derbederlikten pek rahatsız olmaz ve bundan kurtulmak için uzun boylu çaba harcamaz. Ve eğer bu konuşmalardaki dağınıklığa bir mazeret arama izin verilirse ben de bunu, Dostoyevski'nin düşüncelerindeki karışıklıkta, giriftlikte ve bunları bizim Batılı mantığımızı tatmin edecek bir düzleme sokmağa kalkışılınca karşılaşılan büyük güçlükte bulacağım. Bn Hoffmann bu kararsızlıktan, bu belirsizlikten, saatlerin çerçevesine sığmayan bitmez tükenmez kış gecelerinin, bitmez tükenmez yaz günlerinin sebep oldukları "saat kavramının zayıflayışı"nı kısmen sorumlu tutmaktadır. Vieux-Colombier'de vermiş olduğum kısa söylevde, Bn. Hoffmann'ın sözünü ettiği şu fıkrayı da daha önce anlatmıştım: Rusun birine hiçbir işi vaktinde, saatinde yapmadığı için takazada bulunmuşlar, o da şu karşılığı vermiş: "Evet, yaşamak güç iş! Öyle anlar var ki dürüstlikle yaşamak zorundasın, bu ise bir buluşmaya tam vaktinde, saatinde gelmekten çok daha önemlidir." Çok şeyleri açıklayan bu sözlerde biz aynı zamanda, Rusun özel yaşantı üzerinde beslediği hususî duyguyu da göreceğiz: Onun için, bunun, bütün sosyal ilişkilerden daha büyük önemi vardır.

Ayrıca Bn. Hoffmann'la birlikte biz de acı çekmeğe ve acıma hissi duymağa (*Lieden'e* ve *Mi.leiden'e*) olan eğilime, suçluyu kapsamına alan o acımaya da dikkati çekelim. Rus dilinde zavallı ile suçluyu anlatmak için bir tek söz, suçla küçük kabahati anlatmak için de bir tek söz vardır. Buna, âdeta titizlik derecesine varan bir pişmanlık duygusunu da eklersek Rusun başkalarıyla, özellikle yabancılarla olan bütün ilişkilerinde gösterdiği o sarsılmaz güvensizliği daha iyi anlarız. Batılılar çoğu zaman bu güvensizlikten sızlanırlar ama Bn. Hoffmann'ın söylediğine göre bu ondaki, başkalarının değersiz oldukları duygusundan çok daha fazla, daima uyanık halde olan kendi yetersizlik ve kusurluluk duygusundan ileri gelmektedir: Alçak gönüllülük yüzünden duyulan bir güvensizliktir bu.

Rusun -hattâ her türlü inanç kaybalduktan sonra dahi ayakta kalan- bu çok özel titizliğini, *Budala'nın* kahramanı olan Prens Mişkin'in şimdi size okuyacağım dört kargılaşması kadar hiçbir şey, daha iyi anlatamaz:

"Prens Mişkin gülümseyerek:

— İman bahsine gelince, dedi; geçen hafta iki gün içinde ayrı ayrı dört olayla karşılaştım. Sabah trenle yeni hattan giderken, dört saat kadar, S. adında birisiyle konuştum. Trende tanıştık. Önceden de hakkında bazı şeyler duymuştum. Bu arada, Tanrıya inanmayanlardan olduğunu da duymuştum. Gerçekten bilgin adam. Gerçek bir bilim adamıyla konuşmanın sevinci içindeydim. Ayrıca son derece terbiyeli de... Benimle bilgi ve anlayış bakımından akranıyla konuşur gibiydi. İşte bu adam Tanrıya inanmıyor. Beni şaşırtan, ondan söz etmiyormuş gibi konuşması oldu. Ötedenberi karşılaştığım münkirler ve bu konuda okuduğum kitaplar, dıştan bu konuyu savu-

nur görünürken aslında öyle değillerdi. Bu zata da söyledim bunu. Ama açıkça anlatamamış olacağım ki maksadımı pek anlayamadı... O akşam, geceyi geçirmek üzere kasaba otelinde kaldım. Bir gece önce bir cinayet işlenmişti burada. Geldiğim zaman herkesin ağzında bu vardı. Yaşlıca, sarhoş da olmayan ve uzun zamandır birbirini tanıyan iki dost köylü, çaylarını içtikten sonra ortak odacıklarına çekilmişler. Bunlardan biri iki gündür, diğerinde şimdiye kadar görmediği sarı boncuk kaytanlı bir gümüş saate göz dikmiş. Bu adam hırsız değildi; hattâ namusluydu da. Köylü hayatına göre fakir de sayılmazdı. Ama bu saat o derece hoşuna gitmiş ve onu o kadar şaşırtmıştı ki, sonunda dayanamamış, bıçağını kapmış ve arkadaşı duvara dönünce usulca arkasından giderek, nişan almış, gözlerini göğe kaldırmış, istavroz çıkarmış, acı acı "Allahım! İsa aşkına beni affet!" diyerek arkadaşını koyun keser gibi bir vuruşta öldürmüş, saati ni de almış.

Rogojin gülmekten katıldı. Buhrana tutulmuş gibi gülüyordu. Deminki asık yüzlü halinden sonra bu gülüşü garip düşüyordu.

— Pek hoşuma gitti!.. Ömür doğrusu! Biri hiç Allaha inanmıyor, diğeri de o kadar inanıyor ki dua ederek adam kesiyor... Prens kardeşim! vallahi düşünsem, aklıma gelmez bu... Kah-kah-kah!.. Olur şey değil!

Rogojin hâlâ kahkaha atarken Prens,

— Sabah şehri dolaşmağa çıktım; diye devam etti. Tahta kaldırımında, üstü başı perişan, yalpalayarak yürüyeyen sarhoş bir asker gördüm. Bana yaklaştı: "Beyim, gümüş bir istavroz, dedi. Yirmi kopeğe veririm. Gümüş!" Elinde bir istavroz... Belki de boynundan yeni çıkarmıştı. Mavi, haylice eskimiş bir kurdelâya bağlıydı. İlk bakışta, halis kalay olduğu anlaşılan büyükçe, sekiz köşeli,

tam Bizans örneği bir istavroz... Yirmi kopek çıkararak askere verdim, istavrozu da hemen orada boynuma geçirdim. Budala bir beyi kandırdığı için memnurluğu yüzünden okunuyordu. Şüphesiz, istavrozun parasıyla içmeğe gitmişti. Bu beni dehşetli etkiledi. Eskiden Rusya'yı hiç tanımaz, kör gibi yaşadım. Yabancı illerde beş yıl süresince de zihnimde belli belirsiz birtakım hayaller kalmıştı, o kadar. Yola devam ederken, "Hayır, bu İsa taci-rini tenkitte acele etmemeliyim; diye düşünüyordum. Böyle sarhoş, zayıf kalplerde neler bulunduğunu Allah bilir!" Bir saat sonra otele dönerken, kucığında beb-ğiyle bir kadınla karşılaştım. Kadın henüz genç; çocuk da altı haftalık kadar bir şeydi... Kadın, çocuğun ona ilk olarak gülümsediğini görüyordu. Baktım, kadıncağız âdeta huşûyla istavroz çıkardı. "Ne oldun kızım?" dedim. (Meraklıydım, her şeyi soruyordum.) Bana, "Tanrı bir günahkârın bütün kalbiyle Ona ibadet ettiğini gökten görüp nasıl sevinirse bir ana da çocuğunun ilk gülümse-mesine öyle sevinir;" dedi. Bunu bana söyleyen; bu kadar derin, ince ve gerçekten dinî olan düşünceyi hemen he-men bu kelimelerle ifade eden basit bir kadındı. Öyle bir fikir ki, bunda bütün Hıristiyanlığın esası, yani Allah'ın öz babamız olduğu, Allahın insana karşı şefkatiyle bir babanın öz evlâdına sevgisinin benzerliği ifade edilmiş-tir. Bu, İsa'nın temel fikirlerinden biridir. Basit bir ka-dın!.. Gerçi ana... kimbilir, belki de o askerin karısıydı. Bana bak Parfen, demin sorduklarına cevabım şu: dinî duygular, sıradan hükümlerin, suç, cinayet, inkârcılık o-laylarının ölçüleriyle değerlendirilemez. Bu konuda bun-lar dışında olan ve ebediyen bunlar dışında kalacak bir gey vardır. İnkârcılık sonuna kadar buna nüfuz edemi-

yecek, ebediyen başka bir şeyin varlığından bahsedilecektir. En önemlisi, bunu en açık ve en belirgin olarak Rus kalbinde farkedeceksin. Vardığım sonuç bu! Rusya-mız hakkında edindiğim başlıca kanaatlerden biri bu. Yapılacak şeyler var Parfen! İnan bana, yapılacak şeyler var Rus dünyamızda. (*Budala*)”.

Bu hikâyenin sonunda da bir başka karakter özelliğinin, Rus halkının özel bir göreve olan inancının, ortaya çıktığını görüyoruz.

Bu inanca başka birçok Rus yazarlarında da rastlıyoruz. Bu inanış Dostoyevski'de etkin ve acıklı hale gelmektedir ve Turgenyev'e yaptığı başlıca takaza da şuydu: Onda bu ulusal duyguyu bulamamak, Turgenyev'i iyice Avrupalılaştırmış görmek.

Puşkin üzerine verdiği söylevde Dostoyevski şöyle diyor: “Byron'u, Chénier'yi taklit ettiği dönemin en civcivli ânında Puşkin birdenbire (Dostoyevski'nin Rus tarzı dediği nesneyi) “yeni ve içten bir tarzı” buldu.” “Lânetli soru” diye adlandırdığı soruya karşılık verirken şöyle diyor: Rus halkına ve onun değerine ne gibi bir inanç beslenebilir? Puşkin haykırıyor: “Alçak gönüllü ol, kibirli adam, her şeyden önce gururunu yenmen gerek. Alçak gönüllü ol ve herkesin önünde anayurdun toprağına eğil.”

Şerefi anlayış tarzında olduğu kadar hiçbir şeyde etnik ayrımlar daha belirli değildir. Uygur insanı harekete getiren gizli zemberek (ki bu bana, La Rochefoucauld nun diyecek olduğu gibi, onur olarak değil de “şerefe, namusa dokunan şey”in duygusu olarak görünmektedir), şerefin, hassas noktanın bu duygusu Fransız, İngiliz, İtalyan, İspanyol için tam tamına aynı değildir... Fakat Rus halkının karşısında bütün Batı uluslarının “şe-

refe, namusa dokunan şey"i aşağı yukarı eş olarak görünmektedir. Rus şerefının, namusunun ne olduğunu öğrendiğimiz zaman ,Batılı anlamdaki şerefın, namusun İncil'in ana kurallarına çoğu zaman ne denli aykırı olduğu da karşımıza çıkacaktır. İşte tam bu noktada, Rustaki şeref, namus duygusu, Batıdaki aynı duygudan ayrılarak İncil'e yaklaşmaktadır. Yahut şöyle diyelim isterseniz: Hristiyanca duygu Rusta, biz Batılıların anladığımız mânadaki şeref, namus duygusuna çoğu zaman üstün gelmektedir.

Ya öcalmak, ya da haksız olduğunu kabullenerek özür dilemek... Bu iki sık arasında kalan Batılı, çoğu zaman, bu ikinci şıkkın şerefsizce olduğunu; bir korkağa, bir tabansıza yaraştığını ileri sürecektir... Batılı, bağışlamamayı, unutmamayı, ertelememeyi bir karakter belirtisi saymak eğilimindedir. Haksızlığı hiçbir zaman kabullenmek çaresini arar şüphesiz. Fakat kabullendi mi de başına gelecek en sıkıcı şey, görünüşe göre, bunu kabul zorunluğudur. Rus ise, tam tersine, yaptığı haksızlığı -hattâ düşmanları önünde bile- itirafa, alçak gönüllülük göstermeye, kendini suçlamaya daima hazırdır.

Bu bakımdan rum ortodoks dini herkes önünde yapılan bir itirafı hoş görerek, hattâ çoğu zaman onaylayarak, doğal bir eğilimi teşvikten başka şey yapmamaktadır şüphesiz. Bir papazın kulağına fısıldanan itiraf değil de herhangi bir kimse, ya da herkes önünde yapılan bir itiraf düşüncesi, Dostoyevski'nin romanlarında bir saplantı gibi, boyuna ortaya çıkmaktadır. *Suç ve Ceza*'da Raskolnikov suçunu Sonya'ya itiraf ettiği zaman o Raskolnikov'a hemen, ruhunu ferahlatmanın tek çaresi olarak, bir meydanda yere kapanıp herkese: "Ben adam öldürdüm," diye bağırmasını öğütler. Dostoyevski'nin kişilerinin çoğu, zaman zaman ve çokluk hiç beklenmedik, vakitsiz bir

tarzda itirafta bulunmak, bir başkasından af dilemek ihtiyacını duyarlar, o da bazen söz konusu olanın ne olduğunu anlamaz bile: Bu kişiler konuştukları kimseye göre kendilerini daha aşağı duruma sokmak ihtiyacındadırlar.

Nastasya Filipovna'nın evindeki bir akşam toplantısında geçen o acayip sahneyi hatırlarsınız herhalde: Birisi çıkar, bilmece çözürek eğlenir gibi: "Burada bulunan herkes ömrü boyunca yaptığı en aşağılık işi anlatsın," der. İşin hoş tarafı şu ki, teklife kimse "olmaz" demez. Derken herkes az-çok samimilikle, fakat hemen hemen hiç utanıp sıkılmaksızın, başlar itiraflarda bulunmağa.

Daha acayibini biliyorum hattâ. Dostoyevski'nin başına gelmiş bir iştir bu. Kendisinin çok yakınında bulunmuş bir Rus anlatmıştı bana. Boş bulunup bunu birkaç kişiye anlattım ve herkes de bundan bildiği gibi yararlandı bile. Fakat sonradan dönüp dolaşıp yine benim kulağıma geldiğinde, tanınmaz hale girmiş olduğunu gördüm. Bu yüzden bunu size burada yine anlatmak istiyorum:

Dostoyevski'nin yaşantısında çok karanlık birtakım olaylar vardır. Özellikle bunların bir tanesine *Suç ve Ceza*'da da imada bulunur, *Cinler*'in bir bölümüne de tema olmuştur galiba ama kitapta yoktur, Rusça olarak bile yayınlanmadan kalmıştır. Şimdiye dek yalnız Almanya'da, piyasaya çıkarılmayan bir basımda yayınlanmıştır galiba. Küçük bir kızın ırzına geçiş söz konusudur bunda. Kirletilen çocukcağz bir odada kendini asar, bitişik odada da onun kendisini asacağını bilen suçlu Stavrogin, kız ölsün diye bekler. Bu korkunç hikâyedeki gerçek payı nedir? Burada bilinmesi benim için önemli olan, bu değil. Muhakkak olan şu ki, böyle bir serüvenden sonra Dosto-

Yevski, vıdan azabı diye adlandırmak zorunda olacağı-mız bir şeyler duydu. Bu azap onu bir süre üzdü ve Ras-kolnikov'un Sonya'ya söylediklerini o da kendi kendine söyledi herhalde. Günahını itiraf ihtiyacını duydu ama yalnız papaza değil. Bu itirafı kime yaparsa en çok acı duyacağını araştırdı. Turgenyev olmalıydı bu muhakkak. Dostoyevski Turgenyev'i uzun süredir görmemişti, onun-la arası da çok açıktı. Turgenyev herkesten saygı gören aklı başında, zengin, ünlü bir kişiydi. Dostoyevski bü-tün cesaretini topladı, ya da bir çeşit başdönmesinin, es-rarlı ve korkunç bir çekimin etkisi altında kaldı belki. Turgenyev'in rahat çalışma odasını gözümüzün önüne ge-tirelim. O da masasının başında. Kapı çalınır. Bir uşak Fiyodor Dostoyevski'nin geldiğini haber verir. Ne isti-yor acaba? Uşak onu içeriye alır, o da hemencecik hikâ-yesini anlatmağa başlar. Turgenyev şaşkın şaşkın din-ler. Ne ilgisi var bütün bunlarla? Adam deli muhakkak. Dostoyevski anlatıp bitirdikten sonra uzun bir sessizlik olur. Turgenyev'den bir söz, bir işaret bekler... Kendi ro-manlarındaki gibi, o da şöyle olacak sanır herhalde: Tur-genyev onu kollarına alacak, ağlayarak öpecek, onunla barışacak... Ama ondan hiçbir şey gelmediği için Dosto-yevski devam eder:

"B. Turgenyev, size söylemem gerek: Kendimi çok aşağılık görüyorum..."

Yine bekler. Sessizlik sürüp gider hep. Bunun üzeri-ne Dostoyevski dayanamaz artık, öfkeyle ekler:

— "Ama sizi daha aşağılık görüyorum. Bütün diye-ceğim buydu işte..." Sonra da kapıyı "küt" diye vurarak çıkıp gider, Turgenyev çok Avrupalılaşmış olduğundan onu iyice anlayamamıştı herhalde.

İşte bu anda alçak gönüllülüğün, yerini birden onun

tersi bir duyguya bıraktığını görürüz. Alçak gönüllülüğün iki-büklüm ettiği adam alçaltılınca, dikilip kafa tutar. Alçak gönüllülük cennetin, alçaltılmak ise cehennem kapılarını açar. Alçak gönüllülükte bir çeşit isteyerek boyun eğiş vardır. Kendi rızasıyla kabullenmiştir onu insan. İncil'deki kelâmın gerçekliğini meydana koyar: "Alçalan, yükselecektir." Alçaltılma ise tersine, ruhu bayağılaştırır, eğip büker, biçimsizleştirir, çoraklaştırır, öfkelen-dirir, damgalar. Çok güç iyileşebilecek manevî bir yaraya yol açar.

Sanırım hiçbir karakter değişmesi, sapması yoktur ki kökünü vaktiyle uğranılan bir hakareten almış olmasın: Nitekim Dostoyevski'nin birçok kişileri de bu yüzden çok kaygı verici, çok hastalıklı şekilde acıip görünür bize.

Dostoyevski'nin ilk kitaplarından birinin adı *Aşağı ve Horgörülenler*'dir. Eserlerinin tümü de her zaman aşağılatılmanın insanı cehennemlik ettiği, alçak gönüllü olmanın ise kutsallaştırdığı yolundaki düşüncenin etkisinde kıvranıp durur. Alyoşa'nın hayal edip bize anlattığı cennet öyle bir âlemdir ki orada ne hor görülenler, ne de hakaret görenler vardır artık.

Bu romanlardaki en acıip, en korku verici çehre *Cinler*'deki Stavrogin'dir. Onun ilk bakışta başkalarından bu kadar ayrı olan iblisçe karakterinin izahıyla dayanacağını, kitabın birkaç cümlesinde buluruz. Öbür kişilerden biri şöyle der:

"Nikolay Vsevolodoviç Stavrogin o sıralarda Petersburg'da "alaycı bir ömür" sürüyordu tabir caizse, bunu anlatmak için başka deyim bulamıyorum. Hiçbir iş yapmıyordu, her şeyin alayındaydı."

Bu sözler Stavrogin'in annesine söylenince o da biraz ileride şöyle haykırır:

"Hayır, orijinallikten daha fazla bir şey var bunda. Kutsal bir şey var, diyeceğim nerdeyse. Benim oğlum onurlu insandır ama gururu vaktinden önce kırılmıştır. Bunun üzerine o da sizin çok yerinde olarak "alaycı" diye nitelendiğiniz o hayatı sürmeğe başlamıştır."

Daha ileride ise şunlar var:

"Varvara Petrovna biraz tumturaklı bir tavırla devam etti: "Nikolay'ın yanında daima, *alçak gönüllülüğü içinde büyük*, sakın bir Horatio bulunsaydı, belki çoktan kurtulmuş olurdu bütün yaşantısını yıkan bu korkunç alaycılık iblisinin elinden."

Dostoyevski'nin kişileri arasında hakaret görmüş oldukları için ahlâkları çok bozulmuş olan bazılarının, hakaretin sebep olduğu alçalmadan, ne kadar iğrenç olursa olsun, bir çeşit zevk, bir çeşit hoşnutluk duydukları olur sanki. Onuru acı şekilde yaralanan *Delikanlı*'nın kahramanı şöyle diyor:

"Başıma gelen kötü işten gerçek bir hıncı duydum mu ki acaba? "Duydum vallahi," diyemem doğrusu. Daha ufacık bir çocukken birisi bana ağır bir hakarete bulundu mu, içimde önüne geçilmez bir istek doğuyordu hemen: Düştüğüm aşağılık durumun içine gururla gömülüyor, bana hakaret edenden daha önce davranarak: "Sen beni tahkir ettin ha? Öyleyse ben kendimi daha aşağılatayım da gör, hayran ol bakalım," diyeyim geliyordu."

Çünkü alçak gönüllülük gururdan bir vazgeçıştır ama aşağılatılma, tahkir edilme, tersine, gururun daha da artmasına yol açar.

Yeraltı Dünyası'nın aşâğılık kahramanının anlattıklarını da dinleyelim:

“Bir gece kötü bir meyhanenin önünden geçerken, aydınlık pencereden, içerideki bilârdö masası çevresinde adamların istekalarla dövüştüklerini gördüm. Sonra birini pencereden dışarı attılar. Başka bir zaman olsa belki yaptığımdan iğrenirdim, fakat o andaki ruh durumumun etkisiyle dışarı atılan adamı kıskanmaya başladım. Hattâ daha da ileri giderek, “Belki ben de birisiyle kavga ederim, beni de dışarı atarlar” düşüncesiyle meyhaneye girerek bilârdö odasına daldım.

Sarhoş değildim; gelin görün ki can sıkıntısı insanın başına ne bunalımlar çıkarıyor! Ama gene de istediğim çıkmadı. Pencereden atılacak bir adam olmadığı anlaşıldı, kimseyle dövüşmeden oradan uzaklaştım.

Oysa meyhaneye girer girmez bir subay ağzımın pağını vermişti.

Ben nereden bileyim, bilârdö masasının yanında dururken yolu kapıyormuşum; o sırada subay da geçmek istemiş. İnsan ne istediğini söyler, değil mi? Yok, beni omzumdan yakalamasıyla bulunduğu yerden başka bir yere itelemesi bir oldu. Kendisi de bir şeyin farkında değilmiş gibi geçip gitti. Dayağı başışlayabilirdim, ama beni adam yerine bile koymadan itip kakmalarına göz yumamazdım doğrusu.

Daha geleneğe göreneğe uygun, daha *edebî*, gerçek bir kavga için neler vermezdim; bilemezsiniz! Karşılarındaki bir sinekti sanki. Subayın boyu on versök (1) vardı, oysa ben ufak tefek, cılız bir adamdım. Kavga çıkarmak

(1) Arşının (71 Cm.) 16 da biridir. Boy ölçülerinde 2 arşın söylenmemekte olup, fazlası versök olarak verilmektedir.

elimdeydi şüphesiz, adama karşılık verecek olsam, beni de pencereden atardı. Ama hiç de öyle olmadı, bütün hınçcımaya rağmen sinmeği yeğ buldum.”

Fakat bu anlatılanları okumağa devam edersek çok geçmeden göreceğiz ki aşırı hınç bize, sevginin tersine dönüşü biçiminde görünecektir artık:

“Bu ufak olay böylece kapanıp gitse gene iyi. Subaya daha sonra sokakta sık sık rastladığım için iyice tanıdım. Ama onun beni tanıyıp tanımadığını bilmiyorum. Birtakım durumlara bakarak tanıdığını söyleyebilirim. Onu nefretle, kin dolu gözlerle süzüyordum; bu da böylece birkaç yıl sürdü. Yıllar geçtikçe ona karşı duyduğum kin çoğalıyor, her geçen gün içime kök salıyordu. Önce subay hakkında gizli gizli bilgi toplamaya başladım. Kimseyi tanımadığım için bu iş kolay yürümüyordu. Bir gün uzaktan uzaktan *gölge gibi* peşine takılıp giderken birinin ona soyadıyla seslendiğini işittim, böylece soyadını öğrendim. Başka bir seferinde onu evine kadar izledim, kapıcıya bir grivennik (1) vererek hangi dairede, başkalarıyla mı, yoksa yalnız başına mı oturduğunu -kısacası, bir kapıcıdan öğrenilebilecek her şeyi- öğrendim. Bir sabah, hiç de edebiyatla uğraşmadığım halde, bu adamın foyasını çıkaracak şekilde bir hikâyeye yazmak, onu biraz da karikatürize etmek geldi aklıma. Hikâyeyi zevkle yazdım. Subayın bütün yaptıklarını anlattım, hattâ biraz da yalan ekledim. Soyadını öyle usturuplu bir şekle soktum ki, ilk bakışta tanınması işten bile değildi, ama sonra aklımı başıma toplayarak iyice değiştirdim, “*Yurt No'ları*”na (2) gönderdim. O zamanlar böyle tanıtıcı yazılara alı-

(1) On kapık.

(2) Büyük bir edebiyat dergisi.

sılmadığından hikâyemi basmadılar. Çok canım sıkıldı. Öfkemden boğulacak gibi oluyordum. Sonunda düşmanımı düelloya çağırmaya karar verdim. Adama gönül okşayıcı, güzel bir mektup yazdım; benden özür dilemesini rica ediyor, kabul etmezse düelloya başvuracağımı açıkça bildiriyordum. Mektup öyle güzel bir dille yazılmıştı ki, subay "güzel ve yüksek şeyler"den bir nebze anlamış olsa, hiç durmadan bana koşar, boynuma sarılarak bana dostluk teklifinde bulunurdu. Ah, ne de iyi olurdu! Cancı-ğer iki arkadaş gibi geçinir giderdik!"

Ve böylece de çoğu zaman Dostoyevski'de bir duygu, yerini birdenbire onun tam karşısı bir duyguya bırakmaktadır.

Bunun birçok örneklerini bulabiliriz. Bu arada şu örneği de meselâ: *Karamazof Kardeşler*'de zavallı bir çocuk vardır. Alyoşa elini uzatınca o da onun parmağını hınçla ısırır. Oysa çocuk, kendi de farkında olmaksızın, onu çok sevmeğe başlamıştır.

Sevginin bu çocukta böylesine yön değiştirmesi nereden geliyor? Çocuk Alyoşa'nın kardeşi Dimitri Karamazof'u bir meyhaneden çıkınca babasına bir temiz dayak atarken, sakalından tutup küstahça yerlerde sürüklerken görmüş: "Babacığım, zavallı babacığım. Nasıl da hakaret etti sana!" diye bağırmıştır.

Şu halde alçak gönüllülüğün karşısında ve -tâbir caizse- aynı ahlâksal düzlemde, fakat bu düzlemin tâ öbür ucunda, gurur var: Bu da alçak gönüllülüğü bazen saçılacak derecede aşırı, azgın hale sokuyor, biçimini bozuyor.

Psikolojik gerçekler Dostoyevski'ye her zaman gerçekte oldukları gibi, yani özel gerçekler olarak görünürler şüphesiz. Romancı olarak (Dostoyevski hiç de bir teo-

rici değil, bir araştırmacıdır çünkü) sonuç çıkarmaktan sakınıyor ve genel kanunlar kurmağa kalkışırsa (hiç değilsə kendisinin) ihtiyatsızlık etmiş olacağını biliyor. Bu kanunları bulup ortaya çıkarmağa kalkışmak, eğer istiyorsak, bize düşen bir iştir. Bunu da kitaplarının meydana getirdiği koruluğun içinde yollar açar gibi yapabiliriz. Şu kanun örneğin: Hakarete uğrayan kimse de başkasını tahkir çarelerini araştırır. (*Budala*'daki Lebedev gibi. Özellikle Lebedev'in General Yivulgin'e eziyet ederek zevklendiği o çok güzel bölümü okumak yerinde olur.) Yazdığı insanlık komedyasının aşırı zenginliğine rağmen Dostoyevski'nin kişileri hep aynı olan tek bir düzlemde, alçak gönüllülükle gururun düzleminde toplanıp sıralanırlar. Bu düzlem ise bizi şaşır˘, ilkin belirli olarak karşımıza çıkmaz hattâ. Sadece şu sebepten ki biz ötedenberi kesiti bu yönde yapmayız ve insanlığı da böyle sıraya koyup rütbelendirmeyiz. Ne demek istediğimi anlatayım: Örneğin Dickens'in o çok güzel romanlarında kullandığı rütbelemenin ve "Nietzsche'nin sözünü kullanmış olmak için burada şöyle diyelim: - *değer ölçüsünün* bize sunduğu yapmacıklı, çocuksu halden bazen sıkıntı duyarım âdetâ. Onun kitaplarından birini okurken gözlerimin önünde ünlü ressam Fra Angelico'nun *Mahşer Günü* tablolarından biri var gibime gelir sanki: Cennetlikler vardır, cehennemlikler vardır; şüpheliler vardır, çok az sayıda şüpheliler de vardır ki iyi meleklerle kötü iblisler bunları elde etmeğe savaşırlar. Onların hepsini tartan terazi, tıpkı bir Mısır kabartmasındaki gibi, az ya da çok iyi olduklarını hesaba katar ancak. İyiler cennete, kötüler cehenneme gider. Dickens bu konuda kendi halkının ve kendi çağının düşüncesine uyar. Kötülerin işlerinin yolunda gittiği, iyilerin ise okkanın altına gittikleri olur: Bu da fani dünyanın ve toplumumuzun yüzkarasıdır. Onun bü-

tün romanları bize gönül meziyetlerinin kafa meziyetlerine olan üstünlüğünü göstermek, hissedilir hale getirmek eğilimindedir. Örnek olarak Dickens'i seçtim, çünkü bildiğimiz bütün romancılardan -öyle gibime geliyor ki- yalnız onda bu sınıflama en basit tarzda ortaya çıkar, ve şunu da ekliyeyim: Halkın kendisini çok sevmesine yol açan da budur.

İşte, son günlerde Dostoyevski'nin hemen bütün kitaplarını birbiri ardınca yeniden okurken benzeri bir sınıflama onda da var gibime geldi. Hemen hemen aynı basitlikle olmakla beraber daha az göze çarpan, bana da çok daha anlamlı görünen bir sınıflama: Dostoyevski'nin kişilerini çok ya da az iyi oluşlarına, gönüllerindeki meziyetlerine göre değil de; çok ya da az gururlu oluşlarına göre rütbelemek (bu korkunç kelime için özür dilerim) mümkündür.

Dostoyevski bize bir yanda düşkün, alçak gönüllü insanları tanıtmaktadır (Bunlar arasında kimisi alçak gönüllülüğü iğrençliğe kadar, iğrençlik içine gömülüp bundan zevk almaya kadar vardıracaklardır); öbür yanda da kibirlileri (Bunlar arasında kimisi kibri suç derecesine vardıracaktır). Bu sonuncular, ötedenberi, daha aydın kişiler olacaktır. Kibir denen iblisin pençesinde kıvranırken asillik yarışı yapar göreceğiz onları hep. Nitekim *Cinler'*deki o iğrenç Piyotr Stepanoviç, Stavrogin'e şöyle der:

"Bahse girerim ki bütün gece yanyana oturup boyuna konuştunuz ve değerli bir zamanı, *asillik yarışı yaparak* kaybettiniz."

Delikanlı'da da şunlar vardır:

"Versilov'un kendisine uyandırdığı korkuya rağmen, Katerina Nikolayevna onun prensiplerindeki asilliğe ve

kafasının üstünlüğüne her zaman derin saygı duydu... Yazdığı mektupta Versilov: "Korkacak bir şey yok," diyerek, şeref sözü veriyordu ona. Katerina Nikolayevna da kendi hesabına soylu duygular göstermek bakımından ondan aşağı kalmadı! İkisi arasında *naziklik yarışı* oldu belki."

Lizaveta Nikolayevna, Stavrogin'e: "Bunda sizin onurunuza dokunacak hiçbir şey yok," der. "Önceki gün ben size herkesin içinde hakaret etmiştim. Siz de bana çok efendice bir cevap vermişsiniz. Bu cevaptan sonra eve dönünce şunu hemen sezdim: Benden kaçışınız hiç de *beni hor gördüğünüzden değil*, evli oluşunuzdandı. Bense yüksek bir ailenin kızı olduğumdan, özellikle beni hor görmüş olmanızdan korkmuştum."

Sonra da genç kız sözlerini şöyle bitirir:

"Onur zedelenmedi hiç değilse."

Dostoyevski'nin erkek kişilerinden çok kadın kişileri boyuna gurur nedeni ile karar verip hareket ederler. (*Suç ve Ceza*'daki Raskolnikov'un kızkardeşi Nastasya Filipovna'yı, *Budala*'daki Aglae Yepançina'yı, *Cinler*'deki Lizaveta Nikolayevna'yı, *Karamazovlar*'daki Katerina İvanovna'yı hatırlayın).

Fakat, İncil'e yaraşan -diye nitelemek cesaretinde bulunacağım- bir gelişme ile, en soylulara göre kişilerinin en aşağılık olanları cennete daha yakındır. Dostoyevski'nin eserleri bu derin gerçeklerin öylesine etkisi altındadır çünkü: "Güçlülere verilmeyenler düşkünlere verilecektir." - "Ben kaybedilmiş olanı kurtarmak için geldim", v.b.

Bir yanda kendinden vazgeçiş, kendini bırakışı görmekteyiz; öbür yanda da kişiliğin ağır basışını, "kudret iradesi"ni, asilliğin aşırı hale sokuluşunu görmekteyiz.

Ve şuna da dikkat etmek gerektir ki bu kudret iradesi, Dostoyevski'nin romanlarında her zaman iflâsla sonuçlanır.

Balzac'ı Dostoyevski'ye feda ettim, hattâ galiba *kurban ettim* diye, vaktiyle M. Souday bana sitemde bulunmuştu. İtiraz etmek gerekir mi? Dostoyevski'ye olan hayranlığım çok derindir şüphesiz. Fakat bu hayranlığın beni körleştirecek derecede olduğunu da sanmıyorum pek, ve Balzac'ın kişilerinin, Dostoyevski'ninkilere göre daha büyük bir çeşitlilikte, onun insanlık komedyasının da daha değişik olduğunu kabule hazırım. Muhakkak ki Dostoyevski herhangi başka bir romancıya göre çok daha derinlere inmekte, çok daha önemli noktalara dokunmaktadır. Fakat -tâbir caizse- bütün kişilerini aynı kumaştan biçip dikmiştir. Gururla alçak gönüllülük bunların yapıp ettiklerinin gizli zembereği olarak kalmaktadır ama, dozların değişikliğinden ötürü, tepkiler de çeşitli olmaktadır.

Balzac'ın bize tasvir ettiği bütün Batı ve özellikle Fransız toplumunda iki etken rol oynar ki Dostoyevski'nin eserlerinde bunların rolü yok gibidir: Bunlardan biri zekâdır, öbürü irade.

Balzac'ta irade insanı hep iyiliğe götürür, iradeli kişileri arasında da yalnız erdemliler vardır, demiyorun. Fakat hiç değilse kahramanlarından çoğunun erdeme irade ile ulaştıklarını; sebat, zekâ ve kararlılık sayesinde şerefli bir hayat kurduklarını görürüz. Balzac'ın David Séchard, Bianchon, Joseph Brideau, Naniel d'Arthez... gibi kahramanlarını düşünün; onlar gibi daha yirmi tane-sini de sayabilirim.

Dostoyevski'nin bütün eserlerinde bir tek *büyük adam* görmeyiz. "İyi ama, ya *Karamazoflar*'daki o hayranlığa değer rahip Zosima?.." diyeceksiniz. Evet, Rus romancısı-

nın çizdiği en yüksek çehre odur şüphesiz. Bütün drama çok yüksekte hakimdir ve *Karamazovlar*'ın yakında yayımlanacağı bildirilen tam çevirisi nihayet elimize geçince, onun önemini daha iyi anlayacağız. Fakat onun Dostoyevski için olan büyük önemini de daha iyi kavrayacağız: Rahip Zosima herkesin gözünde büyük bir adam değildir. Bir kahraman değildir de bir ermiştir o. Ermişliğe de iradeden vazgeçerek, zekâyı bir yana bırakarak ulaşır.

İncil'de olduğu gibi Dostoyevski'nin eserlerinde de cennete akli kit olanlar gider. Onda sevginin karşısında bulunan nesne hiç değildir de, beynin bir düşünceyi boyuna evirip çevirmesidir.

Balzac'ın karşısında Dostoyevski'nin bana sunduğu kararlı kişileri de incelersem, birden görürüm ki bunların tümü korkunç yaratıklardır. Listenin en başında yer alan Raskolnikov'a bakın: Başlangıçta yükselme hırsı besleyen, Napoleon olmayı özleyen cılız bir kimseydi. Sonunda ola ola bir tefeci kadınla günahsız bir genç kızın katili olur. Stavrogin'e, Piyotr Stepanoviç'e, İvan Karamazov'a, *Delikanlı*'nın kahramanına bakın (Dostoyevski'nin kahramanları arasında yalnız odur ki yaşantısının başından beri, ya da hiç değilse kendini bildi bileli bir saplantı ile yağar: Rothschild kadar zengin bir kimse olma saplantısı. Ve sanki acı bir alay sonucu, Dostoyevski'nin bütün kitaplarında ondan daha gevşek ve herkesin elinde oyuncak olan bir başka yaratık yoktur). Dostoyevski'nin kahramanlarındaki irade, benliklerinde zekâ ve irade olarak bulunan her şey onları cehenneme doğru iter sanki. Dostoyevski'nin romanlarında zekânın ne gibi bir rol oynadığını araştırırsam, iblisçe bir rol oynadığını görürüm her zaman.

En tehlikeli kişileri de aynı zamanda en aydın olanlarıdır.

Yalnız, hiçbir zaman demek istemiyorum ki Dostoyevski'nin kişilerinin iradeleriyle zekâları yalnız kötülük için işler; ve iyilik için çalıştıkları zaman dahi ulaştıkları erdem, insanı tehlikeye sürükleyen gururlu bir erdemdir. Dostoyevski'nin kahramanları ancak zekâlarını bir yana bırakarak, kişisel iradelerini terkederek ve benliklerinden vazgeçerek cennete ulaşırlar.

Balzac'ın da bir dereceye kadar Hıristiyan bir yazar olduğu söylenebilir şüphesiz. Fakat iki ahlâk anlayışını, Dostoyevski'ninki ile Balzac'inkini karşılaştırdığımızda, Balzac'ın katolikliğinin Dostoyevski'nin tamamen İncil'e dayanan doktrininden ne dereceye kadar ayrıldığını; katolik zihniyetin yalnızca Hıristiyan zihniyetten ne denli başka olduğunu anlayabiliriz. Ya da, kimseyi gücendirmek için şöyle diyelim isterseniz: Balzac'ın *İnsanlık Komedyası* İncil'le ve Lâtin zihniyetiyle temastan; Dostoyevski'nin Rus komedyası ise İncil'le ve Budizmle, Asya'lı zihniyetle temastan doğmuştur.

Bu düşünceler, bu acaip kahramanların ruhlarında daha derinlere inme imkânını bize verecek hazırlıklardan ibarettir, ki gelecek konuşmamda da işte bunu yapmayı düşünüyorum.

III

Şimdiye kadar pürüzleri temizlemekten başka iş yapmadık. Dostoyevski'nin düşüncelerini ele almadan önce büyük bir yanlış karşısında sizi uyarmak isterim. Ömrünün son on beş yılı boyunca Dostoyevski, bir derginin yazı işleri ile çokça uğraşmıştır. Bu dergiye yazdığı ya-

zılar da *Bir Yazarın Günlüğü* başlığı altında bir araya toplanmıştır. Dostoyevski bu yazılarında düşüncelerini anlatmaktadır. Gerekince boyuna bu kitaba başvurmak çok basit, çok tabii görünebilir ama, şimdiden söyleyelim ki bu kitap çok aldatıcıdır. Orada birtakım toplumsal teorilerin anlatıldığını görüyoruz ama bunlar hem çok karanlıktır, hem de çok beceriksizce anlatılmıştır. Orada ayrıca politik kehanetlere de rastlıyoruz ki hiçbirisi gerçekleşmiş değildir. Dostoyevski Avrupa'nın gelecekteki halinin ne olacağını önceden görmeğe çalışmakta, hemen daima da aldanmaktadır.

Le Temps gazetesinde yayınladığı yazılarından birini vaktiyle Dostoyevski'ye ayırmış olan M. Souday, onun yaptığı yanlışlıkları bir bir arayıp bulmuştur. O bu yazılarda günlük tipte gazetecilikten başka şey görmeğe yavaşmamaktadır, ben de onu haklı bulmağa hazırım. Fakat bu yazıların bizi Dostoyevski'nin düşünceleri üzerinde çok iyi aydınlattıklarını da ekliyor ki, işte bunu kabul edemem. Doğrusu şu ki, Dostoyevski'nin *Bir Yazarın Günlüğü*'nde işlediği düşünceler, onu en fazla ilgilendirenler değildir: Kabul etmek gerektir ki politik sorunlar ona, sosyal sorunlara göre daha az önemli görünmektedir. Sosyal sorunlar ise ahlâksal ve bireysel sorunlara göre daha az, çok daha az önemli görünmektedir. Ondan bekleyebileceğimiz en derin, en nadir gerçekler psikolojik niteliktedir. Şunu da ekliyeyim ki bu alanda değindiği düşünceler çoğu zaman sorun halinde, soru halinde kalmaktadır. Bir açıklamanın -çok karmaşık oldukları, birbirlerine karışıp içiçe girdikleri için çoğu zaman belirsiz olarak kalan işte bu sorunların açıklamasının-, gerektirdiği çözümü araştırmamaktadır. Nihayet, kısacası, Dosto-

jevski kelimenin tam anlamıyla bir düşünür değildir; bir romancıdır. En sevdiği, en ince, en yeni düşüncelerini onun kişilerinin sözlerinde aramamız gerekir ama, her zaman ilk plandaki kişilerinin sözlerinde de değil hattâ: En önemli, en atakça düşünceleri onun, arka plândaki kişilere söylediği sık sık görülür. Dostoyevski kendi adına konuşmağa başlar başlamaz ne kadar mümkünse o kadar beceriksizdir. *Delikanlı* adlı eserinde Versilov'a söylediği şu sözler, onun kendisine uygulanabilir pekâlâ:

“Açıklayayım, ama hayır, açıklamadan konuşayım daha iyi. Ve, tuhaf değil mi: Ne zaman inandığım bir düşünceyi açıklamağa başlasam, hemen daima, daha açıklamam sona ermeden inancım zayıflamıştır bile.”

Dostoyevski'nin, bir düşüncesini açıkladıktan hemen sonra, onun aleyhine döndüğünün de sık sık görüldüğü söylenebilir hattâ. Görünüşe göre onun için bu düşünce, hemencecik ölü nesnelerin kokusunu yaymaya başlamaktadır. Tıpkı, tam kendisinden mucizeler beklendiği sırada, keşiş Zosima'nın ölüsünden çıkan kokular gibi: Nitekim çömezi Alyoşa Karamazof da geceleyin onun ölüsü başında beklerken çok zahmet çekmişti bu yüzden.

Bir “düşünür” içinde böyle şey epey sıkıcı olsa gerek. Düşünceleri hemen hiçbir zaman mutlak değildir; hemen daima bunları açıklayan kişilere ilintili kalırlar. Daha da ileri gideceğim: Yalnız bu kişilere değil, bunları yaşantılarının belirli bir ânına ilintili kalırlar. Tabir caizse bu kişilerin bir an süren bir özel durumu ile *elde edilmişlerdir*. İlintili olarak kalmaktadırlar; gerektirdikleri, ya da kendilerini gerektiren olayla ya da filân davranışla dolaysız olarak ilişki kurup, ondan görev almış durumdadırlar. Dostoyevski teoriler kurmağa başlayınca

bizi hayal kırıklığına uğratar; (Corneille'inkilerden çok başka olan) yalancı tiplerini sahneye koymakta çok ustadır. Yalancıyı yalan söylemeğe itebilecek şeyi, onun aracılığı ile bize anlatmasını bilir. Fakat, sıra verdiği örneklerin teorisini kurmağa gelince, -hattâ yalan üzerine yazdığı yazıda dahi- yavanlaşır, hiç ilgi uyandırmaz olur.

Dostoyevski'nin ne dereceye dek *romancı* olduğunu bu *Bir Yazarın Günlüğü* bize gösterecektir. Çünkü teori ve eleştirme yazılarında epeyce ortahallidir ama, sahneye birisi girdi mi hemencecik çok iyi oluverir. Gerçekten *mujik Marey*'in o güzel hikâyesini ve özellikle *Krotkaya*'yı biz, bu günlük'te bulacağız. Hayranlık verici hoşlukta olan *Krotkaya*, Dostoyevski'nin en güçlü eserlerinden biridir. Tıpkı, -aşağı yukarı aynı sıralarda yazdığı- *Yeraltı Dünyası*'ndaki gibi, aslında uzun bir monolog olan, bir çeşit romandır.

Fakat bundan daha iyi, daha açıklayıcı bir şey de var: *Bir Yazarın Günlüğü*'nde Dostoyevski, zihninin hemen hemen istemeksizin, farkında olmaksızın yaptığı "olayları düzenleme" çabasına iki defa tanık olma imkânını veriyor bize.

Sokakta gezenleri seyrederek, bazen de izleyerek duyduğu zevki bize anlattıktan sonra onun, birdenbire, yoldan geçenlerden birine takıldığını görüyoruz:

"Kolunda bir kadın olmadan giden bir işçi gördüm. Ama yanında bir çocuk, küçük bir oğlan vardı. İkisinin de yüzünden, yalnız kalmış kimselerin hali okunuyordu. İşçi otuz yaşlarında kadardı. Yüzü çöküktü, benzi solgundu, hasta gibiydi. Yabancılik urbasını giymişti. Sırtında dikiş yerleri yıpranmış, düğmelerinin kumaşı aşınmış bir redingot vardı. Yakası yağlıydı. Daha iyi temiz-

lenmiş olan pantolonun eskiciden alınmış gibi bir hali vardı yine de. Silindir şapka çok eskimişti. Bir mürettepmiş gibi geldi bu işçi bana. Yüzünün ifadesi kapanık, sert, hemen hemen hainceydi. Çocuğu elinden tutmuştu, o da ayaklarını sürüyordu biraz. İki yaşında ya var ya yoktu. Çok soluk yüzlü, çok cılızdı. Sırtına bir ceket, ayaklarına kırmızı konçlu küçük çizmeler, başına da tavus tüyü ile süslü bir şapka giymişti. Yorgundu. Babası ona bir şeyler söyledi, hızlı yürümüyor diye onunla eğlendi belki. Çocuk ses çıkarmadı, beş adım sonra da babası eğilip onu kucağına aldı, başladı taşımağa. Çocuk hayatından memnun görünüyordu, babasının boynuna sarılmıştı. Onun böyle kucağına çıktıktan sonra gözü bana ilişti, şaşkın bir merakla başladı yüzüme bakmağa. Başımla ona küçük bir işaret çaktım ama kaşlarını çattı, babasının boynuna daha sıkı sarıldı. İkisi de iyice arkadaş olsalar gerek.

Sokaktan gelip geçenleri seyretmekten hoşlanırım. Onların tanımadığım çehrelerini inceler, kim olabileceklerini araştırır, nasıl yaşadıklarını, hayatta neyle ilgilendiklerini gözümün önüne getirmeğe çalışırım. O gün de özellikle bu baba ile bu oğul üzerinde kafa yordum. Şöyle düşündüm: Kadın, yani anne yakınlarda ölmüştü: Kocası hafta boyunca bir işyerinde çalışıyordu. Çocuğa da yaşlı bir kadın bakıyordu. Bir bodrum katında oturuyorlardı herhalde. Adam orada küçük bir oda kiralamıştı. Odada başkalarıyla birlikte oturuyordu belki. Bugün de pazardı ya, babası çocuğu bir kadın hısmına, belki de ölen kadının kızkardeşine götürmüş olmalıydı. Öyle istiyordum ki yüzünü arasına gördükleri bu teyze, bir asubayla evli olsun, büyük bir kışlanın bodrum katında, fakat ayrı bir odada otursun. Ölen kızkardeşinin ardından gözyaşı dökmüştü ama o kadar uzun boylu değil. Ka-

dının kocası da pek öyle fazla acılı görünmemiştir, ziyaret sırasında hiç değilse. Fakat yine de düşünceli durmuş, az konuşmuş, özellikle para işlerinden söz etmişti. Çok geçmeden susmuş olmalıydı. O zaman semaver ortaya konmuş, çay içilmişti. Küçük çocuk bir köşedeki tahta iskemlenin üstünde oturmuş, kaşlarını çatarak yabani bir tavır takınmış, sonunda da uyumuştur. Teyzeyle kocası pek aldırış etmemişlerdi ona ama yine de bir dilim ekmekle bir fincan süt vermişlerdi eline. Assubay ilkin konuşmamıştı ama bir ara çocukla ilgili, askerce, kaba bir şaka yapmıştı. Tam o sırada da baba, çocuğu azarlıyordu. Oğlan: "Gidelim," diye tutturmuş, babası da onu Lityenaya'da Veborgskaya binasına götürmüştü.

Yarın baba yine işe gidecek, çocuk da yaşlı kadınla kalacaktı."

Aynı kitabın bir başka yerinde Dostoyevski'nin yüz yaşında bir kadına rastlayışının hikâyesini okuyoruz. Sokakta giderken bir sıranın üstünde oturur görmüş onu. Bir iki lâf söylemiş, sonra geçip gitmiş. Fakat akşam, "işini bitirdikten sonra", o yaşlı kadıncağızı düşünmüş yine. Evine, yakınlarının yanına dönüşünü, onların yaşlı kadına söylediklerini gözünün önüne getirmiş. Onun ölümünü anlatıyor: "Hikâyenin sonunu gözümün önüne getirmekten hoşlanıyorum. Ben romancıyım zaten. Hikâye anlatmaktan hoşlanırım," diyor.

Dostoyevski hiçbir şeyi rastgele uydurmaz zaten. Aynı *Günlük*'ün, Kornilova adlı dul kadının duruşmasıyla ilgili, yazularından birinde, hikâyeyi kendi bildiği gibi yapıp çatar. Adli soruşturma bitip de cinayet iyice aydınlandıktan sonra: "Ölup bitenlerin hemen hepsini bilmişim," diye yazar ve ekler: "Bir fırsat çıktı, gidip Kornilova'yı görme imkânını buldum. Tahminlerimin gerçe-

ğe nasıl da hemen hemen tıpatıp uyduklarını görerek şaşsa-kaldım. Birkaç ayrıntı üzerinde aldanmıştım şüphesiz: Örneğin Kornilov köylüymüş ama Avrupa usulünce giyiniyormuş, v.b..." Sonra da Dostoyevski yazısını şöyle bağlıyor: "Yaptığım yanlışlar pek önemli değil alt tarafı. Tahminlerimin temeli doğru çıktı."

Böyle keskin gözlem, gerçeği düzenleme ve kurma yeteneklerine duyarlık meziyetlerini de eklediniz mi bir Gogol, bir Dickens çıkar ortaya. (Belki hatırlarsınız, *Antikacı Dükkânı*'nın baş taraflarında da Dickens sokaktan gelip geçenleri izler, gözler de onlardan ayrıldıktan sonra yaşantılarını gözünün önüne getirmeye devam eder.) Ama bu yetenekler ne denli olağanüstü, şaşılacak nitelikte olurlarsa olsunlar ne bir Balzac, ne bir Thomas Hardy, ne de bir Dostoyevski için yeterlidirler. Nietzsche'ye şunları yazdırmağa yetmezler muhakkak:

"Dostoyevski'yi keşfetmek benim için Stendhal'i keşfetmekten daha önemli oldu. Psikolojide bana bir şeyler öğreten tek adam, odur."

Çok uzun zaman önce Nietzsche'den şu sayfayı kopye etmiştim, şimdi de size okuyacağım. Nietzsche bunları yazarken büyük Rus romancısının en değerli yönünü meydana getiren, onu bizim birçok modern romancılarımızla, örneğin Goncourt'larla karşılaştıran şeyi de gözönüne almamış mıydı acaba? Burada Goncourt'lara değinir gibi bir hali de var nitekim:

"Psikologlar için kıssadan hisse! İnsan psikolojisinin işportacılığını yapmamalı hiçbir zaman! Yalnız gözlemiş olmak için gözlem yapmamalı! Yanlış görüntüler, aşırıya kaçan zoraki bir şeyler veren budur işte. Bir şeyi ya-

şamak istemek için yaşamış olmak, marifet değildir. Bir olay sırasında kendine bakmak *doğru olmaz*. Her bakış bir "nazar değiş" haline girer. Doğuştan psikolog olan kimse, görmek için bakmaktan içgüdüleriyle kaçınır: Doğuştan ressam olan için de bu, böyledir. Hiçbir zaman tabiate bakarak çalışmaz. "Olay"ı, "tabiat"ı, "yaşanmış nesne"yi ifade etmek, elekten geçirmek için işi kendi içgüdüüne, kendi *karanlık odasına* bırakır... Ancak *genelliklerin*, sonucun, bileşkenin bilinci içindedir: Özel olayın o keyfî "tümdengelimler"i nedir bilmez. İnsan işe başka türlü girişirse ne türlü bir sonuç elde eder? Parisli romancılar gibi, psikolojinin küçük ve büyük işportacılığı yapılırsa örneğin? İnsan -tâbir caizse- gerçeği gözetler, her akşam da yanında bir avuç meraklı şey getirir. Ama bundan da ne sonuç çıkar, bakın bir... v.b."

Dostoyevski hiçbir zaman gözlemiş olmak için gözlemez. Onda eser hiç de gerçeğin gözlenişinden doğmaz; ya da hiç değilse yalnız ve yalnız bundan doğmaz. Bir önyargıdan da doğmaz, bunun için de hiç teorik değildir; fakat gerçeğin içine dalmış olarak kalır. Düşünce ile olayın raslaşmasından, birinin öbürü ile çok kusursuz bir kaynaşmasından doğar ki, iki unsurdan hiçbirinin öbürüne baskın çıktığı söylenemez. Öyle ki, romanlarının en gerçekçi sahneleri aynı zamanda psikolojik ve ahlâksal anlamlarla en çok yüklü olanlarıdır. Daha doğrusu, Dostoyevski'nin her eseri, düşünceyle döllenmiş olayın ürünüdür. 1870 te: "Bu romanın düşüncesi üç yıldır yeretti bende," diye yazıyor (burada söz konusu olan, *Karamazof Kardeşler'*dir ki ancak dokuz yıl sonra yazmıştır), bir mektubunda da şöyle diyordu:

"Bu kitabın bütün bölümlerinde izlenecek olan başlı-

ca sorun, benim ömür boyunca bilinçli ya da bilinçsiz olarak acısını çekmiş olduğum sorundur: Tanrı'nın varlığı!"

Fakat bu düşünce, onu dölleyecek olan (ünlü bir dâva gibi, bir cinayet duruşması gibi) zabıta olayına rasmadığı sürece zihninde kararsız, belirsiz olarak kalır. Ancak o zamandır ki eserin tasarlandığı söylenebilir. *Karamazovlar*'la aynı anda olgunlaştırdığı *Cinler*'den söz ederken, yine o mektupta: "Yazdığım nesne, asıl amacı gizli olan bir nesnedir," diyecekti. *Karamazovlar*'da asıl amacı gizli olan bir eserdir. Bu söze bugün verilen anlamla, hiçbir şey Dostoyevski'nin eserleri kadar az *karşılıksız* değildir. Romanlarının herbiri bir çeşit gösteridir. Bir dâvada yapılan savunmadır; ya da daha iyisi, bir vaızdır da denebilir hattâ. Bu hayranlık verici sanatçıya herhangi bir kusur bulmağa kalkışılacaksa bu da olsa olsa, onun fazla *ispatlamak* isteyişi olacaktır. Şu noktada anlaşalım yalnız: Dostoyevski hiçbir zaman bizim zihnimizi çelmeğe kalkışmaz da aydınlatmağa, birtakım gizli gerçekleri açıklamağa çalışır: Bu gerçekler onun gözlerini kamaştırmakta, ona çok önemli görünmektedir -çok geçmeden bize de öyle görünecektir nitekim-; insan kafasının ulaşabileceği gerçeklerin en önemlileri, -soyut nitelikte gerçekler, insanın dışında kalan gerçekler değil de içten, özden nitelikte gerçekler, gizli gerçekler. Öte yandan, Dostoyevski'nin bu gerçekleri, bu düşünceleri her zaman için olaya bağlı kalır, gerçeğin içine de derinden dalmış durumdadır, - ki eserlerini gizli amaçlı bütün biçim değiştirmelerden koruyan da işte budur. İnsanlık gerçeği karşısında alçak gönüllü, boyun eğmiş bir tavır takınır; hiçbir zaman zorlamaz; olayı hiçbir zaman kendine çekip eğmez; İncil'deki: "Her kim ki canını kurtarmak ister, onu yitirecektir; her kim ki bana olan sevgisi uğ-

runda canını verecektir, onu gerçekten canlı hale sokacaktır.”

Dostoyevski'nin düşüncelerinden bazılarını kitapları içinde izlemeğe kalkışmadan önce size onun çalışma metodundan söz etmek istiyorum. Strakhof onun hemen yalnız geceleri çalıştığını anlatıyor bize: “Geceyarısına doğru, diyor, her şey uykuya daldığında Fiyodor Mihayloviç Dostoyevski semaverıyla başbaşa kalıyordu. Bir yandan açık ve soğuk çayını ufak ufak yudumlarırken, sabahın saat beşine, altısına dek çalıştığı oluyordu. Öğleden sonra saat ikiye, üçe doğru kalkıyor, akşama kadar olan zamanı konuklarını kabul etmekle, gezmekle ya da dostlarını ziyaret etmekle geçiriyordu.” Dostoyevski yalnız bu “açık çay”la yetinmedi her zaman. Bize söylendiğine göre, ömrünün son yıllarında fazlaca içkiye de kaptırdı kendini. Bana anlattıklarına göre, *Cinler*'i yazmakta olduğu sırada bir gün çalışma odasından, az-çok yapma usullerle elde ettiği, büyük bir fikrî coşkunluk hali içinde çıkmış. O gün de Bn. Dostoyevski'nin kabul günüymüş. Fiyodor Mihayloviç beklenmedik bir anda ve perişan bir halde, birçok hanımların bulunduğu salona paldır-küldür girmiş. Hanımlardan biri gayretkeşlik edip elinde bir fincan çayla ona doğru seğirtince: “Hay şeytan götürsün sizi de, o yavan çayınızı da...” diye bağırılmış.

Rahip de Saint-Réal'in bir sözünü hatırlarsınız. Stendhal kendi estetiğini yargıya bağlamak için onu benimsemeseydi epey saçma görünürdü: “Bir roman, bir yol boyunca dolaştırılan aynadır,” der. Fransa'da ve İngiltere'de bu formüle dayanan birçok romanlar vardır

şüphesiz: Lesage'in, Voltaire'in, Fielding'in, Smollet'in romanları gibi... Fakat Dostoyevski'nin romanları kadar hiçbir şey, bu formülden uzak değildir. Dostoyevski'nin romanlarıyla bu saydıklarım; ya da Tolstoy'un yahut Stendhal'in romanları arasında, bir tablo ile bir panorama arasında bulunabilecek farkın tümü vardır. Dostoyevski bir *tablo* yapar. Bunda özellikle ve öncelikle önemi olan, ışığın dağılışıdır. Tek bir kaynaktan çıkar bu ışık... Stendhal'in, Tolstoy'un bir romanında ise ışık sürekli, eşittir, yaygındır. Bütün nesnelere aynı tarzda aydınlanmıştır, her yandan görebilirsiniz onları, gölgeleri yoktur hiç. Oysa, Dostoyevski'nin bir kitabında -tıpkı Rembrandt'ın bir tablosundaki gibi-, özellikle önemi olan, gölgedir. Dostoyevski kişileriyle olaylarını bir araya toplar, onların üzerine sert bir ışık yansıtır, öyle ki, onlara yalnız bir yandan vurur bu ışık. Kişilerinin herbiri gölgenin içinde yüzer, gölgesine dayanır. Dostoyevski'de acayip bir gruplama, bir araya getirme, merkezleştirme, romanın bütün unsurları arasında olasıya fazla ilişkiler ve karşılıklar kurma ihtiyacı da görürüz sonra. Onda olaylar, Stendhal ya da Tolstoy'da olduğu gibi, yavaş ve eşit bir akış izleyecek yerde, daima bir an gelir ki bir çeşit anafor içinde birbirlerine karışıp düğümlenirler. Anlatının -ahlâksal, psikolojik ve dış- unsurlarının içinde kaybolup yeniden buldukları girdaplardır bunlar. Hiçbir yalınlaştırma, çizgide hiçbir arıtma görmeyiz onda. Karmaşıklıktan hoşlanır, onu korur. Duygular, düşünceler, tutkular arı halde ortaya çıkmazlar hiçbir zaman. Onların çevresinde boşluk yaratmaz. Şimdi de Dostoyevski'nin çizgi tarzı üzerinde bir düşünceye, kişilerinin karakterlerini çiziş tarzı üzerine getiriyorum sözü. Ama önce izin verin de size Jacques Rivière'in bu konudaki dikkate değer şu düşüncelerini okuyayım:

“Bir kişinin düşüncesi kafasında yer etti mi, romancı için onu işlemenin iki tane apayrı tarzı vardır: Onun karmaşıklığı üzerinde ayak da direyebilir, derli-topluluğunu da belirtebilir. Yaratacağı bu ruhun içinde tam bir karanlık meydana getirebileceği gibi, onu okuyucuya anlatarak bu karanlığı yok da edebilir. Bundaki girinti-çıkıntıları ya gizleyecek, ya açıklayacaktır.”

Jacques Rivière'in düşüncesi nedir, görüyorsunuz: Yani Fransız okulu girintilerle çıkıntıları arayıp tarar; özellikle Dostoyevski gibi kimi yabancı romancılar ise onların karanlıklarına saygı gösterip korurlar. Rivière şöyle devam ediyor:

“Muhakkak olan şu ki Dostoyevski her şeyden önce onlardaki uçurumlarla ilgilenir ve bütün çabasını da bunların derinliklerinin hiçbir zaman ölçülemez olduklarını telkin için harcar.

.....

Biz ise, tersine, bir ruhun karmaşıklığı karşısında bulunduğumuz zaman onu tasvire çabaladıkça, içgüdümüze uyararak ona düzen vermeğe çabalarız.”

Bu bile çok önemlidir başlı başına ama o, şunları da ekliyor:

“Gerekirse işi daha sıkı tutarız; ayrımlı birkaç küçük belirtiyi yokederiz, karanlık kalmış birkaç ayrıntıyı da psikolojik bir birliğin meydana gelmesine en elverişli tarzda yorumlarız.

.....

Uçurumları tam anlamıyla doldurmak: Bizim eğilim gösterdiğimiz ülkü budur işte.”

Ben, örneğin Balzac'ta, birkaç “uçurum”, sarplık anlaşılma bulmayacağımıza o kadar inanmıyorum. Dostoyevski'nin uçurumlarının ise, ilkin sanıldığı gibi,

her zaman bu kadar az anlatılmış olduklarına da tam anlamıyla inanmış değilim. Balzac'tan bir uçurum örneği vereyim mi size? *Mutlak'ın peşinde*'de buldum bunu. Balthazar Claës madenleri altına çeviren büyüdü taşı bulmağa çalışır. Görünürde çocukken kendisine verilen bütün dinsel eğitimi hepten unutmuştur. Akli fikri yaptığı araştırmadadır. Sofu bir kadın olan eşi Joséphine'i yüzüstü bırakır. Kadıncağız kocasının din konusundaki özgür düşüncelerinden korkuya kapılmıştır. Günün birinde lâboratuvara girer birden. Kapının açılışıyla meydana gelen hava akımı bir patlamaya yol açar. Mme Claës düşüp bayılır... Balthazar'ın kopardığı çığlık ne olsa iyi? Kafasında sonradan yereden nesnelere rağmen çocukluk çağındaki inancın birden ortaya çıkıverdiği bir çığlık: "Tanrı'ya şükürler olsun, ölmedin! Melekler ölümden korudular seni." Balzac üstünde durmuyor. Bu kitabı okuyacak yirmi kişiden on dokuzu bu çatlağın farkına bile varmayacaktır muhakkak. Bize sezdirir gibi olduğu uçurum anlatılamaz olarak değilse bile, anlatılmamış olarak kalmaktadır. Gerçekte ise bu, Balzac'ı ilgilendirmiyordu. Onun için önemli olan, kendilerine karşı mantıklı davranan kişiler yaratmaktır, ki bu noktada, Fransızların besledikleri duygu ile anlaşma halindedir: Biz Fransızların en çok muhtaç olduğumuz nesne, mantıktır çünkü.

Onun için diyeceğim ki, yalnız onun *İnsanlık Komedyası*'ndaki kişiler değil, yaşamakta olduğumuz gerçek komedyanın kişileri de Balzacvari bir ülküye uygun olarak resim halinde belirip gelişmektedirler (Biz bütün Fransızlar da, olduğumuz kadar, kendi resmimizi kendimiz çizeriz). Mizacımızdaki, eğer varsa, hafiflikler, tutmazlıklar sıkıcı, gülünç görünürler bize. Bunları inkâr ederiz. Hesaba katmamağa, küçültmeğe çalışırız. Herbiri-

miz kendi birliğinin, sürekliliğinin bilincine sahiptir, ve benliğimizde -Claës'de birden tekrar ortaya çıktığını gördüğümüz duyguya benzer- içimize attığımız, bilinçdışı ne kalmışsa ve bunu da yokedemiyorsak, hiç değilse ona önem vermez oluruz artık. Olmamız gerektiğini sandığımız, olduğumuza inandığımız kimsenin davranması gerektiği gibi davranırız boyuna. Yapıp ettiklerimizin çoğunu bize, bunları yapip etmekle duyduğumuz zevk yaptırmaz da kendimizi taklit için, geçmişimizi geleceğe yansıtmak için duyduğumuz ihtiyaç yaptırır. Gerçeği (yani samimiliği) çizginin sürekliliğine, arılığına feda ederiz.

Bunun karşısında, Dostoyevski ne sunuyor bize? Kendilerine karşı mantıklı davranmağa hiç önem vermeksizin, kendi öz mizaçlarının yetenekli olduğu bütün çelişmelere, bütün inkârlara kendilerini rahatça bırakan kişiler sunuyor. Görünüşe göre Dostoyevski'yi en çok ilgilendiren şey budur işte: Mantıksızlık. Bunu gizlemek şöyle dursun, belirtiyor boyuna, aydınlatıyor.

Onda anlatılmamış, açıklanmamış çok şey var muhakkak. Fakat insanda birbirine karşıt duyguların bir arada varolduğunu kabul ettiğimiz anda -ki Dostoyevski de bizi böyle yapmağa çağırıyor- onda anlatılamaz, açıklanamaz çok şey olduğunu sanmıyorum. Kişilerinin duyguları son kerteye vardırılmak, saçmalık derecesini bulan bir aşırılığa ulaştırılmak dolayısıyla Dostoyevski'de bu bir arada varoluş, çoğu zaman özellikle paradoksal görünmektedir.

Bunun üzerinde durmanın iyi olacağına inanıyorum, belki de: "Bunu biliyoruz canım," diye düşüneceksiniz çünkü. Bunda da, Corneille'in eserlerinde karşımıza çıktığı gibi, tutku ile ödev arasındaki savaştan başka hiçbir şey yoktur. Söz konusu olan da bu değildir. Corneille'in bize tasvir ettiği tarzdaki Fransız kahraman, önu sıra

lksel bir örnek yansıtır. Bu da yine odur ama, olmayı özlediği gibi odur, olmaya çalıştığı gibi odur. Fakat tabii halinde olduğu gibi, kendini bıraktığı zaman olacağı gibi "o" değildir hiçbir zaman. Corneille'in bize tasvir ettiği içten, zden savaş lksel, örnek kişiyle doğal kişi arasında olup biten savaştır ki kahraman, bu doğal kişiye inkara çalışır. Alt tarafı bu noktada biz, M. Jules de Gautier'nin *bovarysme* diye adlandırdığı Şeyden pek de uzak değiliz galiba: Flaubert'in kahramanını örnek tutarak bazı kimselerin yaşantılarını hayali bir hayatla ikileştirmek; gerçekte oldukları kişilikten çıkıp olmayı sandıkları, olmayı istedikleri hale gelmek yolunda besledikleri eğilime o, bu adı vermektedir.

Gelişi güzel yaşamayıp da bir ülküye ulaşma ve bu ülküye uyma çabasında olan her kahraman, her insan bize, bu ikileşmenin, bu *bovarysme*'in örneğin verir.

Dostoyevski'nin romanlarında gördüklerimiz, onun bize sunduğu ikilik örnekleri ise çok başkadır. Bunların oldukça sık görülen o patolojik hallerle ya hiçbir ilgileri yoktur, ya da pek az ilgileri vardır: Bu gibi hallerde aynı kişiliğin üzerine yerleşen ikinci kişilik, zaman zaman onun yerini alır. Birbirinden habersiz olarak iki ayrı duyum, iki anı çağırışımı grubu meydana gelir. Çok geçmeden de iki ayrı kişilik, aynı bedende iki ayrı konuk vardır karşımızda. Bunlar yerlerini birbirlerine bırakırlar, peşpeşe, birbirlerinden habersiz sırayla ortaya çıkarırlar (ki bunun hayret verici tasvirini Stevenson bize *Dr. Jeckyl ile Mr. Hyde* adlı o güzel, fantastik hikyesinde sunmaktadır).

Fakat Dostoyevski'de Şaşırtıcı olan, bütün bunların aynı zamanda oluşu ve her kişinin, kendi birbirini tutmaz davranışlarının ve ikili benliğinin farkında bulunuşudur.

Kahramanlarından birinin, en zorlu heyecanın pen-

çesinde kıvranarak bunun hınçtan mı, sevgiden mi ileri geldiğinden şüphe ettiği olur. Karşıt iki duygu benliğinde birbirine karışıp eş hale gelir. *Suç ve Ceza*'dan şu satırları okuyalım:

“Raskolnikov birdenbire Sonya'dan nefret ettiğini sezer gibi oldu. Böylesine acayip bir buluştan şaşırarak, hattâ korkarak birden başını kaldırdı, genç kıza dikkatli dikkatli baktı. Gönlündeki hınç hemencecik yokoluverdi. Duyduğu şey bu değildi demek. İçinde beliren duygunun niteliği üzerinde aldanmıştı.”

Kişinin duyduğu hissi böyle yanlış yorumlayışının birkaç örneğini Marivaux'da, yahut Racine'de de bulabiliriz.

Kimi zaman bu duygulardan biri, aşırılığın yüzünden tükeniverir. Bu duygunun açıklanışı, onu açıklayanın direncini sarsar sanki. Bunda duygu ikiliği yoktur henüz, ama işte şu daha özel hal vardır: *Delikanlı*'nın babası Versilov'u dinleyelim:

“Değersiz bir insan olsaydım da bundan acı duysaydım bari... Ama ne gezer; çok güçlü olduğumu gayet iyi biliyorum. Gücüm neden ileri geliyor? diye soracaksın. Şundan işte: Herkese ve her şeye hemencecik uyabilme yetisi var bende. Yaşıtım olan akıllı Ruslar da bu yetiye büyük ölçüde sahiptirler. Hiçbir şey beni ortadan kaldıramaz, hiçbir şey küçültemez, hiçbir şey şaşırtamaz. Çoban köpeğinin dokuz canlılığı var bende. İçimde birbirine karşıt iki duyguyu aynı anda, büyük rahatlıkla barındırıyorum; bunu da kendimi zorlayarak değil, tabii olarak yapabiliyorum.”

Cinler'deki günlük'ün yazarı kesin olarak: "Bu karşıt duyguların böyle bir arada varoluşlarını izaha kalkışacak değilim," diyor ve biz yine Versilov'u dinleyelim:

"Gönlüm sözlerle dopdolu ama söylemesini bilemiyorum. İkiye bölünüyormuşum gibime geliyor. -Yüzünde çok ciddi bir ifade ve inandırıcı bir içtenlikle hepimizi süzdü.- Evet, ikiye bölünüyorum sahiden ve bundan da gerçekten korkuyorum. Size tıpatıp benzeyen eşiniz yanınızda duruyormuş gibi bir şey. Siz kendiniz akıllısınız, zekisiniz ama öteki bir zırvalık yapmak istiyor muhakkak. Birdenbire farkediyorsunuz ki siz kendinizsiniz bu zırvalığı yapmak isteyen. Elinizde olmadan istiyorsunuz bunu, vargücünüzle de direniyorsunuz. Eskiden bir hekim tanıdığım vardı, kilisede, babasının cenaze töreninde ıslık çalmağa başladı birden. -Bugün cenaze törenine gelmedim, ıslık çalaçağımı ya da güleceğimi çok iyi biliyordum çünkü, tıpkı o zavallı hekim gibi. Sonu da pek iyi olmadı ya zavallının. (*Delikanlı*)"

Yine aynı eserde, fakat elli sayfa kadar ileride şunları okuyoruz:

"Versilov'un bellibaşlı hiçbir amacı yoktu. Karşıt duygulardan meydana gelme bir kasırğa, zihnini altüst ediyordu. Bunun tam anlamıyla bir delilik hali olduğunu sanmıyorum, özellikle şu sebepten ki, bugün hiç de deli değil. Fakat kendisine tıpatıp benzeyen bir "eş" in varlığını kabul ediyorum, bir uzmanın yeni çıkan kitabı da benim bu görüş tarzımı doğruluyor... "Eş", epey berbat bir sonuca ulaşabilecek olan vahim bir zihin bozukluğunun birinci aşamasına işarettir." Fakat biz burada, daha önce sözünü etmiş olduğum klinik olgularına ulaşmış oluyoruz."

Cinler'in acaip kahramanı Stavrogin de şunları söyleyecek bize:

“İy ibir davranışta bulunmak ihtiyacını duyabilirim, daha önce de daima duydum nitekim, ve bundan zevk alırım. Bunun yanısıra kötülük yapmayı da isteyebilirim ve bundan da memnunluk duyarım.”

Yine Baudelaire'in *Özel Günlük*'ünde de şunları okuyoruz:

“Her insanda zamandaş olarak ve her an, biri Tanrı'ya öbürü Şeytan'a yönelen iki ayrı eğilim vardır.”

William Blake'in birkaç sözünden yararlanarak bu zahiri gelişmeleri ve özellikle Stavrogin'in bu acaip sözlerini biraz aydınlatmağa çalışacağım ama, bu açıklama deneyini daha sonraya bırakıyorum.

IV

Son konuşmamızda Dostoyevski'nin kişilerinden çoğunu harekete getirip “bölen” bu kaygı verici ikiliği tesbit etmiştik. Nitekim bu ikilik, *Suç ve Ceza*'nın kahramanı Raskolnikov'dan söz ederken onun arkadaşına şöyle dedirtmektedir:

“Onda sırayla ortaya çıkan iki çelişik karakter var galiba, diyesi geliyor insanın.”

Bu karakterler hep sırayla ortaya çıksalar yine iyi. Fakat aynı anda ve bir arada ortaya çıktıkları da olduğunu daha önce görmüştük. Bu geçici heveslerin herbirinin nasıl daha ifade edilir edilmez, ortaya çıkar çıkmaz

tükenip -tâbir caizse- değerden düşerek gevşediğini ve yerini tam karşısı geçici hevese nasıl bıraktığını da daha önce gördük. Kitabın kahramanı da aşırı hıncı duyduğu zaman sevgiye çok yaklaşır, ve tersine, aşırı sevgi duyduğu zaman da hınca çok yaklaşır.

Bunların herbirinin ve özellikle kadın karakterinin kendi kararsızlıklarını önceden ve kaygı ile sezdiklerini görürüz. Aynı mizacı ve aynı kararlılığı uzun zaman sürdürememek korkusu onları çok defa, insanı şaşırtan âni davranışlarda bulunmağa iter. *Cinler*'deki Liza şöyle diyor nitekim:

“Verdiğim kararların bir dakikadan fazla sürmediğini uzun zamandır bildiğimden, kararımı hemencecik veriverdim.”

Bugün de bu acaip ikiliğin birkaç sonucunu incelemek niyetindeyim. Fakat ben de sizinle birlikte, her şeyden önce, şunu sorayım kendime: Bu ikilik gerçekten var mı yoksa bunu Dostoyevski mi icat ediyor? Gerçek, bundan örnekler veriyor mu ona? Bu konuda doğayı mı izledi, yoksa kendini muhayyilesinin akışına bırakı mı verdi? Oscar Wilde, *Niyetler* adlı eserinde: “Doğa, sanat eserinin kendisine önerdiği nesneyi taklit eder,” der. Bu apaçık paradoksu da doğru gibi görünen birkaç kaçamaklı sözle aydınlatarak eğlenir; kısaca:

“Siz de farkındasınız herhalde,” der, “bir zamandır tabiat de Corot'nun peyzajlarına ne kadar benzemeğe başladı.”

Ne demek istiyor acaba, şunu değilse: Biz ötedenberi tabiati klişeleşmiş bir tarzda görürüz. Sanat eserinin bize tabiatte görmeği öğrettiği şeyi görürüz. Bir ressam eserinde kişisel bir görüşü canlandırıp anlatmağa

kalkıştı mı, onun bize önerdiği, tabiatın bu yeni görünüşü ilkin bize paradoksal, samimiyetsiz, aykırı gelir. Sonra, çok geçmeden biz de tabiatı bu yeni sanat eserinin etkisi altında seyretmeğe alışırız ve ressamın bize göstermek istediğini görmeğe başlarız. Böylece de, yeni ve başka tarzda uyarılmış göz için tabiat, sanat eserini "taklit etmiş" gibi görünür.

Burada resim için söylemiş olduklarım roman için ve psikolojinin iç peyzajları için de gerçektir. Biz kabul edilmiş veriler üzerinde yaşarız ve dünyayı gerçekten olduğu gibi değil de bize söylendiği gibi, öyle olduğuna inandırıldığımız gibi görmek alışkanlığını çabucak ediniveririz. Birçok hastalıklar vardır ki bunların varlıkları bize bildirilmedikçe yokmuş gibi görünürler. Çevremizdeki veya kendimizdeki birçok acaip, patolojik, anormal nice halleri de Dostoyevski'nin eserlerini okuyup uyarılınca farkedeceğiz. Evet, Dostoyevski'nin -hattâ belki nadir de olmayan, fakat sadece bizim farkedememiş olduğumuz- bir takım olaylar üzerinde gözümüzü açtığına inanıyorum ben gerçekten.

Hemen her insanda görülen karmaşıklık karşısında bakışlarımız, kendiliğinden ve âdeta farkında olmaksızın, basitleştirmeye kaçar.

Fransız romancısının içgüdüsel çabası da böyledir: Başlıca verileri karakterden ayırır; bir çehrede belirli çizgiler keşfetmeğe, bunları sürekli bir halde sunmağa çalışır. Balzac'ta olsun, başka herhangi birinde olsun, sadeleştirme isteği, ihtiyacı baskın çıkar... Fakat bize belirli çizgiler sunuyor, müphemliği, gölgesi yok diye Fransız edebiyatının psikolojisini gözden düşürüp horgören bir kimsenin çok aldandığına inanıyorum, ve korkarım ki birçok yabancılar da bu yanlış yapıyorlar...

Sırası gelmişken hatırlatalım ki büyük bir kavrayış

gösteren Nietzsche, tersine, Fransız psikologlarının olağandışı üstünlüğünü kabul ve ilân ediyor; onları, hattâ belki romancılardan çok ahlâkçıları, bütün Avrupa'nın büyük ustaları, sayacak kadar ileri gidiyordu. Şu da var ki XVIII. ve XIX. yüzyıllarda bizim eşsiz tahlilcilerimiz vardı (Özellikle ahlâkçılarımızı düşünüyorum). Bugünkü romancılarımızın onlar kadar değerli olduklarından iyice emin değilim. Fransa'da bizim -çabucak usul halini alıveren- formüle bağlı kalmak; aldırmandan yolumuza devam etmeğe kalkışmaksızın hep formüle dayanmak gibi can sıkı bir eğilimimiz var çünkü.

Daha önce bir başka yerde de La Rochefoucauld'nun psikolojiye büyük hizmette bulunmakla beraber, özdeyişlerinin kusursuzluğu yüzünden belki onun az-çok yolunu kestiğini söylemiştim. Kendi söylediklerimi buraya aktardığım için özür dilerim ama 1910'da yazdıklarımı bugün o zamankinden daha iyi söylemek, benim için güç olacaktır:

“Gönlümüzün davranışları onurumuzun isteklerine bağlıdır, demeyi düşündüğü gün La Rochefoucauld, acaba büyük bir kavrayış mı göstermiştir, yoksa daha yetkili bir araştırma çabasını mı durdurmuştur, şüpheliyim bunda. Formülü bulunca ona bağlı kaldık ve iki yüz yıl, hattâ daha fazla bir süre, bu izahla ömür geçirdik. En kuşkucu görünen ve en soylu, en yorucu davranışlar karşısında bencilliğin gizli zembereğine parmak basmayı en iyi bilen psikolog, en bilgili kimse olarak görüldü. Bu sayede de insan ruhunda çelişik ne kadar nesne varsa onun gözünden kaçtı. Ben La Rochefoucauld'ya “onur” a parmak bastı diye değil de, o kadarla yetindi diye takaza ediyorum. Onura parmak basarak her şeyi yapmış ol-

duğuna inandı, diye takaza ediyorum. Özellikle onu izleyenlere de o kadarla yetindiler diye takaza ediyorum.”

Bütün Fransız edebiyatında şekilsiz olan karşısında duyulan bir korku vardır ve bu, henüz şekillenmemiş olan karşısında bir çeşit sıkıntıya kadar varır. Çocuğun İngiliz romancılığında, hattâ Rus edebiyatında tuttuğu yere göre Fransız edebiyatında tuttuğu yerin azlığını ben, böyle izah ediyorum. Bizim romanlarımızda çocuğa hemen hiç rastlanmaz, romancılarımızın pek seyrek olarak bize sundukları da çoğu zaman basmakalıp, beceriksiz, ilgi uyandırmaz yaratıklardır.

Dostoyevski'nin eserlerinde ise, tersine, sürüyle çocuk vardır: Hattâ dikkat ederseniz kişilerinin çoğu, en önemlileri hem de, henüz genç, yeni yetme kimselerdir. Görünüşe göre onu asıl ilgilendiren, duyguların oluşmasıdır. O bize bunları çoğu zaman şüpheli -ve tâbir caizse- “kurtçuk” halinde tasvir eder.

Şaşırtıcı durumlara, ahlâkla psikolojinin kabul edilmiş kuralları karşısına meydan okurca dikilen durumlara özellikle önem verir. Bu günlük ahlâkla bu psikolojinin içinde kendisi de rahat hissetmez kendini şüpheşiz. Kendi mizacı yerli-köklü sayılan, fakat ona yetmeyen, onu kandırıp doyurmayan birtakım kurallarla acıklı bir karşıtlık haline girer.

Yine bu sıkıntıyı, bu tatminsizliği Rousseau'da da buluyoruz. Dostoyevski'nin sar'alı olduğunu, Rousseau'nun delirdiğini biliyoruz. İkisinin de düşüncelerinin oluşumunda hastalığın rolünü daha sonra belirteceğim. Bugünkü bu anormal fizyolojik halde, sürünün psikolojisiyle ahlâkına karşı bir çeşit başkaldırma çağrısı görmekle yetinelim.

İnsanda izah edilemiyen değilse bile, izah edilmemiş bir şeyler vardır. Fakat daha yukarıda sözünü ettiğim o ikiliği bir kez kabul ettikten sonra, Dostoyevski'nin nasıl da mantıkla onun sonuçlarını izlediğini hayranlıkla seyredelim. Ve önce şunu tesbit edelim ki Dostoyevski'nin hemen bütün kişileri çokevlidir; yani, sanki tabiatlarının karmaşıklığına verilmiş bir tâviz gibi, hemen hepsi aynı anda birkaç kadına birden sevgi besleyebilir. Bu halin doğurduğu bir başka sonuç da, bunun kıskançlık yaratmasının hemen hemen imkânsız oluşudur. Dostoyevski'nin erkek kahramanları kıskançlık nedir bilmezler, kıskanamazlar.

Ama ilkin bize sundukları çokevlilik üzerinde duralım. Aglae Yepançina ile Nastasya Filipovna arasında prens Mişkin'in durumunu ele alalım. Prens, Nastasya Filipovna'dan söz ederken:

— “Onu bütün benliğimle seviyorum,” der.

— “Ama aynı zamanda Aglae İvanovna'ya da “seni seviyorum,” demiştiniz, değil mi?”

— “Ha, evet evet.”

— “İyi ama prens, ne dediğinizi düşünsenize biraz. Toparlayın kendinizi. Görünüşe göre siz ne birini sevdiniz, ne öbürünü... Nasıl olur da iki kadın, iki ayrı sevgiyle sevinebilir?.. Tuhaf şey bu...” (*Budala*).

Nitekim bu iki kahramanın herbiri de iki sevgi arasında bocalamaktadır.

Gruşenka ile Nastasya İvanovna arasında kalan Dimitri Karamazof'u da hatırlayın. Versilov'u hatırlayın.

Daha başka birkaç örnek sayabilirim.

“Bu sevgilerden biri tenle ilgilidir, öteki mistiktir,” diye düşünülebilir. Bu izahın çok basit olduğuna inanyo-

rum. Dostoyevski de bu nokta üzerinde hiçbir zaman iyice açıklıözölü değildir zaten. Bizi bazı tahminlerde bulunmağa iter ama yüzüstü bırakır. *Budala*'yı ancak dördüncü okuyuşumdan sonradır ki şunu anladım, şimdi de apaçık görünüyor bu bana: General Yepaınçin'in eşinin prens Mişkin'e gösterdiği bütün o öfkeler; generalin kızı, prensin de nişanlısı olan Aglae'nin bütün kararsızlığı bu iki kadının da (özellikle annenin, tabii) prensin mizacında gizli bir yan bulunduğunu sezmiş olmalarından ve her ikisinin de, prensin yeterli bir koca olacağına pek güvenemeyişlerinden ileri gelebilir pekâlâ. Dostoyevski prens Mişkin'in hiçbir kadınla ilişki kurmamış olması üzerinde birkaç defa durmakta; onun bu hali de ileride kendisine kaynana olacak olan generalin eşini kaygılandırmaktadır muhakkak:

“Ne olursa olsun muhakkak olan şu ki (prens) sadece gidip hâlâ Aglae'yi görebildiği, yanına oturup onunla konuşmasına izin verildiği, onunla gezebildiği için kendisini mutluluğun zirvesinde hissediyordu ve -kimbilir?- ömrü boyunca da bununla yetinebilecekti belki. Görünüşe göre bu çok sade suya sevgi, Bn. Yepaınçina'nın gizliden gizliye kaygılanmasına yol açıyordu. Prensın plâtonik bir âşık olduğunu sezmişti: Birçok şeyler vardı ki Bn. Yepaınçina kaygılarını açığa vurmaksızın, gizliden gizliye çekiniyordu bunlardan.”

Bana çok önemli görünen şu nokta üzerinde de duralım sonra: Tenle en az ilgili sevgi dahi, çoğu zaman olduğu gibi, burada daha ağır basar.

Dostoyevski'nin düşüncesini başka yöne çekmek istemem. Bu çifte sevgilerin ve bu kıskançlık yokluğunun, -her zaman değil, mutlaka da değil,- bizi, geniş mezhepli-

lik gösterip sevgilisini başkalarıyla paylaşma düşüncesi-
ne doğru götürdüğünü iddia etmiyorum; fedakârlık dü-
şüncesine götürüyor daha çok. Bir daha söyleyeyim, Dos-
toyevski bu noktada pek açık sözlü görünmemektedir...

Kıskançlık sorunu oldum olası Dostoyevski'nin zih-
nini kurcalıya gelmiştir. İlk kitaplarından birinde (*Baş-
kasının Karısı*), daha o zaman şu paradoksu okuyoruz:
Othello'da gerçek bir kıskanç tipi görmemek gerektir; bu
sözde her şeyden önce, yerleşmiş düşüncelere başkaldır-
ma ihtiyacını görmek yerinde olur belki.

Fakat daha sonraları Dostoyevski bu noktaya yine
dönüyor. Meslek hayatının sonuna doğru yazdığı bir ki-
tap olan *Delikanlı*'da, yine Othello'dan söz ediyor ve şun-
ları okuyoruz:

“Versilov bir gün şöyle demişti bana: “Othello'nun
Desdemona'yı öldürüp sonra canına kıyması kıskançlık-
tan değildi de ülküsünü elinden aldıkları içindi.”

Bir paradoks mudur bu gerçekten? Daha geçenler-
de Coleridge'in bir kitabında buna tıpatıp benzeyen bir
söze rastladım. Öylesine benzeyen bir söz ki, “Dostoyevs-
ki bunu biliyor muydu acaba?” diye kuşkuya düşesi geli-
yor insanın. Coleridge de yine Othello'dan söz ederken şö-
yle diyor:

“Onu dürten şeyin kıskançlık olduğunu pek sanmı-
yorum... Gözbebeği gibi sevdiği, sevmekten vazgeçemeye-
ceği, kendisine bir melek gibi görünen insanı kirlenmiş,
alçalmış bulmaktan duyduğu kaygı ve kahırlanmayı gör-
mek gerektir bunda daha çok. Ahlâksal bir öfkedir bu;
iffetin bu iflâsı karşısında duyduğu umutsuzlukla: “Ne
kadar yazık oldu Yago; ah Yago, ne yazık oldu!” diye
haykırır.”

Dostoyevski'nin kahramanları kıskançlık duyamazlar, mı demiştim? Biraz ileri gittim galiba, biraz düzeltmek gerek hiç değilse bunu. Denebilir ki bu kahramanlar kıskançlığın ancak acısını çekiyorlar: Yanısıra rakip için hıncı bulunmayan bir acı (ki önemli olan nokta da budur). Birazdan da göreceğimiz üzere, *Ebedi Koca*'daki gibi hıncı olduğu zaman, bu hıncın karşısında da -tâbir caizse- dengeyi sağlamak ve onu baskı altında tutmak için, rakibe beslenen esrarlı ve acaip bir sevgi vardır. Fakat çoğu zaman hıncı diye hiçbir şey yoktur, acı da yoktur hattâ. İşte şimdi de iniş aşağı giden bir yoldayız ki burada da J.-J. Rousseau ile karşılaşabiliriz: Gerek rakibi Claude Anet'ye Mme de Warens yüz verdiği ve Rousseau buna aldırmadığı zaman; gerekse Mme d'Houdetot'yu düşünüp *İtiraf*lar'ında şunları yazdığı zaman:

"Onun için ne kadar zorlu bir sevgiyle yanıp tutuşsam, sevgilisi değil de sırdaşı olmağı daha hoş buluyordum. Sevgilisini de (Söz konusu olan, Saint-Lambert'dir) hiçbir zaman rakibim saymadım da, dostum saydım hep. "Bu sevgi değil," diyenler bulunacak. Öyle olsun, fakat daha da fazlasıydı demek."

Cinler'de de şu var: "Kıskançlık duymak şöyle dursun, Stavrogin rakibine karşı sevgi beslemeğe başladı."

İsterseniz bir dönüş yapalım da böylelikle sorunun daha derinlerine inelim, yani Dostoyevski'nin düşüncesi ni daha iyi anlayalım. Son günlerde Dostoyevski'nin hemen bütün eserlerini yeni baştan okurken, onun nasıl bir kitaptan öbürüne geçiverdiğini görmek, özellikle ilginç göründü bana. *Ölü Bir Evden Hâtıralar*'dan sonra *Suç ve Ceza*'da Raskolnikov'un hikâyesini, yani bu adamı Sibir-

ya'ya götüren bir suçun hikâyesini yazması tabii idi şüphesiz. Bu kitabın son sayfalarının *Budala*'yı nasıl hazırladıklarını görmek çok daha ilginçtir. Hatırlarsınız, Raskolnikov'u Sibirya'da yepyeni bir ruh hali içinde bırakmıştık: "Yaşantımın bütün olayları önemlerini yitirdiler benim için. Suçlarım, pişmanlığım, katlandığım eziyetler bile bir başkasının hikâyesi gibi görünüyor bana," diyor-du bu yüzden:

"Yaşamak onda düşünmenin yerine geçmişti, içinde yalnız duyumlar vardı artık."

İşte *Budala*'nın başında da prens Mişkin'i tam bu halde bulacağız. Dostoyevski'ye göre bu, tam anlamıyla hristiyanca bir olay olabilir, öyledir de şüphesiz. Bu noktaya yine döneceğim.

Görünüşe göre Dostoyevski insan ruhunda çeşitli tabakalar kurmakta, yahut sadece onda bu tabakaların var olduğunu kabul etmektedir. Romanlarının kişilerinde ben üç tabaka, üç bölge görüyorum: Ruha yabancı bir entelektüel bölge ki, en kötü dürtüler de yine buradan çıkmaktadır. Dostoyevski'ye göre kalleslik unsuru, iblislik unsuru bu bölgede bulunur. Ben şimdilik yalnız ikinci tabaka ile uğraşacağım: Tutkular bölgesidir bu, fırtınalı girdapların kasıp kavurduğu bölge. Fakat bu fırtınaların yol açtığı olaylar ne denli acı olursa olsun, kişilerin ruhu tam bu yüzden etkilenmez. Bir de tutkunun bulandırmadığı, daha derin bir bölge vardır. İşte bu bölgedir ki Raskolnikov'la birlikte o dirilişe (bu söze ben, Tolstoy'un verdiği anlamı veriyorum), İsa'nın dediği o "ikinci doğuş"a ulaşmak imkânını verir. Mişkin'in yaşadığı bölgedir bu.

Dostoyevski *Budala*'dan *Ebedi Koca*'ya nasıl geçer?

Daha da ilginçtir bu. Hatırlarsınız herhalde, *Budala*'nın sonunda prens Mişkin'i Nastasya Filipovna'nın başucunda bırakmıştık: Kızın sevgilisi, prensin rakibi olan Rogojin, onu öldürmüştü. İki rakip orada, karşı karşıya, yan yanadır. Birbirlerini öldürecekler mi? Hayır! Tersine. Birbirlerine sokulup ağlarlar. İki de cenazeyi beklerken bütün geceyi Nastasya'nın yatağının ayakucunda yana yana uzanarak geçirirler:

“Ateşli bir nöbetle kıvranan Rogojin'in sayıklamağa, bağırmağa başladığı her sefer prens onu bu okşayışla yatıştırmak için, ateş gibi yanan elini hemencecik saçları, yanakları üzerinde gezdiriyordu.”

Bu da *Ebedi Koca*'nın konusudur hemen hemen. *Budala* 1868'de çıkmıştı, *Ebedi Koca* ise 1870'de. Bu kitap bazı okumuş kişilerce Dostoyevski'nin şaheseri sayılmaktadır (çok zeki Marcel Schwob'un fikridir bu). Dostoyevski'nin şaheseri mi? Büyük lâf etmek olur belki bu. Bir şaheser olduğu muhakkaktır ve Dostoyevski'nin kendisinin, bu kitaptan bize sözedişini duymak ilginç bir şeydir:

Mektuplar'ında arkadaşı Strakhof'a 18 mart 1869'da şunları yazıyor:

“Bir hikâyem var. Pek öyle büyük bir hikâyeye değil. Kardeşimin öldüğü sene, yani üç dört yıl önce yazmağı düşünmüştüm onu. Benim *Yeraltı Dünyası*'nı överken: “Şunun gibi bir şey yazsana!” diyen Apollon Gregoryev'in sözlerine cevap olarak. Temel düşünce hep aynı ama, biçim bakımından bambaşka bir şey olacak. Benim ezeli temel düşüncem... Bu hikâyeyi çok çabuk yazabilirim; içinde tek satır, tek söz yok ki benim için açık olmasın. Kâ-

ğit üzerine hiçbir şey yazmış değilim ama kafamın içinde her şey yazılmış durumda.”

27 ekim 1869 günlü bir mektupta da şunları okuyoruz:

“Hikâyenin üçte ikisinin hemen tamamı yazılıp temize çekilmiş halde. Kısaltayım diye elimden geleni yaptım ama olmadı. Fakat söz konusu olan nicelik değil, niteliktir. Değere gelince, bir şey diyemem, kendim hiçbir şey bilmiyorum çünkü. Buna başkaları karar verecekler.”

Başkaları da şöyle karar veriyorlar (Strakhof'un mektubundan):

“Hikâyen burada çok derin bir izlenim yarattı ve bana sorarsan, söz götürmez bir başarı kazanacak. Eserlerinin en iyi işlenmişlerinden biri, konu bakımından da şimdiye dek yazdıklarının en ilginç. Trusotski'nin karakterinden sözediyorum. Çoğunluk bunu zar-zor anlayacak ama herkes okuyor, merakla da okuyacak.”

Yeraltı Dünyası bu kitaptan az önce çıkmıştı. *Yeraltı Dünyası* ile Dostoyevski'nin meslek hayatının zirvesine ulaştığımızı inanıyorum. Bu kitabı onun bütün eserlerinin kilit taşı sayıyorum (ve bunda yalnız değilim). Fakat onunla entelektüel bölgeye girmiş olacağız, ben de bu nedenle bugün ondan sözetmiyeceğim size. Gelin de biz *Ebedî Koca* ile tutkular bölgesinde kalalım. Bu küçük kitapta topu topu iki kişi vardır: Koca ile âşık. Yoğunluk bundan daha ileriye götürülemez. Kitabın tümü, bugün *klâsik* diye adlandırabileceğimiz bir ülküye cevap vermektedir. Konu, ya da hiç değilse asıl olay, İbsen'in bir dramındaki gibi, daha önce geçmiştir.

Velçaninov hayatın, geçmişteki olayların kendi gözünde biraz başka bir görünüş edindikleri, o ânındadır:

“Velçaninov kırkına yaklaştıkça etrafı hafifçe kırışan gözlerindeki berraklık, iyi ifade hemen hemen tamamen sönmüş, bunların yerini, ahlâkı pek düzgün olmayan, bezgin bir adamın hayâsızlığı, kurnazlığı ve bilhassa alaycı parıltıları almıştı. Bakışlarına eskiden hiç olmayan hüznünlü, acı bir gölge düşmüştü. Bu pek dalgın, sanki sebpsiz, fakat son derece derin bir hüznüdü. Bu hüznü, en çok Çelvaninov yalnız kaldığı zamanlar bastırıyordu.”

Velçaninov'a n'olmuştu ki? O yaşta, yaşantısının o dönüm noktasında neler olmuştu? İnsan bir âna kadar eğlenir, gününü gün eder; sonra birden farkına varır ki davranışlarımız, sebep olduğumuz olaylar bir kez bizden koptular mı tıpkı denize indirilen bir tekne gibi, topluma yayılmışlardır, çoğu zaman bizim bilgimiz dışında, bizden ayrı olarak yaşamağa devam ederler (George Elot *Adam Bede*'de bunu çok güzel anlatır). Evet, kendi yaşayışının olayları Velçaninov'a büsbütün aynı biçimde görünmemektedir artık. *Sorumluluğunun* bilincine birden erişivermiştir yani. O sırada eskiden tanımış olduğu bir adama rastlar: Elde ettiği bir kadının kocasıdır bu. Koca, Velçaninov'un karşısına epey beklenmedik bir tarzda çıkar. Velçaninov'dan kaçıyor mu, yoksa tersine, onu mu arıyor, bilinemez pek. Sokağın kaldırım taşları arasından birden çıkıvermiş gibi bir hali vardır. Esrarlı bir tavırla avare gezer; Velçaninov'un evinin çevresinde de dolaşır ama o, ilkin onu tanıyamaz.

Size bütün kitabı anlatacak değilim. Pavel Pavloviç Trusotski'nin, yani kocanın bir gece gelişinden sonra, Velçaninov'un onu nasıl ziyarete karar verdiğini de söyleyecek değilim. Başlangıçta şüpheli olan karşılıklı durumları, belirli bir hal alır:

“— Demek siz burada yalnız değilsiniz Pavel Pavloviç. Demin gördüğüm küçük kız kimin?

Pavel Pavloviç hayret ederek kaşlarını kaldırdı. Fakat Velçaninov'a çevirdiği bakışı sevimli, açıldı. Tatlı bir gülümsemeyle,

— Kimin mi?.. dedi. Bu bizim Liza...

— Hangi Liza?

Velçaninov ürperir gibi oldu. Tesir pek âniydi. Gerçi demin odaya girip Liza'yı görünce hayret etmişti ama içinden ne bir önsezi, ne de ayrı bir düşünce geçmişti.

— Bizim Liza; kızımız Liza...

Pavel Pavloviç gülümsemeğe devam ediyordu.

— Hangi kızınız? Sizin ve Natalya Vasilyev... yani ölen Natalya Vasilyevna'nın, çocuğunuz var mıydı?

Velçaninov buna inanmıyarak, ürkek, âdeta duyulmaz bir sesle sordu.

— Elbette vardı. Hey Yarabbi!.. Sahiden, siz bunu nereden bileceksiniz? Şu aklıma bakın! Evet, siz gittikten sonra Tanrı bize bir evlât bağışladı.

Pavel Pavloviç sanki heyecandan ama tatlı bir heyecandan yerinde duramıyordu.

— Hiç duymamıştım.

Velçaninov sararmıştı. Pavel Pavloviç baygın, duygulu bir sesle,

— Tabii efendim, tabii; kimden duyacaksınız!.. diye tekrarlardı. Ölen karımla ben çocuğumuz olmasından iyice umudumuzu kesmiştik. Bunu belki siz de hatırlarsınız. Birdenbire Tanrının lûtfuna uğradık. Haberi alınca ne hale geldiğimi bir ben bir de Tanrım bilir. Gidişinizden tam bir yıl sonra... Yok yok değil, senesi bile dolmamıştı. Müsaade buyrun; aklımda doğru kaldıysa siz bizden ekimde, hattâ galiba kasımda ayrılmıştınız.

— Ben, T.-den eylül başında, on iki eylülde ayrılmıştım; gayet iyi hatırlıyorum.

— Eylülde mi, sahi mi?.. Hımmm... Acayip!..

Pavel Pavloviç hayret içindeydi.

— Öyleyse müsaade buyrun: siz eylülün on ikisinde gittiniz. Liza sekiz mayısta dünyaya geldi. Şu halde, eylül - ekim - kasım - aralık - ocak - şubat - mart - nisan... Sekiz ay birkaç gün... Bilseniz ölen karım...

Velçaninov kopuveren bir sesle,

— Gösterin bana... Buraya çağırın onu... diye kekeledi."

Böylece de Velçaninov önemsemediği bu geçici aşk macerasının bir iz bıraktığını anlar. Karşısına şu soru dikilir: Koca işi biliyor mu? Ve kitabın hemen hemen sonuna dek, okuyucu kuşku içindedir. Dostoyevski bizi kararsızlık içinde tutar, Velçaninov'a işkence eden kararsızlık da işte budur. Ne yapacağını bilemez. Daha doğrusu, çok geçmeden anlarız ki Pavel Pavloviç işi biliyordur, fakat bilmez görünür: Karısının âşıkına, çok ustalıklı olarak sürdürdüğü bu kararsızlıkla işkence etmek için yapar bunu.

Bu acaip kitabı gözönüne getirme tarzlarından biri şudur: *Ebedi Koca* bize gerçek, içten duygunun basmakalıp duyguya, kabul edilip yerleşmiş psikolojiye karşı savaşını gösterir.

Velçaninov: "Tek bir çözüm yolu var: Düello!" diye bağırır ama anlaşılır ki zavallı bir çözüm yoludur bu; hiçbir gerçek duyguyu tatmin etmeyen, sadece yapmacık bir şeref anlayışına cevap veren, daha önce sözünü etmiş olduğum bir çözüm yolu. Batılı bir anlayış. Burada işi yok onun. Gerçekten, çok geçmeden anlarız ki aslında Pavel Pavloviç, kıskançlığının ta kendisini sevmektedir.

Evet, çektiği acıyı sevmekte, aramaktadır gerçekten. Çekilen acının bu aranışı daha önce *Yeraltı Dünyası*'nda da önemli bir rol oynamaktaydı.

Fransa'da Ruslar dolayısıyla Vikont Melchior de Vogüé'nin peşi sıra bir "acı çekme dini"nden çok sözedilmiştir. Fransa'da biz formüllere çok önem verir, bunları çok kullanırız. Bir yazarın içini samanla doldurup ona tabii bir hal vermenin bir biçimidir bu, onu camekâna koyma imkânını buluruz böylece. Fransız kafası neyle yetinmek gerektiğini bilmek ihtiyacıdadır. Ondan sonra da ne gidip görmek, ne düşünmek ihtiyacını duyar. -"Nietzsche?- Haa, evet: "Üstünsan. Sert olalım. Tehlikeli bir hayat sürmek gerek." -Tolstoy?- "Kötülüğe karşı koymamak." -Ibsen?- "Kuzeyin sisleri." -Darwin?- "İnsan maymundan gelmedir. Yaşamak için savaşmak." -D'Annunzio?- "Güzelliğe tapınış." Düşünceleri bir formül halinde özetlenemiyen yazarların vay haline! Büyük halk yığınları benimseyemez onu (Barrès de malının üzerine ilistirmek için *Toprak ve Ölümler* etiketini icad ettiği zaman bunu çok iyi anlamıştı).

Evet, biz Fransa'da sözlerle yetinmeğe; formül bir kere bulundu mu her şeyin söylendiğine, her şeyin elde edildiğine, gerisinin önemi olmadığına inanmak için büyük bir eğilim gösteriyoruz. Nitekim Birinci Dünya Savaşında Mareşal Joffre'un Almanlar için söylediği: "Kemiriyorum onları", ya da Ruslar için kullanılan "silindir" sözlerine bakarak, zaferi kazandığımızı inanabilmistik.

"Acı çekme dini". Anlaşmazlığı ortadan kaldıralım bari. Burada söz konusu olan, -hiç değilse yalnız,- başkasının acısı değildir. Raskolnikov'un kaldırım yosması Sonya'nın ayaklarına kapandığı ya da rahip Zosima'nın ileride katil olacak olan Dimitri Karamazof'un önünde

secdeye vardığı zaman söz konusu olan evrensel acı da değildir de, insanın kendi çektiği acıdır aynı zamanda.

Bütün kitap boyunca Velçaninov kendi kendine şunu soracaktır: Pavel Pavloviç Trusotski kıskanıyor mu, kıskanmıyor mu? Biliyor mu, bilmiyor mu? Zirva soru. -Evet, biliyor şüphesiz! Evet, kıskanıyor şüphesiz; ama onun kendi benliğinde bakıp büyüttüğü, üstüne titrediği kıskançlıktır bu; onun aradığı, hoşlandığı, kıskançlık yüzünden çekilen acıdır, - tıpkı *Yeraltı Dünyası*'nda gördüğümüz kahramanın, çektiği diş ağrısını sevişi gibi.

Kıskanç kocanın bu korkunç acısından hemen hemen hiçbir şey bilecek değiliz. Dostoyevski bu acıyı bize, Trusotski'nin kendi yanında bulunan kimselere çektiirdiği dayanılmaz acıların aracılığı ile, ancak dolaylı olarak gösterecek, sezdirecektir. Bu kimselerin başında o küçük kızcağız vardır. Onu da deli gibi sever oysa. Bu çocuğun ıstırapları, onun kendi acılarının sertliğini ölçme imkânını verir bize. Pavel Pavloviç bu çocuğa işkence eder ama, tapınır da. Karısının âşıkından nefret etmek nasıl elinde değilse, çocuktan da nefret etmek öylece elinde değildir:

“Liza'nın benim için değerinin ne olduğunu biliyor musunuz, Velçaninov?”

“Trusotski'nin bu içten gelen sözlerini hatırladı, duyduğu acının yapmacık değil, samimi olduğunu, sevgi beslediğini anladı. Tapınırcasına sevdiği bu çocukcağıza karşı nasıl olmuştu da bu canavar herif böylesine zalim davranmıştı? İnanılır şey miydi bu? Fakat boyuna bu sorudan kaçıyor, bunu zihninden uzaklaştırıyordu. Bu soruda korkunç bir belirsiz unsuru, dayanılmaz, çözülemez bir şeyler vardı.”

Şuna inanalım ki ona en çok acı çektiren şey, kıskanmamak, ya da daha doğrusu kıskançlığın ancak ıstırap taraflını bilmek, kendisinden üstün tutulan kimseye karşı nefret duyamamaktır. Bu rakibe çektireceği acılar, kızına reva gördüğü işkenceleri ona çektirmeğe çalışması bir çeşit mistik karşı-kuvvetti ki kendisinin içinde bulunduğu korkunç ve umutsuz durumun karşısına bunu çıkarıyordu. Bununla birlikte, öcalmayı da düşünmektedir. Öcalkmak isteğinde olduğundan değil ama içinden öcalkmak *zorunda* olduğunu, bunun belki içinde kıvrandığı o korkunç umutsuzluktan kendisini kurtaracak son çare olduğunu düşünmektedir. Burada, her günkü psikolojinin, içten duyguya baskın çıktığını görüyoruz.

Vauvenargues: "Sevgiye varıncaya kadar her şey alışkanlığın işidir," diyordu.

La Rochefoucauld nun şu özdeyişini de hatırlarsınız:

"Sevgiden sözedildiğini duymasalardı, kimbilir kaç insan sevgi nedir hiç bilmiyeceklerdi."

Bizim de böyle düşünmeğe hakkımız yok mu? Kıskançlıktan sözedildiğini duymasalardı, kıskanmak gerektiğine kendilerini inandırmasalardı, kimbilir kaç insan kıskançlık nedir, hiç bilmiyeceklerdi belki.

Evet, görenek, yalan sağlayıcıların en büyüğüdür. Kimbilir kaç kişi ömrü boyunca kendinden acaip şekilde başka bir kişinin rolünü yapmak zorunda bırakılmıştır ve evvelce ne idüğü anlatılıp adı konmuş, örneği de karşımızda bulunan şu ya da bu duyguyu kendi benliğinde görüp tanımamak ne kadar güçtür. İnsanoğlu için her şeyi taklit etmek, hiçbir şey icat etmemekten daha kolaydır. Kaç kişi vardır ki yalan yüzünden bütün ömürleri boyunca olduklarından başka türlü görünerek yaşamayı kabul etmişlerdir; kendi özel duygularını samimi olarak söylemektense, her şeye rağmen ve göreneğin yalanı içi-

ne gömülerek daha büyük rahatlık içinde yaşamak ve daha az çaba yapmak imkânını bulmuşlardır. Böyle söylemek bir çeşit icatta bulunmalarını gerektiriyordu, onlar sa kendilerinde bu yeteneği görememekteydiler.

Trusotski'yi dinleyelim:

— “Bakın Aleksey İvanoviç, demin arabada aklıma pek komik bir hikâye geldi. Size anlatacaktım. “Ötekinin berikinin boynuna asılmaktan” bahsettiniz de... Semyon Petroviç Livtzev'i hatırlar mısınız? -Sizin zamanınızda T.'ye gelmişti-, Petersburg gençlerinden bir küçük kardeşi vardı: T.'de valinin maiyet memuruydu, meziyetleri bol bir zattı. Bir gün mahfelde, kadınların bilhassa sevdiği kadının yanında Albay Golubenko ile biraz atışmış. Bu yüzden Albaya kin bağlamış. O aralık Golubenko sevgilisini elinden almış, kıza evlenme teklif etmiş. Bizim Livtzev, Golubenko ile barışmış. Öyle canciğer dost olmuşlar ki, evlenmelerinde şahit olmak istemiş, törende başlarına taç tutmuş, törenden sonra tebrike gitmiş. Salon davetli dolu, vali de var. Kendisi fraklı, saçları kıvrır kıvrır... O haliye Golubenko'nun karnına bıçağı saplayıvermez mi! Golubenko yere yuvarlanmış. Kendi nikâh şahidinin bunu yapması ne rezalet!.. Hem bununla bitmiyor. En önemlisi; adama bıçağı sapladıktan sonra kendini sağa sola atmağa başlamış... “Ben ne yaptım, ah ne yaptım ben!..” diye iki gözü iki çeşme ağlıyor, ötekinin berikinin, hattâ kadınların bile boynuna atılıyormuş. Khl-khi-khi!.. Bitirdi bizi. Yalnız Golubenko için üzül-müştük, ama o da iyileşti.

Velçaninov sert sert kaşlarını çattı:

— Bunu bana anlatmanız için bir sebep göremiyorum.

Pavel Pavloviç kikhkiledi.

— Her şeye rağmen, onu bıçaklamış demek istiyoy-

rum. Bir tip filân olmadığı, sümük gibi bir şey olduğu belliydi. Korkudan âdabı erkânı unutmuş, valinin huzurunda, kadınların boynuna atılıyor... Ama gene de aklına koyduğunu yapmış, herifi bıçaklamış! Bunu anlatmak istedim. (*Ebedi Koca*)."

Ve âni bir karaciğer sancısına yakalanan Velçaninov'u birden tedavi zorunda kalan Pavel Pavloviç'in içten gelen, gerçek duygusu da böylece gün ışığına çıkmış olur.

İzin verin de bu olağanüstü sahneyi olduğu gibi okuyayım size:

"Hasta, yatar yatmaz ânide, taş gibi bir uykuya daldı. Son zamanda sıhhati hayli sarsılmıştı. Bugünkü heyecan, onu büsbütün gevşetiverdi. Velçaninov çocuk gibi halsizleşti. Fakat ağrı baskın çıkarak yorgunluğu da, uykuyu da yendi. Bir saat sonra uyandı, ıstırap içinde yatağından kalktı. Fırtına dinmişti. Oda sigara dumanı doluydu, şişe boştu, Pavel Pavloviç öbür kanapede uyuyordu. Başını kanapenin minderine koymuş, sırtüstü, soyunmadan, kunduralariyle yatmıştı. Saplı gözlüğü cebinden kaymış, kordonu yere kadar sarkıyordu. (*Ebedi Koca*)."

Bizi psikolojinin en acaip bölgelerine götürdüğü zaman Dostoyevski'nin en küçük gerçekçi ayrıntıya varıncaya kadar her şeyin sağlamlığını olasıya iyi şekilde, bir bir açıklama ihtiyacını duyması dikkate değer şeydir: Yoksa bütün bunlar fantastik, hayali görünecekti bize.

Velçaninov korkunç acılarla kıvrانmaktadır. O zaman Trusotski'nin onun üzerine titrediğini görürüz:

"Fakat Pavel Pavloviç nedense ortada öz oğlunun ha-

yatı varmış gibi telâşlanıyordu. Dinlemiyor, ille sıcak pansıman yapmak lüzumunda ısrar ediyordu. Üstelik arka arkaya iki üç bardak açık, ama "sadece sıcak değil, kaynar" çay içmek gerekiyordu. Velçaninov'un müsaadesini beklemeden Mavra'ya koştu. Birlikte, daima boş duran mutfakta ateş yaktılar, semaver kaynattılar. O aralık Pavel Pavloviç hastayı yatırdı, üstünü başını çıkarıp yorgana sardı. Yirmi dakika geçmeden hem çay, hem ilk sıcak pansımanı hazırlamıştı.

Âdeta sevinçle:

— Tabak ısıttık, dlyordu. İyice kızdırdık!

Peçeteye sardığı tabağı Velçaninov'un ağrıyan göğsüne koydu.

— Başka bir şey bulamadık, bulana kadar zaman geçer. Tabak hepsinden iyidir, vallahi daha iyidir. Piotr Kuzmiç'de denedik; şu gözlerim, ellerim şahittir. İnsan gidiverir, şaka değil!.. Çayı da için; yutun bakalım! Ağrınız yansın, ehemmiyeti yok, hayat bu... Züppeliğin sırası değil.

Uyku sersemliği geçmiyen Mavra'yı büsbütün şaşkına çevirmişti. Tabakları üç-dört dakikada bir değişti-riyordu. Üçüncü tabakta, soluk almadan içtiği kaynar çayın ikinci bardağından sonra Velçaninov anide bir iyileşme hissetti.

Pavel Pavloviç:

— Ağrıyı biraz geri iteledik mi artık korkmayın! di-yordu. Yeni tabakla bir bardak daha çay almak için sevinçle mutfaka koştu.

— Şu ağrıyı bir kessek, bir kessek şu ağrıyı!.. diye durmadan tekrarlıyordu.

Yarım saat sonra sancı tamamen kesilmişti. Fakat hasta o derece bitkindi ki, Pavel Pavloviç'in "tek bir tabaklık" daha koymasına bütün yalvarmalarına rağmen

razı olmadı. Halsizlikten gözleri kapanıyordu. Zayıf bir sesle:

— Uyuyacağım, uyuyacağım... diye mırıldanıyordu.

Pavel Pavloviç:

— O da iyi; diyerek kabul etti.

— Siz de burada yatın... Saat kaç?

— İkiye geliyor; çeyrek var.

— Kalm.

— Kaldım, kaldım.

Bir dakika sonra hasta tekrar Pavel Pavloviç'e seslendi. Öteki, koşarak yanına geldi, üzerine eğildi.

— Siz... siz benden daha iyisiniz! Ben her şeyi anlıyorum, her şeyi... teşekkürler.

Pavel Pavloviç:

— Hadi uyuyun artık, uyuyun; diye fısıldadı, parmaklarının ucuna basarak aceleyle yerine gitti.

Hasta uyumağa başlarken Pavel Pavloviç'in gürültü etmemeğe çalışarak kendine şöyle böyle yatak hazırladığını, soyunup mumları söndürdükten sonra çit çıkarmamak için soluğunu tutarken yerine uzandığını duyuyordu. (*Ebedi Koca*)"

Fakat ne var ki, bir çeyrek saat sonra Velçaninov, kendisini uyuyor sanan Trusotski'yi, öldürmek için üzerine eğilmiş olduğu halde yakalar.

Bu cinayetin tasarlanmış hiçbir tarafı yoktur, ya da hiç değilse:

"Pavel Pavloviç öldürmek istiyordu ama öldürmek istediğinin farkında değildi. Anlaşılır şey değil ama, böyle bu, diye düşündü Velçaninov. (*Ebedi Koca*)"

Fakat bu onu tatmin etmiş değildir henüz:

“— Ya bu... deli herifin dün çenesi titreyip göğsünü yumruklayarak bana karşı sevgisine dair zevceliklerine ne demeli? diye bağırdı. Sonra tahliline devam etti:

‘Katiyen yalandı. Bu T.’li Kvizimodo karısının tam yirmi yıl *hiçbir şeyini* farketmemiş. Bundan sonra âşığına sevdalanmak için fazlasiyle budala ve asil bir adamdır. Beni dokuz sene saymış, hâtırama hürmet b’slemiş, savurduğum hikmetleri ezberlemiş... Halbuki bunların hiçbirinden haberim olmadı! Dün söyledikleri yalan olamazdı. Fakat sevgisinden bahsederken, “Uzlaşalım” dediği zaman seviyor muydu beni?.. Evet, *hınrından* seviyordu. Bu sevgilerin en kuvvetlisidir... (*Ebedi Koca*)”

Son olarak da şöyle düşünür:

“Yalnız bu işin sonunu nasıl getireceğini bilmiyordu: Kucaklayacak mıydı, öldürecek miydi?.. Daha sonra ikinsiden de vazgeçmemeye karar verdi. En mantıklı hal çaresini bulmuştu! (*Ebedi Koca*)”

Bu küçük kitap üzerinde bu kadar uzun zaman duruşumun nedeni, Dostoyevski’nin öbür romanlarına göre daha kolav kavrandığı: hınla sevginin ötesinde, site demin sözünü ettiğim derin bölgeye ulaşma imkânını bize verdiği içindir: Sevginin bölgesi değildir burası, tutku da erişemez oraya. Ulaşması hem çok kolay, hem çok basit bir bölgedir. Öyle geliyor bana ki orası, Schopenhauer’in bize sözünü ettiği yerin ta kendisidir: Bütün insanca dayanışma duygularının birleştiği; varlığın sınırlarının silindiği; birey ve zaman duygusunun yok olduğu ve nihayet düzleminde Dostoyevski’nin, mutluluğun sırrını arayıp bulduğu bölgedir ki bunu da gelecek konuşmamızda göreceğiz.

V

Son konuşmamızda size Dostoyevski'nin insan kişiliğinde ayırdeder görüldüğü o üç tabaka ya da bölgeden, o üç kattan söz etmiştim: Entelektüel kurgu bölgesi, tutku hareketlerinin erişemediği o derin bölge ve onunla birincisi arasında bulunan tutkular bölgesi.

Bu üç ayrı tabaka hiç de ayrı değildir, belirli olarak sınırlanmış da değildir şüphesiz: Sürekli olarak birbirinin içine girer bunlar.

Son konuşmamda size ara-bölgeden, tutkular bölgesinden söz ettim. İşte dram bu bölgede, bu düzlem üzerinde oynanmaktadır. Yalnız Dostoyevski'nin bize kitaplarında sunduğu dramlar değil, bütün insanlığın dramı; ve ilkin paradoksal görünen nesneyi de hemencecik farkettilik: Tutkular ne kadar hareketli ve güçlü olurlarsa olsunlar, büyük önemleri yoktur kısacası, ya da hiç değilse denebilir ki ruh, onlar yüzünden derinden derine sarsılmamaktadır. Olaylar ona dış geçiremezler; onu *ilgilendirmezler*. Buna dayanılarak, savaşların verdikleri örnekten daha iyisi bulunabilir mi? Geçirdiğimiz korkunç savaş üzerine soruşturmalar yapıldı. Edebiyatçılara: "Bunun önemi neydi? Size göre ne türlü bir önemi, ne gibi bir ah-lâksal yankısı var? Edebiyat üzerinde ne gibi bir yankısı oldu?.." diye soruldu. Cevap çok basittir: Bu etki hiçtir, ya da aşağı-yukarı öyle.

Daha çok Napoleon savaşlarına bakın. Edebiyatta yaptıkları yankıları bulmağa çalışın. İnsan ruhunun hangi noktada değişmiş olabileceğini araştırın... Şimdi bu son savaş üzerine olduğu gibi, Napoleon destanı üzerine de zemine, zamana uygun çok büyük,

hem de pek çok büyük sayıda şiirler var şüphesiz. Fakat derin yankı, temel değişiklik ne? Hayır! Ne kadar acıklı, ne kadar önemli olursa olsun, bunlara yol açabilecek olan, bir olay değildir! Buna karşılık Fransız Devrimi için durum aynı değildir. Fakat biz bunda, yalnız dış tek bir olay karşısında değiliz. Tam anlamıyla bir raslantı değildir bu: Ezilmeden ileri gelen bir hastalık hali, bir örselenme değil, diyesim geliyor. Bunda olay, halkın kendisinden doğmaktadır. Montesquieu'nün, Voltaire'in, Rousseau'nun yazdıkları üzerinde Fransız Devriminin etkisi yok büyüktür. Fakat onların yazdıkları, Devrimden öncedir. Devrimi hazırladılar onlar. Biz de Dostoyevski'nin romanlarında tam bunu göreceğiz işte: Düşünce olayı izlememekte, ondan önce gelmektedir. Çoğu zaman düşünceden harekete, tutku aracılık etmek durumundadır.

Bununla birlikte Dostoyevski'nin romanlarında entelektüel unsurun bazen derin bölgeyle doğrudan doğruya temasa geldiğini göreceğiz. Bu derin bölge hiç mi hiç, ruhun cehennemi değildir. Tersine, cennettir onun.

Dostoyevski'de biz, değerlerin o bir çeşit esrarlı altüst oluşunu, tersine dönüşünü görüyoruz ki bunu, daha önce size sözünü etmiş olduğum büyük İngiliz mistik ozanı William Blake sunmuştu bize. Dostoyevski'ye göre cehennem, tersine, üst bölgedir, entelektüel bölgedir. Biraz dikkatli bir gözle okursak, bütün kitaplarında zekânın hiç de sistemli değil de, hemen hemen irade dışı bir değersizleşmesini; zekânın *İncil'e uygun* bir değişmesini göreceğiz.

Dostoyevski hiçbir zaman kesin olarak söylemez de üstü kapalı olarak anlatır ki, sevginin karşısında bulunan huç değil de, kafanın içinde evrilip çevrilen nesnedir. Ona göre zekâ bireyleşen; cennetin, ahretin, zamanın dı-

sındaki o ahret mutluluğunun karşıtı olan nesnedir ki bu, ferdin fark gözetmiyen bir dayanışmaya dalarak kendini fedâ etmesiyle elde olunur.

Schopenhauer'den aldığım şu bölüm bizi aydınlatacaktır herhalde:

"O zaman anlar ki acıları çektirenle çeken arasındaki fark, sadece bir olaydır ve nesnenin kendisine, her ikisinde yaşamakta olan iradeye ulaşmaz: Kendi emrinde olan zekânın aldattığı irade, kendini tanımazlık'ın gelir ve olaylardan birinde bir rahatlık araştırırken, ötekisinde bir ıstırap aşırılığı yaratır: Kendi şiddetine kapılarak kendi dışlarıyla kendi etini paralar, bilmez ki böyle yaparak yaraladığı daima kendisidir ve kendi içinde barındırdığı, kendisiyle olan anlaşmazlık halini, bireyselleşmenin aracılığı ile, böylece açığa vurur. Zulmü eden de, buna uğrayan da aynıdır. Birisi, acıda kendi payı olduğuna inanmayarak aldanır; öbürü de suçluluğa ortak olmadığına inanarak aldanır. Eğer gözlerindeki perde sıyrılıysaydı, kötü insan bu uçsuz bucaksız dünyada kendisinin acı çeken her yaratığın benliğinde yaşadığını kabul edecekti. Bu yaratık da, şayet akılı varsa: "Ne diye dünyaya geldim ben, haketmediğim halde niçin bu acıları çekiyorum?" diye boşuna soracaktı: Mutsuz kimse işe kendi bakımından, yeryüzünde yapılmış ve yapılmakta olan bütün kötülüğün, o kötülüğün kendi özünü de meydana getiren iradeden çıktığını; aynı zamanda bunun olayını da teşkil ettiğini; bu olay ve onun olumlaması gereğince onun, bundan çıkan bütün acıları yüklediğini; kendisi irade olmağa devam ettiği sürece, bunlara haklı olarak katlanması gerektiğini anlayacaktı."

Fakat -Schopenhauer'de kimi zaman eğreti gibi gö-

rünebilen- karamsarlık Dostoyevski'de yerini çığınca b'ir iyimsenliğe bırakmaktadır. *Delikanlı*'daki bir kişiye:

"Bana üç yaşantı versen, yine de yetmez," dediriyor. Yine aynı kitapta şunları okuyoruz:

"Sende öyle bir yaşama isteği var ki, üç yaşantı verseler yine de yetmez."

Dostoyevski'nin, kitaplarından herbirinde bize tasvir ettiği, ya da varlığını sezdirdiği o mutluluk halinin içine sizinle birlikte daha çok girmek istiyorum ki bu halde, kişisel sınır duygusu ile birlikte, zamanın akışı duygusu da kaybolmaktadır. Nitekim prens Mişkin:

"O anda havarinin: "*Zaman diye bir şey olmayacak artık,*" diyen o harikulâde sözünü anladım gibime geliyor," diyecektir.

Cinler'in şu belâgatli parçasını da okuyalım:

"Stavrogin: "Çocukları sever misiniz?" diye sordu.

"Kirillov, epey aldırmaz bir tavırla: "Evet, severim," dedi.

"— Yaşamayı da seversiniz o halde?"

"— Evet! Yaşamayı severim! Ne o, şaştınız mı yoksa?"

.....

"— Ötedünyadaki cennet mutluluğuna inanıyor musunuz?"

"— Hayır, bu dünyadaki cennet mutluluğuna inanıyorum. Öyle anlar oluyor, öyle anlara ulaşıyorsunuz ki, zaman birden duruveriyor, yerini sonsuzluğa bırakıyor."

Daha bunun gibi birçok aktarmalar yapabilirim ama bunlar yeter herhalde.

İncil'i okuduğum her sefer "*Et nunc* (Ve şimdiden)" sözlerinin boyuna, ısrarla tekrarlanışına şaşarım hep. Dostoyevski de buna şaşı muhakkak: Yani insan ruhu kendini inkâr eder, kendini olacağa bırakırsa mutluluğa, İsa'nın va'dettiği o mutluluk haline hemen erişilebilir: *Et nunc...*

Cennetteki ebedi mutluluk ahrette (ya da hiç değilse yalnız ahrette) bulunan bir şey değildir; ve bu mutluluğa daha yeryüzünde iken erişemezsek, ona erişebilme-miz umudu hiç kalmamıştır.

Bu konuda da Marc Rutherford'un o çok güzel *Autobiography*'sinin şu parçasını okuyalım:

"Yaşlandıkça boyuna geleceğin peşinde koşmanın, mutluluğun o yarınki kudretinin, o bir günden öbürüne bırakılışının, ileriye ertelenişinin ne kadar saçma olduğunu daha iyi anladım. Şimdiki ânın içinde yaşamayı, beni aydınlatan güneşin şimdi de her zamankinden güzel olduğunu ve gelecek üzerinde boyuna kafa yormamam gerektiğini de nihayet, hemen hemen iş isten geçtikten sonra, öğrendim. Fakat gençliğimde tabiatın şu ya da bu sebepten bizde yer ettirdiği şu hayalin esiriydim: En ıslıl ıslıl haziran sabahında dahi biz hemencecik, daha ıslıl ıslıl olacak temmuz sabahlarını düşünürüz.

Ölmezlik doktrininin lehinde aleyhinde hiçbir şey söylemeğe kendimde yetki görmüyorum, şunu diyorum sadece: İnsanlar o olmadan da, felâket anlarında dahi hattâ, mutlu olabildiler; ölmezlikte her zaman şu fâni dünyada yapıp ettiklerimizin tek etkenini görmek, bizim hepimizi ömrümüz boyunca aldatan bir çılgınlığın aşırı dereceye vardırılmışıdır: Önümüzde bir umut vardır ve boyuna geriye gitmektedir; öyle ki, günün birinde tek bir

saatin dahi tadını adamakıllı çıkaramamış olduğumuz bir sırada ölüm, gelip çatıverecektir.”

Ben de seve seve şöyle diyebilirim: “Benim neme gerek ebedî ahret mutluluğu, bu ebediliğin bilincine her an sahip olmadıktan sonra? Ebedî ahret mutluluğu daha şimdiden bizde hâzır-nâzır olabilir. Bunu, kendimizi ölmeğe razı ettiğimiz; ebediliğin içinde hemen dirilme imkânını bize sağlayacak o fedakârlığı kendi nefsimizden elde ettiğimiz andan başlayarak yaşıyoruz.”

Bunda ne emir vardır, ne buyruk: İncil'in başka her yerinde olduğu gibi, İsa'nın bize açıkladığı o üstün mutluluğun sırrı vardır sadece: “Bunları biliyorsanız, mutlusunuz.” “Mutlu olacaksınız,” değil de: “Mutlusunuz.” Şimdiden ve hemencecik mutluluktan pay alabiliriz yani.

Ne rahatlık! Burada gerçekten zaman duruyor, ebedilik kendini belli ediyor. Cennete giriyoruz.

Evet, Dostoyevski'nin olduğu gibi Hristiyan ahlâkının da esrarlı merkezi, mutluluğun tanrısal sırrı bundadır. Birey, bireyliğinden vazgeçerek zafer kazanmaktadır: Canını seven, kişiliğini koruyan, onu yitirecektir; fakat ondan vazgeçen, onu gerçekten canlı hale sokacaktır, cennetteki edebî mutluluğu sağlayacaktır ona; ileride gelecek olan ebedî mutluluğu değil; ona şimdiden ebedî mutluluk içinde yaşamayı sağlayacaktır. Topyekûn yaşam içinde diriliş, her türlü özel mutluluğu unuttur bu. Hakettiği yeri nasıl da tam, kusursuz bir geri alıştır bu.

Duyumun bu yüceltilmesi, düşünçenin böylece biling altına inmesi hiçbir yerde *Cinler*'in demin size okuduğum bölümünden sonra gelen şu parçasında olduğu kadar güzel belirtilmiş değildir:

“Stavrogin Kirillov’a: “Pek mutlu görünüyorsunuz,” dedi. Stavrogin de sanki çok olağan bir cevap vermişçesine: “Çok mutluyum sahiden,” diye doğruladı.

— “Ama yakın zamana dek pek kızgındınız. Liputin’e mi içerlemiştiniz yoksa?”

— “Hımm! Şimdi homurdanmıyorum artık. O sırada mutlu olduğumu bilmiyordum henüz. Bir yaprak gördünüz mü hiç siz, bir ağaç yaprağı?”

— “Gördüm.”

— “Ben de gördüm geçenlerde: Sararmıştı ama yer yer yeşil rengini yitirmemişti henüz; kıyıları çürümüştü. Rüzgâr önüne katmış, götürüyordu onu. On yaşımdayken kışın gözlerimi mahsus yumduğum, damarları iyice belirlirli bir yeşil yaprağı, parlak bir güneşi hayal ettiğim olurdu. Gözlerimi açar, düş gördüğümü sanırdım, öylesine güzeldi çünkü, sonra yine yumardım gözlerimi.”

— “Anlamı ne bunun? Bir remiz, bir simge mi bu?”

— “Yok canım... Neden yani? Allegori filân yaptığım yok. Yapraftan sözediyorum sadece. Yaprak güzel. Her şey iyi.”

— “Mutlu olduğunuzu ne zaman öğrendiniz?”

— “Geçen salı, yooo, çarşamba, salıyı çarşambaya bağlayan gece.”

— “Nasıl oldu bu iş?”

— “Hatırlamıyorum vallaha; rasgele oldu. Odamda dolaşıyordum... Neyse, önemi yok. Saati durdurdum, ikiyi otuz yedi geçiyordu. (Cinler)”

İyi ama, diyeceksiniz, duyum düşünceleri altederse; ruh da o belirsiz, her kalıba girebilir, her dış etkinin elinde oyuncak bir halden gayrisına artık gelebilecekse, bundan tam bir kargaşalık çıkmaz da ne çıkar? Son za-

manlarda bize defalarca ve tekrar tekrar söylendi ki, Dostoyevski'nin doktrininin varması mukadder olan sonuç, işte budur. Bu doktrini tartışmak bizi çok uzaklara götürür; çünkü size: "Dostoyevski bizi anarşiye değil, sadece İncil'e götürüyor," desem, sebep olabileceğim itirazları daha şimdiden duyuyorum. Bu noktada anlaşmamız gerektir çünkü. İncil'de bulunduğu biçimde Hristiyan doktrini ötedenberi biz Fransızlara ancak Katolik Kilisesinin aracılığı ile ve onun tarafından kalıba sokulmuş olarak görünür. Oysa Dostoyevski kiliselerden, özellikle de Katolik Kilisesinden nefret eder. İsa'nın öğütlerini yalnızca ve doğrudan doğruya İncil'den aldığını iddia eder ve işte, katoliğin hiç kabul etmediği şey de budur.

Mektuplarında Katolik Kilisesi aleyhinde birçok parçalar vardır. Bunlar öyle sert, öyle kesin, öyle öfkeli suçlamalardır ki burada size okumağa cesaret edemiyorum. Fakat bunlar, Dostoyevski'yi yeniden her okuyuşumda edindiğim genel izlenimi bana daha iyi izah edip anlatmaktadır: Dostoyevski'den daha hristiyan ve daha az katolik bir başka yazar bilmiyorum ben.

Katolikler: "İyi ya işte," diye bağıracaklar, "biz bunu kaç defa sana anlattık, sen de anlamış görünüyordun: İncil, İsa'nın sözleri teker teker ele alınınca bizi ancak anarşiye götürür: Aziz Paulus'un, Kilise'nin, Katolikliğin tümünün gerekliliği de bundan ileri geliyor."

Onların dediği gibi olsun hadi.

Demek oluyor ki Dostoyevski bizi anarşiye değilse bile bir çeşit Budizme, hiç değilse kiyetizme götürmektedir (ve ortodokslara göre onun tek sapkınlığının bu olmadığını göreceğiz). O bizi Roma kilisesinden de (Papalık genelgelerinden, demek istiyorum), monden şereften, namustan da çok uzaklara götürmektedir.

Prens Mişkin, Dostoyevski'nin bütün kahramanların-

dan onun düşüncelerini, daha doğrusu ahlâk anlayışını en iyi canlandıranlardan biridir. Hiç değilse *Karamazoflar*'ı henüz yazmadan, Alyoşa ile keşiş Zosima'nın melek çehrelerini bize tanıtmadan önce böyleydi bu. İşte, Dostoyevski'nin kişilerinden biri, prens Mişkin'e şunu sorar: "İyi ama prens, namuslu bir adam mısınız siz?" Dostoyevski, *Karamazoflar*'da bize tanıttığı o iki çehre ile neyi ileri sürer? Kendi iç âlemine kapanık bir kimsenin süreceği yaşantı mıdır bu? Her türlü zekâ ile iradeyi bir yana bırakan, zamanın da dışında olan insanın, sevgiden başka şey bilmeyeceği bir yaşantı mı?

Mutluluğu helki bunda bulur ama, Dostoyevski insanın sonunu hiç de bunda görmemektedir. Yurdundan uzakta olan prens Mişkin, o üstün hale erişir erişmez acele yurduna dönmek ihtiyacını duyar. Genç Alyoşa da keşiş Zosima'ya ömrünü manastırda tamamlamak için duyduğu gizli isteği açıklayınca, Zosima ona şöyle der: "Bu manastırdan çık, git; orada daha yararlı olursun: Kardeşlerine lâzımsın sen." İsa da: "Onları yeryüzünden kaldırmak değil, Şeytan'dan korumak," diyordu.

Dikkat ettim (bu da bize Dostoyevski'nin kitaplarının iblisçe yönünü ele alma imkânını verecektir), Kutusal Kitap'ın çevirilerinin çoğunda İsa'nın bu sözleri: "Onları... kötülükten korumak için," diye çevrilmiştir, "ki bu, aynı şey değildir. Şu da var ki, sözünü ettiğim çeviriler, protestan çevirilerdir. Protestanlığın meleklerle iblisleri hesaba katmamak yolunda bir eğilimi vardır. Bir deneme yapmış olmak için protestanlara çoğu zaman: "Şeytana inanır mısın sen?" diye sorduğum olmuştur. Her seferinde de benim bu sorum bir çeşit şaşkınlıkla karşılanmıştır. Çok defa bunun, protestanın kendine hiçbir zaman sormadığı bir soru olduğunu anlamışımdır. Sonunda şu cevabı almışımdır: "Kötülüğe inanıyorum tabii."

Biraz sıkıştırınca da bana şu itirafta bulunmuştur: "Ben kötülükte, iyiliğin yokluğunu görürüm ancak: Tıpkı karanlıkta, aydınlığın yokluğunu gördüğüm gibi." Demek oluyor ki bu noktada biz, İncil'in iblisçe, gerçek, hâzır-nâzır, özel bir kudrete birkaç defa imada bulunduğu metinlerden çok uzaktayız. "Onları kötülükten korumak," değil de: "Onları *Şeytan'dan* korumak." Tâbir caizse "şeytan meselesi" Dostoyevski'nin eserlerinde büyük yer tutar: Bazı kimseler onu bir Mannesçi olarak göreceklendir herhalde. Hep biliyoruz ki bu sapkın mezhebin büyük kurucusu Mannes, yeryüzünde iki ilkenin bulunduğunu kabul ediyordu: İyilik ilkesiyle kötülük ilkesi. Her iki ilke de eşit derecede etkin ve bağımsız, eşit derecede elzemdir, ki böylece Mannes'in doktrini doğrudan doğruya Zerdüş'tüinkine bağlanmaktadır. Daha önce de görmüştük, ve çok önemli bir nokta olduğu için ben, bunun üzerinde ayak diriyorum: Dostoyevski şeytanı insan bedeninin aşağı bölgesinde değil de -insanın tümü de onun barınağı ve kurbanı haline gelebilir ya hoş-, en yüksek bölgesinde entelektüel bölgede beyin bölgesinde barındırtmaktadır. Şeytanın önümüze çıkardığı büyük ayartmalar, Dostoyevski'ye göre, entelektüel ayartmalar, sorulardır. İnsanlığın uzun zaman üzerinde durduğu ve sürekli kaygısını boyuna açığa vurduğu sorular nelerdir (İlkin bunlar üzerinde durursam konudan fazla uzaklaşmış olacağımı sanmıyorum pek?) "İnsan nedir? Nereden geliyor? Nereye gidiyor? Doğumundan önce neydi? Ölümünden sonra ne oluyor? İnsan hangi gerçek üzerinde hak iddia edebilir?" hattâ daha açıkçası: "Gerçek nedir?"

Fakat Nietzsche'den beri ve onunla birlikte ortaya bir soru daha çıkmıştır. Ötekilerden apayrı bir soru... ve

ötekilerin üzerine eklenince onları altüst etmiş; onların yerini tutmuş'tur. Bu soru şöyledir: "İnsan ne yapabilir? Bir insan ne yapabilir?" Bu sorunun yanısıra korkunç bir kaygı da vardır ki şudur: İnsan başka türlü olabilirdi, daha fazlasını yapabilirdi; mükemmelleşmeğe çalışmadan, ilk basamakta hâlâ utanç verici şekilde yerinde sayıyor.

Bu soruyu ilk soran Nietzsche mi olmuştur acaba? Odur diyemeyeceğim pek, ama kendisinin entelektüel bakımdan yetişim tarzının incelenmesi bize gösterecektir o, bu soruya Yunanlılarla Rönesans İtalyanlarında da raslamıştı; onlar bu cevabı arıyorlar ve eylemde, sanat eserinde buluyorlardı hemen. Alessandro ve Cesare Borgia'yı, (İki-Sicilya kralı olan) II. Federico'yu, Leonardo da Vinci'yi düşünüyorum. Yaratıcılar ve üstinsanlar olmuştur bunlar. Sanatçılarla eylem adamları için *üstinsan* diye bir soru olamaz. Ya da hiç değilse bu soru hemen çözülür. Yaşantıları, eserleri ânında verilmiş bir cevaptır. Soru cevapsız kaldı mı, ya da hattâ soru cevaptan çok önce ve uzak oldu mu, kaygı başlar. Bir iş göremeden düşünüp hayal kuran kimse kahrolur, ve sırası gelmişken sizin için William Blake'in sözlerini buraya aktaracağım yine: "İsteyen, fakat iş göremiyen insan, ahlâk bozukluğuna yol açar." İşte Nietzsche de bu ahlâk bozulmasından zehirlenerek ölmüştür.

"Bir insan ne yapabilir?" Bu soru tamamen bir tanrıtanımaza öz sorudur, ve Dostoyevski de bunu çok iyi anlamıştır: Tanrı'nın inkârı eninde sonunda insanın şunu sormasına yol açar:

"Tanrı yok ha? Öyleyse... öyleyse her şeyi yapabiliriz." Bu sözleri biz, *Cinler*'de okuyoruz. *Karamazovlar*'da da yine bunlarla karşılaşacağız:

"Tanrı varsa, her şey onun elindedir ve ben, onun iradesi dışında hiçbir şey yapamam. Tanrı yoksa, her şey

benim elimdedir ve bağımsız olduğumu söylemek zorundayım."

İnsan bağımsız olduğunu nasıl söyler? İşte burada kaygı başlıyor. Her şey benim elimde, her şeyi yapabiliyim. Ama neyi? Herşeyi! Bir insan ne yapabilir?

Dostoyevski'nin kitaplarında, kahramanlarından birinin kendine bunu sorduğunu gördüğümüz her sefer, çok geçmeden onun mahvolduğunu da göreceğimizden emin olabiliriz. Önce Raskolnikov'u görüyoruz: Bu düşünce ilk olarak onda yer etmektedir; o düşünce ki, Nietzsche'de üstinsan fikri haline gelmiştir. Raskolnikov az-çok bozguncu bir yazı yazmış ve şu düşünceleri ileri sürmüştür:

"İnsanlar *olağan* ve *olağanüstü* olarak ikiye ayrılırlar: Birinciler söz dinleyerek yaşamak zorundadırlar, kanunu çiğnemeğe hakları yoktur, olağan insanlardır çünkü. İkincilerin bütün suçları işlemeğe ve bütün kanunları çiğnemeğe hakları vardır, olağanüstü insanlardır çünkü."

Porfirie, Raskolnikov'un yazısını böyle özetleyebileceği düşüncesindedir.

Raskolnikov basit ve mütevazı bir eda ile:

— Hiç de öyle değil, diye söze başladı. Bununla birlikte, ne yalan söyleyeyim, düşüncelerimi hemen hemen aslına uygun bir biçimde, hattâ doğrusunu isterseniz, tamamiyle aslına uygun olarak özetlediniz. (Tamimiyle aslına uygun olduğunu kabul etmek âdeta hoşuna gitmişti.) Aramızda sadece şu fark var: Ben yazımda olağanüstü insanların, sizin söylediğiniz gibi, her zaman, her türlü rezaletleri mutlaka yapmaları gerektiği noktasında hiç de ısrar etmiyorum. Yoksa, öyle sanıyorum ki, böyle bir makalenin çıkmasına zaten izin vermezlerdi. Ben sadece "olağanüstü" insanın, ancak ve ancak idealini (bu ideal bazan bütün insanlık için kurtarıcı bir nitelik taşıyabilir)

gerçekleştirme safhasında, o da gerekli görüyorsa, bazı sınırları aşmaya kendinde bir hak bulabileceğini, yani resmî bir hak değil de... vicdanının sesine uyabileceğini ima etmişim.

.....

Sonra, hatırımda kaldığına göre, makalemde şöyle bir düşünce ileri sürmekteyim: En eskilerinden başlayarak Likürg'le, Solon'la, Muhammet'le, Napolyon'la sürüp giden, insanlığın bütün kurucu ve kanun yapıcıları, hiç olmazsa yeni bir kanun yaparken, toplumun kutsal saydığı eski, babadan kalma kanunları çiğnedikleri için, istisnasız olarak birer suçluydular. Tabii bunlar, kendilerine yardımı dokunuyorsa kan dökmekten (hem de bazan eski kanunlara sadık kalmaktan başka suçu olmayan, tamamiyle mâsum kişilerin kanını dökmekten) çekinmemişlerdir. Hattâ, asıl fevkalâde olan şey, bu iyiliksever kişilerden, bu insanlığın kurucularından çoğunun özellikle korkunç birer kan dökücü olduklarıdır. Kısacası, ben şöyle bir sonuç çıkarıyorum: Büyükler şöyle dursun, ama toplumun içinde biraz olsun sivrilenler yani küçük bir yenilik yapmak yeteneğini gösterenler, yaradılışları icabı, mutlaka -tabii az ya da çok- birer cani olmak zorundadırlar. Yoksa sivrilmelerine imkân yoktur. Herkesle aynı seviyede kalmaya işe, yine yaradılışları gereğince, razı olamazlar. Bence zaten razı olmamak zorundadırlar. (*Suç ve Ceza*)”

Blake şunları yazıyor: “Arslana da, öküze de aynı kanunu uygulamak, zulümdür.”

Fakat Raskolnikov'un bu soruyu, sadece bir şeyler yaparak cevaplayacak yerde sorması dahi bize gösterir ki

o, gerçekten bir üstinsan değildir. Tam anlamıyla iflâs halindedir. Ortahalli bir insan olduğu bilincinden kendini bir an dahi kurtaramamaktadır. Bir üstinsan olduğunu kendine karşı ispatlamak için, işi suç işlemeğe vardırır:

“— “Bütün mesele burada,” diye tekrarlıyordu içinden. “Cesaret etmek yeter. Bu gerçeğin bana gün gibi açık-seçik görüldüğü anda cesaret göstermek istedim ve öldürdüm. Atılınca bir iş yapmak istedim sadece.”

Cinayeti işledikten sonra da:

“Bu işi yeniden yapmak gerekse yapmam belki,” diye ekledi. “Ama ben de ötekiler gibi aşağılık bir kimse miyim, yoksa sapına kadar bir insan mıyım, bunu öğrenmek için sabırsızlanıyordum o zaman. Kendimde engeli aşma gücü var mıydı yok muydu? Korkak bir insan mıydım, ya da hakkım var mıydı...”

Kendisinin başarısızlığa uğradığı düşüncesini kabul etmez zaten. Cesaret göstermekle doğru yapmadığını da kabul etmez:

“Başaramadığım için zavallıyım! Başarsaydım herkes beni göklerle çıkaracaktı, şimdiyse köpekler bile yüzüme bakmıyacak.”

Raskolnikov'dan sonra da sıra Stavrogin'e ya da Kirillov'a, İvan Karamazof'a ya da *Delikanlı*'ya gelecek.

Dostoyevski'nin her bir kahramanının başarısızlığı aynı zamanda şundan ileri gelir: O, zeki, akıllı adamı bir iş yapmaktan hemen hemen âciz sayar.

Dostoyevski *Yeraltı Dünyası* adlı küçük kitabını *Ebedi Koca*'dan az önce yazmıştır. Bana sorarsanız bu kitapla o, edebî meslek hayatının zirvesine erişmiştir ve kitap, bütün eserlerinin kilit taşıdır; ya da düşüncelerinin anahtarını verir bize, diyelim isterseniz. İşte *Yeraltı Dünya-sı*'nda şu: “Düşünen insan hiç iş görmez...” düşüncesinin bütün yönlerini göreceğiz. Bu düşünce ile, eylemin en-

telektüel bakımdan az-çok bir aşağılık durumunun varlığını gösterdiği iddiası arasında sadece bir adımlık yol vardır.

Yeraltı Dünyası adlı küçük kitap başından sonuna dek bir tek kişinin yalnız başına yaptığı konuşmadan ibarettir ve geçenlerde dostumuz Valéry Larbaud'nun yaptığı gibi, bu yazı biçimini bulanın, *Ulysse* yazarı James Joyce olduğunu söylemek, biraz aşırı gitmek olur gibime geliyor gerçekten. Dostoyevski'yi, hattâ Poe'yu unutmak demektir bu. Özellikle Browning'i unutmak demektir ki, *Yeraltı Dünyası*'nı tekrar okuduğumda onu düşünmekten kendimi alamıyorum. Bana öyle geliyor ki Browning ile Dostoyevski monolog biçimini, bu edebiyat türünün ulaşabileceği bütün ince ve değişken kusursuzluğa erdirmekte-dirler.

Bu iki adı böyle yanyana getirerek bazı edebiyat meraklılarının şaşkırtıyorum belki. Fakat bunu yapmamaklığım ve hele yalnız biçim bakımından değil, konu bakımından da bir yandan Browning'in kimi monologları ile, öbür yandan da Dostoyevski'nin bir küçük hikâyesi arasındaki benzerliği görüp şaşmamaklığım mümkün değil. (Browning söz konusu olduğunda özellikle *My last duchess*'i, *Porphyria's lover*'i ve hele belki de *The Ring and the Book*'ta Pompilia'nın kocasının iki ayrı konuşmasını; Dostoyevski söz konusu olduğunda da *Bir Yazarın Günlüğü*'ndeki *Krotkaya* adlı küçük hikâyeyi düşünüyorum. (Bu da "utangaç kız" demek galiba; bu eserin son çevirisine bu ad altında alınmış çünkü.) Fakat eserlerinin biçiminden ve tarzından çok, benim Browning'i Dostoyevski'ye yaklaştırmama yol açan şey, öyle sanıyorum ki, onların iyimserliğidir. Bu iyimserliğin, Goethe'nin gösterdiği ile pek az ilgisi vardır; fakat onların her ikisini de

Nietzsche'ye ve büyük William Blake'e yaklaştırmaktadır, ki ondan yine sözetmem gerek size.

Evet, Nietzsche, Dostoyevski, Browning ve Blake aynı yıldız küme'sinin dört yıldızıdır. Uzun zaman Blake'ten haberim olmamıştı, fakat nihayet daha geçenlerde onu keşfedince onda, "Davud'un Arabası" adıyla da anılan Büyükayı burcunun dördüncü tekerleğini görüyormuşum gibime geldi. Bir astronom nasıl, görmeden çok önce, bir yıldızın etkisini hisseder de bulunduğu yeri meydana çıkarırsa, Blake'in varolduğu benim de uzun süredir içime doğmuştu. Yani, etkisi büyük olduğundan ötürü mü? Hayır, tam tersine, onun herhangi bir etki yaptığını bilmiyorum. İngiltere'de bile Blake'i şu son zamanlara değin hemen hemen kimse tanımıyordu. Çok arı ve çok uzak bir yıldızdır o, ışınları da bize yeni yeni ulaşmağa başlamaktadır.

En anlamlı eseri, *Cennetle Cehennem'in Evlenişi* adını taşıyanıdır. Bundan birkaç parçayı da size aktaracağım. Öyle gibime geliyor ki bunlar, Dostoyevski'nin kimi yanlarını daha iyi anlamamızı sağlayacaktır. Bunlar arasındaki: "İsteyen, fakat iş göremeyen insan, ahlâk bozukluğuna yol açar," mealinde olanı, ya da: "Durgun sulardan zehir bekleyebilirsin ancak," diyeni, Dostoyevski'nin *Yeraltı Dünyası*'nın en başında yer alacak niteliktedir.

Yeraltı Dünyası'nın kahramanı -diyelim- "On dokuzuncu yüzyılın faal adamı karakersiz bir kişidir," diyor. Dostoyevski'ye göre faal adamın orta değerinde bir kimse olması gerektir, onurlu bir kimse kendi başına faaliyet gösteremez çünkü. Faaliyette o, itibar kırıcı bir şey, düşüncesinin bir sınırlanışını görecektir; faaliyet gösteren kişi, orta değerinde olanın etkisi altında bir Pyotr Stepanoviç, bir Smerdiyakov olacaktır (*Suç ve Ceza*'da Dosto-

Yevski, düşünene faaliyet gösteren arasındaki bu ayrımı kurmamıştı henüz).

Düşünce faaliyette bulunmaz, bulundurur. Dostoyevski'nin romanlarının çoğunda biz, düşünen kimseyle onun ilhamı altında ve sanki onun yerine faaliyette bulunan kimse arasında kurulan o acıip rol bölümünü, o kaygı verici ilişkiyi, o gizli suç ortaklığını görürüz. İvan Karamazof'la Smerdiyakov'u, Stavrogin'le Pyotr Stepanoviç'i, Stavrogin'in "maymunum" diye adlandırdığı adamı hatırlayın.

Karamazof Kardeşler'deki -Dostoyevski'nin bu son kitabındaki- düşünen İvan'la uşak Smerdiyakov arasındaki acıip ilişkilerin -tâbir caizse- bir ilk anlatım şeklini, büyük romanlarının birincisi olan *Suç ve Ceza*'da da bulmak acıip değil midir? Orada Filka adlı birinden sözedilir bize: Adam Svidrigaylov'un uşağıdır, efendisinin dayacağından değil de, alaylarından kurtulmak için kendini asar. Bize söylendiğine göre o, "bir merak hastasıdır", bir çeşit filozof uşaktır... "Arkadaşları onun, kitap okuya okuya, aklını bozduğunu öne sürüyorlardı."

Bütün bu ast'larda, bu "maymun"larda, bu uşaklarda; aydının yerine faaliyet gösterecek olan bütün bu insanlarda düşüncenin iblisçe üstünlüğüne karşı bir sevgi, candan bir bağlılık vardır. Stavrogin'in Piyotr Stepanoviç üzerindeki etkisi çok büyüktür; o aydınının bu aşâğılık kimseye beslediği horgörü de çok büyüktür.

"Piyotr Stepanoviç Stavrogin'e: "İşin doğrusunu söyleyeyim mi sana?" dedi. Bu düşünce bir an için kafamı iyice kurcaladı. (Bir adam öldürme düşüncesidir bu.) Bu düşünceyi bende uyandıran sen olmuştun ama uzun boylu da aldırmamıştın buna doğrusu. Sırf bana muzip-

lik olsun diye yapmıştın, ciddi olsa böyle bir düşünceyi aşılamağa kalkışmazdın bana.

.....

Bu ateşli konuşma sırasında Piyotr Stepanoviç Stavrogin'e yaklaştı, redingotunun yakasından tuttu onu (mahsus yaptı belki de), fakat koluna inen zorlu bir vuruşla, tuttuğunu bırakmak zorunda kaldı:

— N'apıyorsun yahu? dedi. Dikkat etsene, kolumu kıracaksın. (*Cinler*)”

(İvan Karamazof da Smerdiyakov'a karşı buna benzer sert hareketlerde bulunur.) Sonra daha ileride:

“— Nikolay Vsevolodoviç, Tanrı karşısında konuşuyormuşsun gibi konuş bakalım: Suçlu musun, değil misin? Tanrı sözüymüş gibi inanacağım sözüne, yemin ediyorum bak, ve dünyanın öbür ucuna kadar gideceğim seninle. Evet evet seninle her yere gideceğim! Bir köpek gibi peşinden geleceğim... (*Cinler*)”

Sonunda da:

“— Soytarının biriyim ben, biliyorum, ama benliğimin en iyi parçası olan siz de soyтары olasınız istemiyorum. (*Cinler*)”

Aydın kişi ötekini baskı altında tuttuğundan ötürü mutludur ama aynı zamanda öteki, onu dehşetli kızdırır: Yaptığı beceriksizce işlerle ona kendi düşüncesinin bir çeşit karikatürünü sunar çünkü.

Dostoyevski'nin mektupları bizi eserlerinin, özellikle *Cinler*'in işleniş tarzı üzerinde aydınlatır, ki ben kendi payıma *Cinler*'i, bu harikulâde kitabı büyük romanının en güçlü, en güzel eseri sayıyorum. Bu noktada biz, oldukça özel nitelikte bir edebî olaya tanık olmaktayız. Dostoyevski'nin yazmak istediği kitap, elimizde olandan oldukça başkadır. Kitabı yazdığı sırada ilkin hemen hiç düşün-

mediği yeni bir kişi zihninde yeretmiş, yavaş yavaş ön plâna geçmiş ve ilkin başlıca kahraman olacak olan kişiyi birinci plândan uzaklaştırmıştır. Nitekim kendisi de Dresden'den 1870 ekiminde yazdığı mektupta: "Hiçbir eserim bu kadar zahmet vermedi bana," diyor ve ekliyor:

"Başlangıçta, geçen yazın sonuna doğru yani, ben bu işi incelemiş, yapıp çatılmış sayıyor ve yüksekten bakıyordum ona. Sonra içime gerçek ilham doğuverdi ve bu eseri sevdim birden, ona dört elle sarıldım; başladım önce yazdıklarımı çizmeğe. Bu yaz bir değişiklik daha oldu, romanın gerçek kahramanı olmak iddiasıyla yeni bir kişi çıktı ortaya, bu yüzden de ilk kahraman ikinci plâna geçmek zorunda kaldı. O da ilginç bir kişiydi ama "kahraman" adına hak kazanmamıştı gerçekten. Yenisi o denli hoşuma gitti ki, bütün eserimi bir kez daha baştan yazmağa başladım." (Mektuplar)

Şimdi bütün dikkatini üzerine çevirmiş olduğu bu yeni kişi, Dostoyevski'nin belki en acaip ve en korkunç yaratışı olan Stavrogin'dir. Stavrogin'in kendisi kitabın sonuna doğru kendini anlatacaktır. Dostoyevski'nin her bir kişisinin, şu ya da bu anda, ve çoğu zaman en beklenmedik tarzda, ağzından birdenbire kaçıveren birkaç sözle, karakterinin -tâbir caizse- anahtarını vermediği pek seyrek görülür. İşte Stavrogin'in kendisi üzerine söyledikleri:

"Hiçbir şey beni Rusya'ya bağlamıyor, her yerde olduğu gibi orada da yabancı hissediyorum kendimi. Doğrusunu istersen burada (İsviçre'de) yaşamayı her yerden daha çekilmez buldum ama burada bile hiçbir şeyden nefret etmek elimden gelmedi. Kendimi tanımayı öğren-

mek için böyle yapmamı sen öğütlemiştin bana. Bundan önceki yaşantımda bütün bu deneylerde çok, ama çok güçlü olduğumu anladım. Ama neye uygulayacaktım bu gücü? İşte bunu bilemedim hiçbir zaman, hâlâ da bilmiyorum. Her zaman yapabildiğim gibi şimdi de bir iyilik yapabilirim, bundan zevk duyabilirim. Bunun yanı sıra kötülük de yapmak istiyorum, bundan da zevk alıyorum. (Cinler)”

Yapacağım son konuşmada, bu sözlerin, Dostoyevski için çok önemli olan, birinci bölümüne yine döneceğiz ki, bu, Stavrogin'in yurduna bağlı olmayışıdır. Bugün için biz yalnız Stavrogin'i parçalayan, bölen o çifte çekim, eğilim üzerinde duralım.

Baudelaire: “Her insanda aynı anda biri Tanrı'ya, öbürü Şeytan'a yönelen iki eğilim vardır,” diyordu.

Aslında Stavrogin'in sevdiği şey, enerjidir. Bu esrarlı karakterin izahını William Blake'ten istiyeceğiz. “Enerji tek hayattır, Enerji ebedi zevktir,” diyor Blake.

Şu birkaç atasözünü de dinleyin: “Aşırılık yolu sağduyu sarayına gider,” ya da şu: “Deli deliliğinde ayak direse akıllı olur,” bir tane daha: “Ancak aşırılığı ilkin tanımış olandır ki yeterliği bilir.” Enerjinin bu övülüşü Blake'te en değişik biçimlere bürünür: “Arslanın kükre-yişi, kurtların uluyuşu, coşkun denizin kabarıışı ve kahredici kılıç, insanların gözüne çok büyük gelen ebediyet parçalarıdır.”

Şunları da okuyalım: “Sarnıç içinde tutar, çeşme taşar,” ve: “Öfkenin kaplanları, bilginin atlarından daha akıllıdır;” ve nihayet *Cennetle Cehennem üzerine* adlı kitabının başında bulunan, Dostoyevski'nin de bilmeden benimsemiş görüldüğü şu düşünce: “Karşıt nesnelere olmadı mı ilerleme de olmaz: Çekişle itiş, akılla enerji,

sevgiyle hiç insan yaşantısına aynı derecede gereklidir." Daha ileride şu var: "Yeryüzünde birbirine karşıt ve her zaman düşman iki eğilim daima varolmuştur ve varolacaktır. Bunları bağdaştırmağa kalkışmak, hayatı yoketmeğe çalışmaktır."

William Blake'in bu *Cehennem Atasözleri*'ne ben de içime doğan iki tanesini ekliyeyim: "Kötü edebiyat, iyi duygularla yapılır," ve: "İblis yardım etmedikçe sanat eseri doğmaz." Gerçekten de öyle, her sanat eseri cennetle cehennemin buluştuğu yer, bunlar arasındaki nikâhın halkasıdır. William Blake de şöyle diyecek bize: "Milton'un Tanrı ile melekleri tasvir ederken sıkıntıyla, iblisle cehennemi tasvir ederken de rahatça yazı yazışının nedeni gerçek bir ozan ve -kendi de bilmeksizin- şeytandan yana oluşundandır."

Dostoyevski ömrü boyunca hem kötülük korkusuyla, hem de kötülüğün gerekli olduğu düşüncesiyle kıvrandı durdu (Kötülük derken "acı çekme" de demek istiyorum aynı zamanda). Onu okurken, İncil'deki Tarla Sahibi meselini düşünüyorum. Bir hizmetkârı ona: "İstersen gidelim de zararlı otları sökelim," der. Tarla Sahibi de cevap verir: "Hayır, bırakın, hasat gününe değin "delic" de iyi tohumlarla birlikte büyüsün."

İki yıl kadar oluyor, Walter Rathenau'a rastlamıştım. O da tarafsız bir ülkede gelip beni buldu, birlikte iki gün geçirdik. Onu günün konuları üzerinde sorguya çektim, özellikle bolşeviklik ve Rus devrimi için ne düşündüğünü sordum: "Devrimcilerin yaptıkları bütün iğrenç işlere üzülüyorum tabii, korkunç buluyorum bunları," dedikten sonra ekledi: "Ama inanın bana: Bir ulus kendi benliğini, bir kimse de kendi ruhunu ancak ıstıraba ve *günahın deryasına* dalarak anlayabilir."

Sonra devam etti: "Ne ıstıraba, ne günaha razı olmadığı içindir ki Amerika'nın ruhu yok hâlâ."

Keşiş Zosima'yı Dimitri'nin; Raskolnikov'u Sonya'nın ayaklarına kapanır gördüğümüzde beni size: "Yalnız ıstırabın önünde değil, günahın önünde de eğiliyorlar," dedirten de budur işte.

Dostoyevski nin düşüncesi üzerinde yanılmayalım. Bir daha söylüyorum: Dostoyevski üstinsan sorununu açıkça ortaya koymuşsa; kitaplarının herbirinde bunun sinsice ortaya çıktığını görüyorsak, asıl görmekte olduğumuz şey, İncil'deki gerçeklerin zafer kazandığıdır. Dostoyevski kurtuluşu insanoglunun kendi benliğinden vazgeçmesinde görüp tasavvur etmektedir ancak. Fakat beri yandan da bize üstü kapalı olarak anlatıyor ki insan ancak umutsuzluğun en son sınırına ulaştığı zaman Tanrı'ya da çok yaklaşmış olur. İşte ancak o zaman şu haykırış kopacaktır bağrından: "Kime gideceğiz ki Yarabbi! Cennet mutluluğunun sözleri sende."

Biliyor ki bu haykırışı namuslu insandan, nereye gittiğini her zaman bilmiş olan kimseden, kendine karşı olduğu kadar Tanrı'ya karşı da durumu düzgün olan kigiden değil de, *artık nereye gideceğini bilemeyen* kimse-den beklemek gerektir! Marmeladov Raskolnikov'a: "Bunun ne demek olduğunu anlıyor musun?" diyordu. "Artık gidecek yeri olmamak: Bu sözlerin ne anlama geldiğini biliyor musun? Hayır, bilmiyorsun henüz bunu. (*Suç ve Ceza*)" Ancak umutsuzluğunun ve suçunun ötesine, ancak cezanın ötesine geçtiği, ancak kendini insanların toplumundan çıkardığı zamandır ki Raskolnikov, İncil'in karşısında bulmuştur kendini.

Bugün size söylediklerimde biraz karışıklık var herhalde... Fakat Dostoyevski'nin de sorumluluk payı vardır bunda belki. Blake: "Kafa eğitimi (yani kültür) doğ-

ru yollar çizer ama yararsız eğri yollar, dehanın yollarıdır," diyor bize.

Muhakkak olan şu ki -benim gibi- Dostoyevski de İncil'deki gerçeklerde hiçbir anlaşılmazlık olmadığına adanmakıllı inanmıştı, ve asıl önemli olan da budur.

VI

Size daha söyleyecek olduğum şeylerin çokluğu ve önemi altında ezilmiş halde olduğumu hissediyorum. Şu da var sonra: Siz de anladınız tabii, daha başlangıçta söylemişim, çoğu zaman burada Dostoyevski benim için, asıl kendi düşüncelerimi anlatmağa bir bahaneden ibarettir. Fakat bunu yaparken Dostoyevski'nin düşüncelerini bözmuş olduğuma inansaydım özür dilerdim, ama hayır... Olsa olsa, Montaigne'in sözünü ettiği arılar gibi, ben de onun eserlerinde özellikle kendi balıma uygun düşecek nesnelere aradım. Bir portre aslına ne denli benzerse benzesin, içinde ressamın payı daima ve hemen hemen modelinki kadardır. En iyi model de en değişik benzerliklere izin vererek en çok sayıda portre yapılmasına imkân verendir şüphesiz. Ben de Dostoyevski'nin portresini yapmağa çalıştım. Onun benzeyişini tüketmiş olmadığını hissediyorum.

Daha önceki konuşmalarımda yapmak istediğim düzeltmelerin çokluğu altında da ezilmiş bulunuyorum. Tek bir düzeltme yapmadım ki hemen ardından size söylemediği unutmış olduğum, ya da söylemediği tasarladığım şeyi hissetmiş olmayayım. Sözelimi geçen cumartesi *iyi duygularla nasıl kötü edebiyat yapıldığını, ve içinde iblisin de payı olmayan hiçbir gerçek sanat eserinin bulunmadığını* anlatmak istemişim size. Bana apaçık gibi görünen

bu hal, size paradoksal gibi görünebilir ve biraz açıklanmağa ihtiyacı olabilir. (Paradoksları hiç sevmem, kimseni de şaşırtmak istemem hiçbir zaman, ama size az-çok yeni şeyler söylemek istemeseydim, konuşmağa kalkışmazdım bile; yeni şeyler ise paradoksal görünür hep.) Sizin bu son gerçeği kabul etmenize yardımcı olmak için dikkatinizi San Francesco d'Assigi ile Fra Angelico'nun gehreleri üzerine çekmeği düşünmüştüm. Bütün sanat tarihinde en ispatlayıcı örnek olarak Fra Angelico'yu seçtim. Fra Angelico büyük bir sanatçı olabilmişse bu, sanatının olduğu dereceye ulaşabilmesi için onun, bütün arılığına rağmen, iblisle işbirliğini kabul etmesi gerektiğinden ileri gelmiştir. İblisin katılması olmazsa sanat eseri de olamaz. Veli olan Fra Angelico değil, Francesco d'Assigi'dir. Veliler arasında sanatçı yoktur. Sanatçılar arasında da veli yoktur.

Sanat eseri Magdalena'nın serpmemiş olduğu kokularla dolu bir şişeye benzetilebilir. Bu konuda da size Blake'in şu şaşırtıcı sözlerini aktarmıştım: "Milton'un Tanrı ile melekleri tasvir ederken sıkıntı ile, iblisle cehennem tasvir ederken de rahatça yazı yazışının nedeni gerçek bir ozan ve -kendi de bilmeksizin- şeytandan yana olugundandır."

Üzerinde her sanat eserinin dokunduğu tezgâhı üç takoz gerer, bunlar da havarinin sözünü ettiği, tenle ilgili üç istektir: "Gözlerin duyduğu arzu, tenin duyduğu arzu ve yaşamının verdiği gurur." Verdiği çok güzel vaazdan ötürü tebrik edilince Lacordaire'in söylediği şu sözleri hatırlayın: "Sizden önce şeytan da söylemişti bunu bana," demiş. Şeytanın kendisi de vaazın hazırlanışına yardım etmiş olsaydı vaazının güzel olduğunu Lacordaire'e söyleyecekti, söylemesi de gerekmezdi zaten.

Schiller'in neşeyi, sevinci öven mısralarını okuduktan sonra, Dimitri Karamazof şöyle haykırır:

“Güzellik ne korkunç, ne kötü nesne; korkunç bir nesne. Şeytan Tanrı ile onda savaşa girer; savaş alanı da insanoğlunun yüreğidir.”

Hiçbir sanatçı eserlerinde şeytanın payını Dostoyevski kadar geniş tutmamıştır. Bir de Blake vardır ve *Cennetle Cehennemin Evlenişi* adlı o çok hoş kitapçığı, şu cümleyle son bulmaktadır:

“Şimdi iblis olan o melek, benim yakın dostumdur: Kutsal Kitap'ı çoğu zaman birlikte, cehennemî ya da iblisçe anlamıyla okuduk, ki insanlar da iyi davranırlarsa onda tam bu anlamı bulacaklardır.”

Bu salondan çıkar çıkmaz da William Blake'in *Cehennem Atasözleri*'nin en şaşırtıcılarından birkaçını söylerken, *Cinler*'in, bunları söyleyişime sebep olan bölümünün tümünü size okumayı unuttuğumu farkettilim. İzin verin de bu unutkanlığımı tamir edeyim. Ayrıca *Cinler*'in bu sayfasında, bundan önceki konuşmalarında size göstermeğe çalışmış olduğum çeşitli unsurların kaynaşmasını (ve karışmasını) da görerek hayran olacaksınız. En başta iyimserlik, yaşamaya beslenen o vahşice sevgi -ki bunu Dostoyevski'nin bütün eserlerinde buluruz,- yaşamaya ve bütün dünyaya, Blake'in sözünü ettiği, kaplanın da kuzunun da yaşadıkları o “uçsuz bucaksız zevkler dünyası”na beslenen sevgi.

“— “Çocukları sever misiniz?”

Kirillov epey zıdirmaz bir tavırla: “Severim,” dedi.

— “Yaşamayı da seversiniz o halde?”

— “Evet, yaşamayı da severim. Ne o, şaştınız mı?”

— “Ama, beyninize bir kurşun sıkmağa kararlısınız ha?”

Nitekim Dimitri Karamazof'u da bir iyimserlik bunalımı içinde, sırf aşka geldiği için, kendini öldürmeğe hazır halde görmüştük:

— “İyi ama, birbirinden apayrı iki şeyi ne diye birbirine karıştırmalı? Yaşam vardır, ölüm yoktur.”

— “Pek mutlu bir haliniz var, Kirillov?”

Kirillov sanki çok basit bir cevap verirmiş gibi bir tavırla: “Çok mutluyum gerçekten,” diye doğruladı.

— “Ama az önce pek öfkeliydiniz, Liputin'e mi kızmıştınız?”

— “Hımmm, şimdi homurdanmıyorum artık. Mutlu olduğumun farkında degıldim o zaman... İnsanoğlu mutluluğunun farkında olmadığı için mutsuzdur, sırf bunun için. Her kim ki mutlu olduğunu bilecektir, hemen o anda büyük olacaktır... Her şey iyidir; birden keşfediverdim bunu.

— “Pekiyi, insan açlıktan ölse de, küçük bir kızcağının ırzına geçse de böyle midir bu?”

— “Evet, her şeyin iyi olduğunu bilen kimse için bu, böyledir. (Cir.Ier)”

Dostoyevski'nin eserlerinde çoğu zaman meydana çıkan o görünürdeki zalimliğe bakıp aldanmayın. O da tıpkı Blake'inki gibi kiyetizmin, bana: “Dostoyevski'nin

Hıristiyanlığı Roma'dan çok Asya'ya yakındır," dedirten o kiye.izmin bir parçasıdır. Şu da var ki Dostoyevski'de enerjinin bu kabul edilişi, -ki Blake'te enerjinin bir yüceltilişi haline gelmektedir,- Doğulu olmaktan çok Batılıdır.

Fakat İncil'in gerçekleriyle Blake'in de, Dostoyevski'nin de gözleri çok kamaşmış olduğundan bu zalimliğin, bir çeşit düşünçesizliğin geçici sonucu dolayısıyla kaybolmağa mahkûm olduğunu her ikisi kabul ederler.

Sonra Blake'i size yalnız zalim görünüşü altında tanıtmak da ona ihanet etmek olur. Size sözünü etmiş olduğum onun o korkunç *Cehennem Atasözleri*'nin karşısında, bir şiirini de söylemek isterim: *Masumluk Türküleri*'ndeki belki en güzel şiirini, ama böylesine acı bir şiiri çevirmeğe nasıl cesaret edebilir insan? Bu şiirinde Blake bize şimdiden şunu haber vermekte: "Öyle bir zaman gelecek ki arslan, gücünü ancak kuzunun güçsüzlüğünü korumak ve sürüye göz-kulak olmak için kullanacaktır," demektedir.

Yine bunun gibi, *Cinler*'deki, okumağa başladığımız o ikili konuşmanın okunmasını biraz daha ileriye götürünce Kirillov'un şunları eklediğini görüyoruz:

"İyi değil onlar, iyi olduklarını bilmiyorlar çünkü. Bunu öğrenince, küçük kızların ırzına geçmeyecekler artık. İyi olduklarını bilmeleri gerek, o zaman hemençecik, sonuncusuna dek, hepsi iyi olacak."

İkili konuşma devam ediyor ve biz, İnsan-Tanrı'nın şu şaşılacak düşünçesinin ortaya çıktığını görüyoruz:

"— Şu halde sen, iyi olduğunu biliyorsun demek?
— Evet.

Stavrogin kaşlarını çatarak mırıldandı: "Bu noktada ben de senin gibi düşünüyorum zaten."

— İnsanlara iyi olduklarını öğretecek kimse, dünyanın da sonunu getirecektir.

— Onlara bunu öğretmiş olanı çarmıha gerdiler.

— Gelecek o, adı da İnsan-Tanrı olacak.

— Tanrı-İnsan mı?

— İnsan-Tanrı; fark var arada."

Tanrı-İnsan'dan sonra gelir bu İnsan-Tanrı bizi yine Nietzsche'ye getirmektedir. Burada da "üstinsan" doktrininde bir düzeltme yapmak ve çoğu zaman inanılıp çok hafiflikle kabul edilmiş bir düşünceye karşı çıkmak istiyorum. Nietzsche'nin üstinsanının o kadar çok dillerde dolaşan, çoğu zaman da pek kötü yorumlanan döviz: "Taş yürekli ol" dur ama o bunu başkalarına değil, kendine karşı uygulayacaktır. Bu da Nietzsche'nin üstinsanını Raskolnikov'la Kirillov'un sezindikleri üstinsandan ayırdetmek imkânını bize sağlar. Geride bırakacağını iddia ettiği insanlık, kendisinininkidir. Söylediklerimi özetleyeyim: Aynı sorundan hareket eden Nietzsche ve Dostoyevski bu soruna ayrı, karşıt çözüm yolları öne sürmektedirler. Nietzsche benliğin olumlanmasını, kesinlenmesini öne sürüyor, bunda hayatın amacını görüyor. Dostoyevski ise olacağı boyun eymeği öğütlüyor. Nietzsche'nin zirveyi sezdiği yerde Dostoyevski, iflâstan başka şey görmüyor.

Şu söyleyeceklerimi bir erkek hastabakıcının mektubunda okudum. Alçak gönüllülüğü, adını söylemekten beni alıkoymaktadır. Dünya Savaşının en karanlık dönemi. Adamcağız çevresinde korkunç acılardan başka şey görmüyor, umutsuzluk sözlerinden başka şey duymuyor:

"Ah! Acılarını sunmasını bilebilselerdi bari," diye yazıyordu.

Bu haykırış öylesine aydınlık ki, üzerinde bir yorumda bulunursam kendimi affedemem. Olsa olsa *Cinler'*deki şu sözlerle karşılaştıracam onu:

"Toprağı gözyaşlarıyla sulamağa başladığın, *onları armağan ettiğin zaman*, üzüntün hemencecik yokolacak, sen de tam bir avuntuya kavuşacaksın."

Bu noktada Pascal'ın "topyekûn ve yumuşak bir tevekkül"üne çok yakındayız ki bu: "Sevinç! Sevinç! Sevinç gözyaşları!" diye haykırtmıştı onu.

Dostoyevski'de gördüğümüz bu sevinç hali, tam da İncil'in bize önerdiği hal değil midir; İsa'nın *yeniden doğuş* diye adlandırdığı nesnenin bize girmek imkânını sağladığı hal; benliğimizdeki bireysel şeylerden sıyrılarak elde edilen o mutluluk değil midir? Çünkü kendimize olan bağlılığımızdır ki sonsuzluğa dalmaktan, Tanrı'nın cennetine girmekten ve evrensel yaşamın belirsiz duygusuna katılmaktan alıkoymuyor bizi.

Bu yeniden doğuşun ilk etkisi, insanı çocukluğun ilk haline geri götürmektir: "Ancak çocuklara benzediğiniz zamandır ki Tanrı'nın cennetine girersiniz." Ve bunun'a ilgili olarak da La Bruyère'in şu sözlerini söylemiştim size: "Çocukların ne geçmişi vardır, ne geleceği: Şimdiki zamanda yaşar onlar," insanoğlu ise bunu yapmağı bilemiyor artık.

Mişkin Rogojin'e: "Şu anda öyle gibime geliyor ki: "Zaman olmayacak artık," diyen havarinin o harikulâde sözünü anlıyorum," diyordu.

Cennet mutluluğuna bu hemencecik katılışı İncil'in de bize öğrettiğini daha önce söylemiştim: "*Et nunc*, (şimdiden)" sözü sık sık geçiyordu orada. İsa'nın bize sözünü

ettiği sevinç hali gelecekteki değil, hemen şu andaki halidir:

“— Öbür dünyadaki cennet mutluluğuna inanır mısın sen?

— Hayır, ama bu dünyadakine inanırım. Öyle anlar var ki, öyle anlara ulaşıyorsun ki, zaman birden durup yerini sonsuzluğa bırakıveriyor.”

Ve Dostoyevski; *Cinler*'in sonuna doğru, Kirillov'un eriştiği o acaip mutluluk haline yine dönüyor.

Dostoyevski'nin düşüncesini daha iyi kavramamıza ve size söylemek istediğim gerçeklerin en önemlisini ele almağa yardım eden şu bölümü okuyalım:

— “Öyle anlar var ki, ebedî ahengin varlığını duyuyorsunuz birden: Peşpeşe beş altı saniye sürüyor bu ancak. Ne yersel, ne göksel bir olaydır bu, ama insanoğlunun, yersel kabuğu içinde, dayanamayacağı bir şeydir. Ya fiziksel bakımdan değişmek, ya da ölmek gerekir. Apaçık, tartışma götürmez bir duygudur bu. Birdenbire bütün doğa ile temasa girmişsiniz gibinize gelir ve şöyle dersiniz: “Evet, gerçek bu. Tanrı dünyayı yarattığı zaman, her yaratış gününün sonunda: “Evet, gerçek bu, iyi bu,” demiş. Bu... yüreğin yufkalaşması değil de sevinç. Hiçbir şeyi bağışlamıyorsunuz, bağışlanacak hiçbir şey yok çünkü. Sevmiyorsunuz da sonra, yo! sev-giden de üstün bu duygu! En korkuncu, onun o ürkütücü belirliği ile kendini açığa vurması ve içinizi sevinçle doldurması. Bu hal beş saniyeden fazla sürerse can dayanamaz buna, yokolması gerekir. Bu beş saniye boyunca bütün bir insan ömrünü yaşarım ben ve bütün canımı olduğu gibi veririm, pahalı ödemek olmaz bu o beş saniyeyi. Buna on saniye boyunca dayanabilmek için fiziksel bakımdan değişmek gerek. İnsanoğlunun döl yapmaktan vaz-

geçmesi gerektiğine inanıyorum ben. Amaca ulaştıktan sonra çocuklar neye, gelişme neye?"

— "Sık sık oluyor mu bu sizde, Kirillov?"

— "Üç günde bir, haftada bir."

— "Sar'alı mısınız yoksa?"

— "Hayır."

— "Sar'a tutacak sizi öyleyse. Dikkat edin Kirillov, duyduğuma göre tam da böyle başlanmış bu. Bu hastalığa tutulan birisi nöbetlerden önce insanın neler duyduğunu inceden inceye anlatmıştı bana da, sizi dinlerken onun söylediklerini duyar gibi oldum. O da bana beş saniyeden söz etmişti, bu hale daha fazla dayanmanın imkânsız olduğunu söylemişti. Muhammed'in testisini hatırlayın: Testi boşalırken peygamber de cennette dolaşıyordu. Testi, o beş saniyedir; cennet, sizin âhenginizdir, Muhammed de sar'alıydı. İkkat edin de sar'aya tutulmayın siz de, Kirillov."

Mühendis sakin bir gülümseyişle: "Vaktim olmayacak buna," diye karşılık verdi."

Budala'da da aynı esenlik duygusunu hissetmiş olan Prens Mişkin'in, bu duyguyu, çekmekte olduğu sar'a nöbetlerine bağladığını görüyoruz.

Demek ki Mişkin sar'alıdır; Kirillov sar'alıdır; Smerdiyakov sar'alıdır. Dostoyevski'nin büyük kitaplarının herbirinde bir sar'alı vardır: Kendisinin de sar'alı olduğunu biliyoruz. Sar'ayı romanlarına sokmakta gösterdiği bu direniş kendi ahlâk anlayışının oluşumunda, düşüncelerinin eğrisi üzerinde hastalığın oynadığı role verdiği önem bakımından bizi yeterince aydınlatmaktadır. İyi araştırırsak, her büyük ahlâk reformunun kökünde, her zaman tenin tatminsizliği gibi, bir kaygı hissi gibi, bir anormallik gibi küçük bir fizyolojik sır buluruz. Sözle-

rimin burasında kendi yazılarımdan parçalar okuduğum için özür dilerim ama aynı sözleri yeniden kullanmaksızın ben de aynı şeyi size bu kadar belirli olarak söyleyemem:

“Her büyük ahlâk reformunun, Nietzsche'nin deyişiyle her değer değişiminin fizyolojik bir dengesizlik'ten ileri gelmesi tabiidir. Rahatlık halindeyken düşünce dinlenir ve bu hal onu tatmin ettiği sürece, onu değiştirmeyi aklından geçirmez (İç halden söz ediyorum, çünkü dış ya da toplumsal hal için reformcuyu davrandıran sebep bambaşkadır; birinciler kimyager, ikinciler makinisttir). Bir reformun kökünde bir rahatsızlık vardır daima; reformcunun çekmekte olduğu rahatsızlık, bir iç dengesizliğin verdiği rahatsızlıktır. Yoğunluklar, durumlar, ah-lâksal değerler ona değişik olarak sunulur, o da onları yeniden bağdaştırmağa çalışır: Yeni bir dengeyi üzler; yaptığı iş, kendinde duyduğu kargağanın kendi aklına, mantığına göre yeni bir örgüleme denemesinden başka şey değildir. Düzensizlik haline katlanamaz çünkü. Her reformcu her şeyden önce dengesiz olmakla birlikte, reformcu olmak için dengesiz olmak yeter de demiyorum tabii.”

İnsanlığa yeni değer biçme şekilleri önerenler arasında M. Binet-Sanglé'nin “bir kusur” diye adlandırdığı nesneye sahip olmayan tek reformcunun bulunduğunu sanmıyorum. (M. Binet-Sanglé *İsa'nın Deliliği* diye adlandırdığı dinsizce bir kitabın yazarıdır: Bunda İsa'nın deli olduğunu; fizyolojik bir kusuru bulunduğunu ispatlayarak İsa ile Hıristiyanlığın önemini inkâr eğilimini göstermektedir.)

Muhammed sar'ahydi, İsrail peygamberleri sar'ahydılar, Luther ile Dostoyevski de öyle. Sokrates'in bir kö-

tü tanrısı vardı, Aziz Paulus'un "etine esrarlı bir kıymık" batmıştı, Pascal'ın uçurumu, Nietzsche ile Rousseau'nun delilikleri vardı.

Bunları duyanların şöyle diyeceklerini duyar gibiyim: "Yeni değil bu. Lombroso'nun ya da Nordau'ın teorisinin ta kendisi: Deha bir sinir hastalığıdır." Hayır, hayır, hemen anlamayın beni, ve izin verin de bana çok önemli görünen şu nokta üzerinde ayak direyeyim:

Sağlık durumları çok yerinde olan dehalar da vardır, sözgelimi Victor Hugo gibi: Yararlanmakta olduğu iç denge hiçbir yeni sorun önermez ona. Deliliği olmasaydı Rousseau çekilmez bir Cicero'dan başka şey olmazdı herhalde. "Hastaymış, vah vah!" demeyin bana sakın. Hasta olmasaydı anormalliğinin kendisine önerdiği sorunu çözmeye, falsoları giderecek yeni bir ahenk bulmağa hiç çalışmayacaktı. Sağlık durumları iyi olan reformcular da vardır şüphesiz, ama kanun koyuculardır bunlar. Tam bir iç dengeden yararlanan kimse de reformlar yapabilir pekâlâ, ama insanın dışında reformlardır bunlar: Kanunları yapar o. Ötekisi, anormal olanı ise tam tersine, önceden konulmuş kanunların kapsamından kaçır.

Kendi öz durumu sayesinde bilgi sahibi olan Dostoyevski bir hastalık halini var sayacaktır. Bu hal de bir süre için yanısıra getireceği başka bir yaşayış formülünü Dostoyevski'nin şu ya da bu kişisine telkin edecektir. Bu durumda da karşımızda Kirillov var. *Cinler*'in bütün konusu, romanın bu kişisine dayanmaktadır. Kirillov'un kendini öldüreceğini biliyoruz, ama bu işi hemen yapmayacaktır. Kendini öldürmeğe niyeti vardır. Niçin? İşte bunu kitabın sonuna doğru öğreneceğiz:

"— "Canınıza kıymayı düşünmeniz acayip bir düşünce," diyecek Piyotr Stepanoviç ona, "bunu da kafanıza

ben sokmuş değilim. Daha benimle tanışmadan tasarlamıştınız bunu. İlk kez de bundan sözettiğinizde bunu bana değil de, yabancı ülkelere sığınan, politikada da sizin gibi düşünen arkadaşlarınıza anlatmıştınız. Şuna da dikkat edin ayrıca: Onlardan hiçbiri sizden bu itirafı koparmak için hiçbir şey yapmış değil. Hiçbiri sizi tanımıyordu hattâ. Siz durup dururken, kendiliğinizden gidip meseleyi anlattınız onlara. Kendiliğinizden yaptığınız bu teklifi gözönüne alıp sizin de rızanızla -bu noktaya dikkatinizi çekerim- şimdi artık değiştirilemeyecek olan bir hareket plânı kurmuşlarsa n'apalım yani?"

Kirillov'un canına kıyması tamamen nedensiz bir eylemdir, gerekçesi hiç de dıştan gelme değildir yani. "Nedensiz bir eylem"den yararlanıp bu dünyaya ne gibi saçma şeyler sokulabilirse onları göreceğiz.

Kirillov bu kendini öldürme kararını vereliberi hiçbir şeye aldırılmaz olur; bambaşka bir ruh hali içinde bulunmaktadır ki bu da onun canına kıyışının nedenidir, ona imkân hazırlar ve (gerçi bu eylem nedensizdir ama büsbütün de değil) başkalarının işlediği bir suçu hiç aldırmadan üzerine alır, suçun kendisine yüklenmesine de aldırılmaz; hiç değilse Piyotr Stepanoviç böyle düşünür.

Piyotr Stepanoviç tasarladığı bu cinayetle başına geçmiş olduğu, fakat söz geçiremediği fesatçıları bağlamak amacını güder. Cinayete katılan fesatçılardan herbirinin kendini suçlu hissedeceğini, içlerinden hiçbirinin serbest kalamıyaacağını, kalmağa cesaret edemeyeceğini düşünür. Kimi öldürmeli peki?

Piyotr Stepanoviç hâlâ çekinmektedir. Kurbanın kendini kendisinin göstermesinin önemi vardır.

"Fesatçılar bir salonda toplanırlar. Konuşurlarken or-

taya bir soru atılır: “Şu anda, aramızda bir casus var mı acaba?” diye. Bu sözlerin peşinden büyük bir kargaşalık başlar; her kafadan bir ses çıkar.

Piyotr Stepanoviç devam etti: “Baylar, durum böyleyse ben de başkaları kadar suçlu durumundayım demektir. Cnun için bir soruya cevap veresiniz istiyorum, canınız isterse verin tabii, tamamen serbestsiniz!”

Her yandan: “Neymiş o soru, hangi soru?” diye bağırdılar.

— “Öyle bir soru ki, sorulduktan sonra herbirimiz birlikte mi kalacağız, yoksa şapkalarımızı alarak bir yana mı çekip gideceğiz, belli olacak.”

— “Soru neymiş? Sorsana hadi!”

— “İçinizden biri tasarı halindeki politik bir cinayeti öğrense, her şeyi göze alarak gidip bunu haber mi verir, yoksa evinde oturup olayların gelişmesini mi bekler? Bu noktada görüş tarzları ayrı ayrı olabilir. Bu soruya verilecek karşılık bizim birbirimizden ayrılmamız mı, yoksa -hem de yalnız bu akşam olmamak üzere- bir arada kalmamız mı gerektiğini açıkça ortaya koyacaktır. (Cinler)”

Sonra da Piyotr Stepanoviç bu gizli topluluğun üyelerinden birçoğunu teker teker bir köşeye götürüp sorguya çekmeğe başlar ama sözünü keserler:

— “Sormağa ne hacet! Herkes aynı karşılığı verecektir, aramızda hafiye yok!”

Bir kız öğrenci: “Bu bay neden kalkıyor?” diye sordu.

Bn. Virginski: “Şatov bu. Neden kalktınız?” diye sordu.

Şatov da kalkmıştı gerçekten. Şapkasını elinde tutarak Verhovenski'ye bakıyordu. Ona bir şey söylemek is-

ter de çekinirmiş gibi bir hali vardı. Yüzü solgundu, öfkeliydi. Yine de kendini tuttu, tek söz söylemeden kapıya doğru yürüdü.

Piyotr Stepanoviç: "Sizin için iyi olmaz bu, Şatov!" diye bağırdı ona.

Şatov kapıda bir an durdu. Bu belirsiz tehdide karşılık: "Ama senin gibi bir korkak, bir casus bundan yararlanacak!" diye bağırdı, sonra da çıkıp gitti.

Yine her kafadan bir ses yükselmeğe, bağırışmalar duyulmağa başladı.

— "Tamam, sınama yapıldı artık. (*Cinler*)"

Öldürülecek olan kimse kendini göstermiş olur böylece. Acele etmek gerektir: Şatov'un cinayeti, haber verilmeden önce işlemesi lâzımdır çünkü.

İşte burada Dostoyevski'nin sanatını hayranlıkla seyredelim, size boyunca onun düşüncelerinden sözettim çünkü, bu düşünceleri onun nasıl ustaca ortaya serdiğini fazlaca bir yana bıraktığım için kendimi affedemiyorum.

Kitabın burasında mucizeli bir şey olup biter ve ortaya özel bir sanat sorunu çıkarır. Olayın belirli bir ânından başlayarak, artık hiçbir şeyin dikkati bunun üzerinden çekmemesi, dağıtmaması gerektiği boyunca söylenir: Olay hızlanır, dosdoğru hedefe gitmesi gerektir. İşte tam bu sırada -yani olay hızla yokuş aşağı inmeğe başlayınca- Dostoyevski bunu en şaşırtıcı biçimlerde kesmeyi, durmayı akıl etmiştir. Okuyucunun dikkatinin çok gergin olduğunu, o anda da her şeyin çok büyük önem kazanacağını hisseder. Onun için da âni yol değiştirmelerle ana olaya başka yön vermekten çekinmeyecek, o sırada da bütün gizli düşüncelerini ortaya dökecektir. Tam Şatov'un ihbarda bulunacağı ya da öldürüleceği akşam,

yıllardır yüzünü görmediği karısı birden eve geliverir. Kadın doğurmak üzeredir ama Kirillov ilkin onun bu halini hiç farketmez.

İyi işlenmeseydi bu sahne gülünç, acayip olabilirdi. Oysa kitabın en güzel sahnelerinden biridir. Tiyatro argosunda "ikinci rol", edebiyatta da "haşiv" diye adlandırılan nesneyi meydana getirir. Fakat işte tam bu sırada Dostoyevski'nin sanatı en hayranlık verici dereceye ulaşır. O da ünlü ressam Poussin gibi: "Hiçbir zaman hiçbir şeyi savsamış değilim," diyebilir. Büyük sanatçı da bundan belli olur zaten; her şeyden yararlanır ve her kusuru yakışan, yaraşan bir şey haline sokar. Bu noktada olayın yavaşlaması gerekiyordu. Onun hızlanmasına engel olan her şey, çok büyük önem kazanır. Dostoyevski'nin bize Şatov'un karısının hiç beklenmedik anda çıkışını, karı-kocanın karşılıklı konuşmalarını, Kirillov'un işe karışmasını, iki erkeğin birden içli-dışlı hale gelişlerini anlattığı bölüm, bütün bunlarla, romanın en güzel bölümü haline geliverir. Burada da size daha önce sözünü ettiğim o kıskançlık yokluğunu, hayranlıkla görürüz yine. Şatov karısının gebe olduğunu bilir ama onun beklediği bu çocuğun babasından hiç sözedilmez. Şatov acı çeken bu yaratığa çılgınca bir sevgi besler. O ise adama kırıcı sözlerden başka şey söylemez:

"Oysa yalnız bu durumdur ki o herifleri, kendilerini tehdit eden ihbar tehlikesinden kurtardı, düşmanlarından kurtulmak imkânını da verdi onlara. Marya'nın dönüşü, Şatov'un zihnini kurcalayan şeylerin yönünü değiştirerek ondaki o görüş keskinliği ile her zaman gösterdiği ihtiyatı yoketti. O andan sonra da kendisini korumaktan bambaşka şeyleri düşünür oldu." (Cinler)

Biz yine gelelim Kirillov'a: Piyotr Stepanoviç'in onun kendi canına kıymasından yararlanacağı an gelip çatmıştır. Kirillov'un kendini öldürmesi için ne sebep var? Piyotr Stepanoviç onu sorguya çeker. İyice anlayamaz. Bocalar. Anlamak istiyordur. Son anda Kirillov'un fikrini değiştirmesinden, elinden kaçmasından korkar... Ama hayır:

"Kirillov: "Sonraya bırakmıyacağım bu işi, kendimi şu anda öldürmek istiyorum," dedi."

Piyotr Stepanoviç'le Kirillov arasındaki konuşma, özellikle esrarlı olarak kalır. Dostoyevski'nin zihninde de çok esrarlı olarak kalmıştır. Bir kere daha söyleyeyim: Dostoyevski düşündüklerini açıkça anlatmaz hiçbir zaman. Konuşanların, bu fikirleri kendilerine malettiği kişilerin aracılığı ile yapar bunu daima: Bu fikirlerin yorumcularıdır onlar. Kirillov çok acaip bir hastalık halindedir. Birkaç dakikaya kadar kendini öldürecektir, dandan düşercesine, abuk-sabuk konuşur. Bütün bunlar arasından asıl Dostoyevski'nin neler düşündüğünü bulup çıkarmak bize düşer.

Kirillov'u kendini öldürmeğe iten düşünce, mistik niteliktedir, Piyotr da bunu anlayamaz:

"— Tanrı varsa her şey onun elindedir, ben de onun iradesinin dışında bir şey yapamam. Yoksa, her şey benim elimdedir ve bağımsızlığın kesin olduğunu belirtmek zorundayım... Kendimi öldürerek bağımsızlığımı tam anlamıyla göstermiş olacağım. Beynime bir kurşun sıkmak zorundayım."

Sonra:

"— "Tanrı gereklidir, onun için varolsa gerek."

Piyotr Stepanoviç: "Yaaa, çok iyi," dedi ama tek düşüncesi Kirillov'u yüreklendirmektir.

— "Fakat varolmadığını, varolamayacağını biliyorum."

— "Bu daha doğru."

— "Nasıl oluyor da anlamıyorsun ki bu iki düşünce ile bir insan için yaşamağa devam imkânsızdır?"

— "Beynine bir kurğun sıkması gerektir, değil mi?"

— "Nasıl oluyor da anlamıyorsun ki insanın kendini öldürmesi için yeterli bir nedendir bu..."

.....

— "Ama kendini öldürenlerin ilki sen olmayacaksın ki Birçok insan canına kıymıştır."

— "Birtakım nedenleri vardı. Ama hiç nedensiz olarak, sadece bağımsızlıklarını ispatlamak için kendini öldüren insanlar çıkmamıştır hiç: Bunların ilki olacağım ben."

Piyotr Stepanoviç: "Öldürmeyecek kendini," diye düşündü yine. Sinirli bir tavırla şöyle dedi: "Ne var biliyor musun? Ben senin yerinde olsam, bağımsızlığımı göstermek için kendimi öldürecek yerde başka birini öldürürdüm. Böylece daha yararlı bir iş görmüş olurdu. Korkmuyorsan birini göstereyim sana." (Cinler)

Bunun üzerine bir an için, eğer Kirillov kendini öldürmekten vazgeçerse, ona Şatov'un ölümünü yükleyecek yerde, Şatov'u düpedüz Kirillov'a öldürtmeyi düşünür:

— "Eh, öyle olsun hadi, bugün sıkma beynine kurgunu. Bir çaresini buluruz."

— "Bir başkasını öldürmek, bağımsızlığımı en aşağılık biçimde göstermek olur, sen de olduğun gibi karşıdasın. Ben sana benzemiyorum: Bağımsızlığın zirvesine ulaşmak istiyorum, kendimi de öldüreceğim."

... Kirillov odanın içinde geniş adımlarla yürüyerek:

"İnanmadığımı söylemek zorundayım," dedi. Bana kalırsa Tanrı'nın inkârı kadar yüksek bir düşünce daha yoktur. İnsanlık tarihi de beni doğruluyor. Kendini öldürmeden yaşamak içindir ki insanoğlu Tanrı'yı icad etmiştir. Dünya tarihinin şu ana kadarki özeti budur işte. Dünya tarihinde ilk defa olarak, Tanrı'nın varlığı uydurmasına ben karşı çıkmış oluyorum." (Cinler)

Unutmayalım ki Dostoyevski koyu bir Hıristiyandır. Kirillov'un sözlerinde bize gösterdiği nesne, yeniden bir iflâstır. Daha önce de söylemiştim: Dostoyevski kurtuluşu dünyadan el-etek çekmede görmektedir ancak. Fakat bu düşüncenin üzerine bir yenisi eklenmiştir ve bunu iyice aydınlatmak için ben, Blake'in bir *Cehennem Atasözü*'nü daha aktaracağım buraya: "*If others had not been fool'sh, we should be so.* (Başkaları deli olmasaydı, biz olurduk) ya da (Biz delirmiyelim diye, daha önce başkaları delirmek zorunda kaldılar.)"

Kirillov'un yarı-deliliğine, fedakârlık düşüncesi de girmektedir: "Başlayacağım, kapıyı açacağım."

Böyle düşünceler beslemek için Kirillov'un hasta olması gerekiyorsa da -ki Dostoyevski bunların hepsini onaylamamaktadır zaten, dik başlı düşüncelerdir bunlar çünkü- düşüncelerinde yine de bir gerçek payı vardır ve Kirillov'un böyle düşünceler beslemek için hasta olması gerekiyorsa bu, bizim de sonradan bu düşünceleri, hastalanmadan, besleyebilmemiz içindir.

"Kirillov şunları da söyledi: "Yalnız birinci olandır ki kendini mutlaka öldürmek zorundadır. Yoksa kim başlayacak da ispatlayacak bunu? İlk olarak ben ispatlamak için mutlaka öldüreceğim kendimi. Tanrı'yı ancak zorla izliyorum ve mutsuzum, özgürlüğümü belirtmek zo-

rundayım çünkü. Herkes mutsuz, çünkü herkes özgürlüğünü belirtmekten korkuyor. İnsanoğlu bugüne dek böylesine mutsuz, böylesine yoksul olduysa bu, kendini kelimenin tam anlamıyla özgür göstermeğe cesaret edemeyişinden, bir okul öğrencisinin dikkafalılığı ile yetinişindedir...

Ama ben, bağımsız olduğumu göstereceğim. İnanmadığıma inanmak zorundayım. Başlayacağım, bitireceğim ve açacağım kapıyı. Ve kurtaracağım.

.....

Tam üç yıl, tanrılığımın sıfatını aradım ve buldum nihayet; tanrılığımın sıfatı, bağımsızlıktır. Dikbaşlılığı-mı, yeni ve korkunç özgürlüğümü -korkunç o çünkü- en yüksek derecesinde gösterebileceğim her şey bundadır.”
(*Cimler*)

Burada Kirillov ne denli dine saygısız görünürse görünsün, emin olun ki Dostoyevski onun çehresini tasavvur ederken İsa'nın düşüncesine, insanlığın kurtuluşu için haç üzerinde can verme gerekliliğine saplanmıştır. İsa'nın kurban edilmesi gerekiyor idiyse bu, biz Hıristiyanlara, aynı ölümlle ölmeksizin, Hıristiyan olma imkânını sağlamak için değil miydi? İsa'ya: “Tanrı isen kendin kurtar kendini,” derler. Onun cevabı şu olur: “Kendimi kurtarırsam siz mahvolursunuz. Sizi kurtarmak içindir ki ben mahvoluyorum, canımı feda ediyorum.”

Dostoyevski'nin *Mektuplar*'ının Fransızca çevirisinin ekinde okuduğum şu satırlar, Kirillov'un kişiliği üzerine yeni bir ışık tutmaktadır:

“Beni iyi anlayın: Her türlü baskının dışında ve tam bir bilinçle, istenerek yapılan fedakârlık, yani herkesin yararına kendini feda etmek, bana göre kişiliğin tam

anlamıyla gelişmesinin, üstünlüğünün, kendine tam bir hakimiyetin, en büyük cüz'i iradenin belirtisidir. Canını bile isteyerek başkaları uğrunda feda etmek, herkes uğrunda kendini çarpmıha gerdirmek ya da yaktırmak, kişiliğin güçlü bir gelişmesiyle mümkündür ancak. İyi-ce gelişmiş, kişilik edinme hakkına iyice inanmış bir kimse kendisi için artık korku beslemediğinden, kendiliğinden hiçbir şey yapamaz; başkaları uğrunda kendini feda etmekten gayrısını yapamaz yani, tâ ki bu sayede bütün ötekiler de tıpkısı tıpkısına, iradeli ve mutlu birer kişilik edinebilsinler. Tabiatın kanunu budur: Normal insan da buna erişme yolundadır."

Görüyorsunuz ki Kirillov'un sözleri ilk bakışta bize az-buçuk abuk-sabuk görünmekle beraber, bu sözlerin ardında biz yine de Dostoyevski'nin kendi öz düşüncesini bulabiliyoruz.

Dostoyevski'nin kitaplarından öğrenilebilecek nesnelere tüketmiş olmaktan ne denli uzak bulunduğumu anlıyorum. Bir daha söylüyeyim: Bunlarda bilerek ya da bilmeden özellikle aradığım, benim kendi düşünceme en çok yakın olan şeydi. Başkaları da bunlarda başka şey bulacaklardır şüphesiz. Sonuncu konuşmamı bitirmek üzere olduğum şu sırada, bütün bunları bir sonuca bağlamamı beklersiniz herhalde: Dostoyevski bizi neye doğru yönlendiriyor ve aslında bize öğrettiği nedir?

Bazıları, Dostoyevski'nin anarşiye karşı beslediği tiksiniti iyice bildikleri halde: "Dosdoğru komünizme götürüyor bizi," diyeceklerdir. *Cinler* adlı kitabının tümü,

Rusya'nın şimdi acısını çekmekte olduğu devrimi peygamberce haber vermektedir. Fakat yerli köklü kuralların karşısına yeni "değer birimleri" ile gelen kimse, tutucuya bir anarşist gibi görünecektir her zaman. Dostoyevski'de kargaşalıktan başka şey görmeyen tutucularla milliyetçiler, onun bize hiçbir yararı dokunmayacağı sonucuna varmaktadırlar. Ben de onlara, karşıtlıklarının, Fransa'nın dehasına sövmek gibime geldiğini söyleyeceğim. Dışarıdan gelecek olanlardan zaten kendimize benzemekte olanı -içinde kendi düzenimizi, kendi mantığımızı, bir bakıma kendi imgemizi bulabileceğimiz nesnelere- kabul etmek istersek büyük hata işlemiş oluruz. Evet, Fransa biçimsiz şeye karşı tiksinti duyabilir ama Dostoyevski biçimsiz değildir her şeyden önce, tersine: Onun güzellik kuralları, bizim Akdeniz kurallarımızdan başkadır sadece. Bu kurallar çok daha başka da olsalar Fransa'nın dehası düzenlenmeye muhtaç olan şeyi düzenlemeye, mantığı da buna uygulanmaya yaramayıp neye yarayacaktı?

Fransa yalnız kendi imgesini, geçmişinin imgesini seyrederse korkunç bir tehlike ile karşılaşmış olacaktır. Düşüncemi daha belirli olarak ve mümkün olan en büyük ılımlılıkla ifade etmiş olmak için şöyle diyeyim: Fransa'da geleneği ayakta tutan, kendilerine bir yabancı istilâsı gibi görünen her şeye tepki gösterip karşı koyan tutucu unsurların bulunması iyi bir şeydir. Fakat bunlara varlık nedenlerini veren de işte bu yeni katkı değil midir? Bu olmasaydı kültürümüz az sonra boş bir kalıptan, katı bir dış görünüşten ibaret kalmak tehlikesiyle karşılaşmaz mıydı? Fransız dehası üzerinde ne biliyor bunlar? Biz de onun geçmişte olmuş olduğundan başka ne biliyoruz onun hakkında? Ulusal duygu için olduğu kadar Kilise için de durum aynıdır. Yani demek istiyorum ki dehalar karşısında tutucu unsurlar, tıpkı Kilisenin ço-

ğu zaman veliler karşısında davrandığı gibi davranmışlardır. Gelenek adına bunların çoğu ilkin reddedilmiş, geriye itilmiş, inkâr olunmuş, fakat çok geçmeden bu geleneğin başlıca kilit taşları haline gelmişlerdir.

Entelektüel korumacılık üzerindeki düşüncemi çoğu zaman açıklamışımdır. Bunun büyük bir tehlikesi olduğuna inanıyorum; fakat öyle sanıyorum ki zekânın ulusalkıktan sıyrılması yolundaki her iddia da hiç küçümsemeyecek bir tehlike yaratmaktadır. Size bunları söylerken yine Dostoyevski'nin düşüncelerini anlatmış oluyorum. Hiçbir yazar yoktur ki ondan daha evrensel şekilde Avrupalı olabilsin. Bu kadar özel şekilde Rus olduğu içindir ki bu kadar genel şekilde insanî olabilmiş; herbirimizi bu kadar özel bir tarzda ilgilendirebilmiştir.

Kendisi için yine kendisi: "Eski bir Avrupalı Rus" diyor, *Delikanlı*'da da Versilov'a şöyle dedirtiyordu:

"Çünkü Rus düşüncesi bütün ötekilerin bir karışımıdır. Böyle bir düşünceyi bütün dünyada kim anlayabilirdi o zaman: birbaşıma dolaşıyordum. Yalnızca kendimi değil, aynı zamanda Rus düşüncesini de anlatıyorum. Küfürle mantık vardı orada. Fransız sadece bir Fransız, Alman ise sadece bir Almandı orada; hem tarihleri boyunca olduğundan daha bir Fransız, daha bir Almandılar; yani bir Fransız hiçbir zaman Fransa'ya, bir Alman da Almanya'ya o zamanki kadar kötülük etmemişlerdi! O zaman tüm Avrupa'da bir tek Avrupalı yoktu! Tam ilericiler arasında yalnızca ben, Tuilerie olayının hata olduğunu söyleyebiliyordum yüzlerine karşı; intikam ateşiyle içleri yanan gericiler arasında da gene yalnızca ben bunun her ne kadar bir suçsa da bir mantıklı yanının olduğunu söyleyebiliyordum. Bu, o zaman Avrupa'da *tek Avrupalı* olarak benim, bir Rusun bulunmasından böyle

oluyordu yavrum. Kendimden değil, tüm Rus düşüncesinden söz ediyorum.”

Biraz daha ileride de günları okuyourz:

“Avrupa soylu Fransız, İngiliz, Alman tipleri yaratı ya, gelecekteki insanı üzerine hemen hemen hiçbir şey bilmiyor daha. Hem, öyle anlaşılıyor ki böyle bir şeyi istediği de yok. Bunun nedeni açık: onlar özgür değiller, biz ise özgürüz. O zaman yalnızca ben, içimde Rus can sıkıntısıyla özgürdüm Avrupa'da...

Şunun acıplığını unutma, yavrum: her Fransız yalnızca Fransa'ya değil, insanlığa bile hizmet edebilir, ama yalnızca, daha koyu Fransız olmak şartıyla; İngilizler de Almanlar da böyledir. Günümüzde, yani genel toplam yapılmasına daha çok zaman varken yalnızca Ruslar Avrupalılaştıkça daha bir Ruslaşmak özelliğini edinmişlerdir. Bu bizim tüm öteki uluslardan ayrılan en gerçek ulusal özelliğimizdir; hiçbir ulus bu bakımdan bize benzemez.”

Fakat bunun yanısıra ve Dostoyevski'nin bir ülkeyi fazlaca Avrupalılaştırmaktan doğacak büyük tehlikeyi ne derece iyi anladığını göstermek için, *Cinler*'in şu dikate değer bölümünü de okuyacağım size:

“Ulusların hayatında mantıkla bilim daima, dünya kurulu beri de, şimdi de ikinci derecede, hizmete özgü bir rol oynamışlardır; dünyanın sonuna kadar da bu böyle devam edecektir. Uluslar başka bir güçle biçimlenir, hareket ederler; buyurucu, hükmedici bir güçtür bu ya, nereden, nasıl doğduğu bilinmeyen, açıklanamayan bir güç. Sona kadar varmayı doymak bilmez bir hırsla isteyen, aynı zamanda da sonu reddeden bir güçtür bu. Kendi varlığını durmadan pekiştirmenin, ölümü reddetmenin gücü-

dür bu. Hayatın ruhu, kutsal kitabın dediği, Apocalypse'nin kuruyacağını haber verdiği "hayat sularının ırmağı"dır. Estetik başlangıç, filozofların dedikleri gibi, ahlâk başlangıcıdır. En basit olarak benim dediğim "Tanrıyı arama"dır. Her ulusun yaşadığı süre içinde her kıpırdanışı Tanrıyı, kendi tanrısını, özellikle kendinin olan tanrısını ve tek gerçek olarak ona olan inancını aramasıdır yalnızca. Tanrı, tüm ulusun, doğduğu günden yeryüzünden silinip gideceği güne kadar yaşayan aynı ulustan insanların bileşimi bir kişiliktir. Şimdiye dek hiçbir zaman tüm ulusların, yahut çoğunluğunun ortak bir tanrısı olmamıştır, ama her ulusun kendi Tanrısı olmuştur daima. Tanrılar ortak olmaya başlayınca milliyet kavramının ortadan kalkacağına bir işarettir bu. Tanrılar ortak olunca ölürlür, onlara olan inanç da uluslarla beraber yok olur. Ulus güçlü olduğu oranda tanrısı ötekilerden değişiktir. Tanrısız, yani iyilikle kötülük kavramı olmayan bir ulus gelmemiştir daha yeryüzüne. Her ulusun kendisine özgü bir iyilik, kötülük anlayışı, kendisinin olan bir iyiliği, kötülüğü vardı. İyi ile kötü kavramı birçok uluslarda ortak olmaya başladığında uluslar ölmeye başlarlar, iyilik ile kötülük arasındaki ayrılık silinmeye yüz tutar, yitip gider."

.....
 "Stavrogin sakıngan,

— Düşüncelerinizi değiştirmemiş olduğunuzu sanmıyorum, dedi; hararetle benimsemiş, gene hararetle, farkında olmadan değiştirmişsinizdir. Sözcelişi, Tanrıyı ulusun basit bir özel eşyası düzeyine indirdiniz..

Birdenbire aşırı bir dikkatle Şatov'u, yalnızca sözlerini değil, hareketlerini de izlemeye başlamıştı.

— Tanrıyı ulusun basit bir özel eşyası düzeyine mi indiriyorum? diye haykırdı Şatov. Tersine, ulusu Tanrı

düzeyine çıkarıyorum. Zaten başka türlü ne zaman olmuştur ki? Ulus Tanrının bedenidir. Her ulus ancak, kendisinin bir tanrısı olduğu, öteki ulusların tanrılarına başını çevirip bakmadığı, kendi tanrısıyla düşmanlarını yeneceğine, öteki tanrılar yeryüzünden kovacağına inandığı sürece bir ulustur. Büyük uluslar, hiç değilse kendisini göstermiş, insanlığın başına geçmiş uluslar daima böyle inanmışlardır. Gerçeğin tersine gitmek olmaz. Yahudiler sırf gerçek Tanrıyı bekledikleri için yaşamışlardı, gerçek Tanrıyı bıraktılar da dünyaya. Yunanlılar doğayı tanrılaştırdılar, dünyaya bıraktılar dinlerini, yani felsefeyi, sanatı. Roma devlet içinde tanrılaştırdı ulusu, uluslara devleti bıraktı. Fransa uzun tarihi süresince Roma tanrısının gelişmesi, biçimleşmesi idi yalnızca.”

.....

“Büyük bir ulus gerçeğin yalnız kendisinde (kesin olarak yalnız kendisinde) olduğuna, dünyayı kurtarmaya, yeniden canlandırmaya yalnız kendisinin yetenekli olduğuna inancını yitirdiği anda büyüklüğü yoktur artık, etnografik bir gereç olmuştur. Gerçek büyük bir ulus insanlıkta ikinci derecede bir rol oynamayı hiçbir zaman kabul edemez, birinci dereceye bile razı değildir, kesinlikle tek olmayı ister. Bu inancı yitiren ulus artık bir ulus değildir.” (Cinler)

Dostoyevski sağ olsaydı bugünkü Rusya ve onun “tanrı yapıcı” halkı üzerinde ne düşünürdü acaba? Bunu hayal etmek çok acıklı şeydir muhakkak... Bugünkü tiksindirici sıkıntı halini o günden görebilir mi, sezebilir miydi?

Cinler'inde bütün bolşevizmin daha o günden hazırlandığını görüyoruz. Şigalev'in kendi sistemini anlatışını ve konuşmasının sonunda yaptığı itirafı dinleyelim:

"Kendi verilerimin kendim de içinden çıkamaz hale geldim, varacağım sonuç da ilk anlattıklarımınla doğrudan doğruya çelişme halinde. Sınırsız özgürlükten yola çıktım, sınırsız zorbalığa ulaştım."

O iğrenç Piyotr Verkhovenski'yi de dinleyelim:

"Dünyanın hiç görmediği bir kargaşa, bir hercümerç olacak bu. Rusya karanlıklara dalacak, eski Tanrı'sının ardından ağlayacak."

Romanlarıyla anlatıtlarındaki kişilerinin ortaya serdikleri düşünceleri, bunların yazarına maletmek, dürüstlüğü yakışmayan demiyeyim ama, ihtiyata hiç sığmayan bir şeydir; fakat Dostoyevski'nin, düşüncelerini hep onların aracılığı ile ifade ettiğini de biliyoruz... ve onun, çok önem verdiği filân gerçeği ortaya dökmek için önemsiz bir kişiden yararlandığı ne kadar sık görülür. *Ebedi Koca*'nın ikinci plândaki bir kişisinin aracılığı ile, "Rus hastalığı" diye adlandırdığı nesneden söz ederken, kendisini işitiyor değil miyiz?

"Bana sorarsanız, bu zamanda insan Rusya'da kime saygı duyacağını bilemiyor. Kime saygı göstereceğinizi bilememenin şiddetli bir zaman hastalığı olduğunu siz de kabul edersiniz, değil mi?"

Rusya'nın bugün içinde bocaladığı karanlıkların ortasında Dostoyevski şüphesiz yine umut beslemeğe devam ederdi, biliyorum. Belki de Rusya'nın Kirillov gibi kendini feda ettiğini, bu fedakârlığın belki de Avrupa'nın kalan bölümüne, insanlığın kalan bölümüne yararlı olduğunu düşünecekti: Bu düşünce romanlarında ve *Mektuplar*'ında birkaç kez ortaya çıkmaktadır nitekim.

E K

I

(Bu bölüm, *Delikanlı*'nın I. cildinin 126. ve sonraki sayfalarından alınmıştır:)

“Şimdi, hikâyemin bundan sonraki akışını duraksatmasın diye “ülkümü” bir yana bırakabilmek için iki küçük olay daha anlatacağım.

Yazın, temmuzda, Petersburg'a gitmemden iki ay önce tamamen serbest olduğum sıralarda bir gün Mariya İvanovna, burada ayrıntılarıyla anlatmaya değmeyecek, pek olağan bir iş için yaşlı bir kıza, Troitskiy Posad'a gitmemi rica etmişti. Aynı gün dönerken trende iyi kumaştan, ama pis giyimli, yüzü sivilceli, kirli esmer, çelimsiz bir genç ilişti gözüme. Her istasyon ve ara istasyonda yerinden sıçrayıp dışarı çıkması, votka içmesiyle çekmişti dikkatimi. Moskova'ya yaklaştığımızda çevresini neşeli, ama pespaye bir kalabalık almıştı. Genç adamın devamlı içtiği halde gene de ayık kalmasıyla en çok, kendisi de hafif sarhoş olan bir tüccar ilgileniyordu. Pek aptal görünüşlü, insanın içine fenalık verecek kadar çok konuşan, Alman gibi giyimli, pis pis kokan, sonra uşak olduğunu öğrendiğim bir delikanlı da pek mutluydu. Sarhoş gençle dost bile olmuştu; trenin her duruşunda “votka içmek zamanı geldi”, diyerek onu kaldırıyor, ikisi sarmaş dolaş, dışarı çıkıyorlardı. Genç adam hemen hemen hiç konuşmuyordu ya, çevresindeki arkadaş kalabalığı gittikçe çoğalıyordu. Sadece konuşulanları dinliyor, salyalarını akıtarak durmadan gülümsüyor, zaman zaman, ama daima

hiç beklenmedik anlarda, parmağını pek gülünç bir tavırla burnuna götürerek "tür-lür-lü" diye acaip bir ses çıkarıyordu. Tüccarı da, uşağı da, ötekileri de pek neşelendiriyordu bu; lâubali, edepsiz, kahkahalarla gülüyorlardı. İnsanların neye güldüklerini, neye gülmediklerini kestirmek bazan imkânsızdır. Ben de yaklaştım. Bilmem neden, bu delikanlı benim de hoşuma gider gibi olmuştu. Belki de toplumun kabullendiği, gözü gibi sakındığı ah-lâk kurallarını böyle açık açık ayaklar altına almasından hoşlanmıştım; sözün kısası, onun bir budala olduğunu anlayamamıştım. Kısa zamanda birbirimize *sen* diyecek kadar sıkı fıkı olmuştuk; trenden inerken, akşam saat dokuzda Tverskiy bulvarına geleceğini söyledi bana. Eski bir üniversite öğrencisi olduğu anlaşılıyordu sonunda. Söylediği saatte buluştuk; bakın ne öğretti bana: beraber uzun süre bulvarlarda dolaşiyor, biraz geç saatte تنها bir yerde yalnız başına yürüyen kibar takımından bir bayan gördüğümüzde hemen sarkıntılık etmeye başlıyorduk. Kadınla bir kelime bile konuşmadan bir yanına ben öteki yanına o geçiyor, gayet sakin tavırlarla, kadını hiç farketmiyormuşuz gibi, kendi aramızda en ayıp konularda konuşmaya başlıyorduk. Gayet sakin, organları kendi isimleriyle anıyor, öyle gerekiyormuş gibi, çeşit çeşit adiliklerin, domuzlukların sözünü ederken öyle kibar tavırlar takınıyorduk ki, en sâfil bir alçağın en çirkin hayal gücü bile aklına getiremezdi yaptıklarımızı. (Kuşkusuz, bu bilimlere daha okullarda, hattâ gimnaziyuma başlamadan aşınaydım, ama sadece sözlerini biliyordum, pratiğim yoktu.) Kadın çok korkuyor, hızlanarak bizden uzaklaşmaya bakıyordu ya, biz de sıklaştırıyorduk adımlarımızı; işimize devam ediyorduk... Kurbanımızın yapabileceği bir şey olmuyordu tabii, bağramazdı: tanık yoktu, hem böyle bir şeyi şikâyet etmek de pek tuhaf olurdu.

Sekiz günümüzü bu çeşit eğlencelerle geçirdik; böyle bir oyundan nasıl hoşlanabildiğime bir türlü akıl erdidemiyorum şimdi. Zaten hoşlanmıyordum ki, öyle vakit geçiriyordum işte. Yaşantının belirli, günlük kalıplarının dışında bir değişiklik gelmişti bana; kadınlardan da nefret ediyordum ya. Bir keresinde üniversite öğrencisine, Jean Jacques Rousseau'nun *İtirafı*'nda daha çocukken vücudun her zaman kapalı tutulan yerlerini gizliden gizliye bir köşede dışarı çıkarmayı, o halde, oradan geçecek kadınları beklemeyi pek sevdiğini yazdığını söyledim. Üniversite öğrencisi acaip tür-lür-lü sesiyle cevap verdi bana. Kara cahil olduğu kaçmamıştı gözümden; insanı şaşırtacak kadar umursamazdı her şeye karşı. Onda bulacağımı sandığım gizli bir ülküye benzer hiçbir şey yoktu içinde. Değişiklik yerine, insanı ezen bir tekdüzenlik bulmuştum onda sadece. Gittikçe soğuyordum ondan. Nihayet her şey hiç beklenilmedik bir şekilde sonuçlandı: Bulvarda çabuk adımlarla, ürkek ürkek yürüyen pek temiz, mütevazı giyimli, belki de hayatını kendi emeğiyle kazanan, gece gece işinden, bir sürü çocukla dul kalmış, yoksul, yaşlı annesinin yanına dönen on altı yaşlarında, belki daha da küçük, gencecik (duygululuğu bırakalım ama) bir kıza sarkıntılık ediyorduk gene. Kızcağız bir süre hiçbir şey söylemeden çabuk çabuk yürüdü; başını önüne eğmiş, yüzünü peçesiyle örtmüş, korkudan tir tir titreyerek çabuk adımlarla yürüyordu. Sonra birdenbire durdu, hatırımda kaldığına göre hiç de fena sayılamıyacak zayıf yüzünden peçeyi attı, öfkeden ateş ateş gözleriyle bize bakarak,

— Ah, ne adi şeylersiniz! diye haykırdı.

Belki de o anda ağlardı ya, hiç beklenmedik bir şey yaptı: incelik kolunu sallayarak üniversite öğrencisinin suratına, belki de o zamana kadar atılmamış başarılı bir

tokat aşketti. Öyle şaklamıştı ki! Arkadaşım ağzını bözüp kızın üzerine yürüyecek, dögecek oldu, kolundan yakaladım; bu arada da kız kaçtı. Yalnız kalınca hemen tartışmaya başladık: o zamana kadar ona karşı içimde kaynayan tüm zehiri boşalttım: Acınacak, değersiz bir yaratık olduğunu, ülkü diye bir şeyi hiçbir zaman tanımadığını söyledim. Küfretmeye başladı bana... (piç olduğumdan bir ara sözetmişim ona), birbirimizin yüzüne tükürüp ayrıldık, bir daha da görüşmedik. O akşam pek üzgündüm, ertesi günü pek o kadar değil, üçüncü günü ise tamamen unuttum. Bu kızcağızın sonraları arada bir, o da raslantıyla, pek silik olarak aklıma geldiği oluyordu. Yalnız, bu olaydan iki hafta sonra Petersburg'a gitmek üzere yol hazırlığı yaparken birdenbire hatırladım o akşam olanları; öyle ki utanç gözyaşları yuvarlanıyordu yanaklarımdan aşağı. Bütün bir akşam ve gece acı çektim; şimdi de biraz çekiyorum. Önceleri, bir insanın bu derece düşebilmesine, daha önemlisi, böyle bir olayı unutmamasına, pişman olmamasına akıl erdiremiyordum. İşin esasını ancak şimdi anlıyorum: Suçlu olan "ülküm"dü. Sözün kısası, vardığım sonuç şuydu: İnsan sabit, sürekli, bir fikre saplanınca, kafasını sadece ona yorunca dünyadan, insanlardan uzaklaşmış, bir manastıra çekilmiş gibi oluyor; çevresinde olup biten her şeyi bu düşüncenin süzgecinden geçirerek benimsiyor. Bu yüzden de yanlış yargıya vardığı oluyor. Bunun yanında, her zaman bir bahane bulunabilmesi de önemli tabii, Petersburg'da bulunduğum sürece annemi bunca üzmemeye, kızkardeşimi öyle aşağılayıcı durumlarda bırakmama hep bir bahane buluyordum: "E, ne yaparsın, "ülküm" var benim, önce O; gerisi vız gelir," diyordum kendi kendime. Beni de son derece aşağıladıkları, yüzüme tükürdükleri oluyordu; hakarete uğramış olarak alıp başımı gidiyordum oradan,

sonra da birdenbire şöyle teselli etmeye başlıyordum kendimi: "Ne yaparsın, değersiz bir yaratığım; öyle, ama benim de "ülküm" var, beni bu derece değersiz sayanların ise bundan haberi yok." Hakarete uğradığımda da, değersizliğimde de "ülküm" avutuyordu beni. Öte yandan rezilliklerimin, bayağılıklarımın tümü de "ülkümün" arkasına gizleniyor gibiydi. Anlayacağınız, her şeyde içimin hafiflemesine yardım ediyorduysa da, çevremi açık seçik görmeme de engel oluyordu öte yandan. Kişinin, çevresindeki olayları, eşyaları böyle bir sis perdesi arkasında görmesi tabii ki onları yanlış anlamasına neden olur; hattâ "ülküsüne" zarar verebilir.

Şimdi gelelim ikinci olaya:

Geçen yılın nisanının birinde Mariya İvanovna'nın isim günüydü. Akşamleyin birkaç konuk gelmişti. Birden Agrafena soluk soluğa içeri dalıp, şaşkın şaşkın çevresine bakınarak taşlıkta, mutfakın önünde atılmış bir bebeğin viyakladığını, ne yapmasının gerektiğini bilemediğini söyledi. Haber herkesi heyecanlandırmıştı, hepimiz kalkıp gittik, gerçekten de mutfakın önünde küçük bir sepet, sepetin içinde de üç dört haftalık bir kız çocuğu vardı; ağlıyordu. Sepeti alıp mutfaka taşıdım, içinde bir pusla buldum: "Sevgili hayırseverler, vaftiz edilmiş kızım Arina'dan kutsal yardımlarınızı esirgemeyiniz; kızım ve ben sizin için, gözyaşlarımızla ıslak dualarımızı göndereceğiz daima Tanrı katına. Şerefli isim gününüzü kutlarız; tanımadığınız kimseler." O denli saydığım sevdiğim Nikolay Semyonoviç pek üzdü beni orada: yüzünü buruşturarak bebeğe şöyle bir baktıktan sonra onu derhal öksüzler bakımine göndermeye karar verdi. Pek üzüldüm. Son derece tutumlu yaşıyorlardı; çocukları da yoktu; Nikolay Semyonoviç bu duruma pek memnundu. Arinoçka'yı dikkatle sepetten çıkarıp, omuzcuklarından tutarak kaldırdı-

dım. Uzun süre yıkanmamış süt çocuklarının ekşi, keskin kokusu yükseldi sepetten. Nikolay Semyonoviç'le biraz atıştıktan sonra kesin bir dille, bebeği kendime alacağımı söyledim. Bütün yumuşak yürekliliğine karşın, biraz sert konuşuyordu benimle. Ama sonunda işi şakayla kapatmaya çalıştıysa da, çocuğu öksüzler bakımevine göndermek kararından dönmedi. Ama gene de benim istediğim, sevdiğim bir şekilde sonuçlandı her şey: aynı avlunun başka bir evinde son derece yoksul, orta yaşlı, daima sarhoş gezen bir marangoz oturuyordu. Bu marangozun sağlıklı, pek yaşlı sayılamıyacak karısı, sekiz yıllık meyvasız bir evlilikten sonra olan kız çocuğunu birkaç gün önce, daha memedeyken kaybetmişti. Ne tuhaftır ki, ölen bu çocuğun ismi de Arinoçka'ydı. Tuhaftır ki, diyorum, çünkü biz mutfakta tartışırken olayı duyan marangozun karısı koşarak bakmaya gelmiş, yavrunun isminin Arinoçka olduğunu öğrenince ona karşı şefkat duymuştu, duygulanmıştı. Sütü henüz kesilmemişti, göğsünü açıp çocuğu orasına bastırdı. Kadına, yavruyu alıp evine götürmesini, bakmasını, buna karşılık onlara her ay para vereceğimi söyledim. Kocasının razı olmayacağından korkuyordu; ama gene de çocuğu bir geceliğine götürdü. Ertesi sabah gidip, kocasını ayda sekiz rubleye razı ettim ve hemen ilk ayın ücretini peşin olarak avucuna saydım. Tabii iki gün içinde votkaya verdi sekiz rubleyi adam. Nikolay Semyonoviç, hep o garip gülümseyişiyle, marangoza her ay sekiz rubleyi kopığı kopığına ödeyeceğime kefil oldu. Nikolay Semyonoviç'in içini rahat ettirmek için altmış rublemi ona vermek istediysem de kabul etmedi: zaten param olduğunu biliyor, bana da güveniyordu. Gösterdiği bu incelikle bir anlık dargınlığımız da kalkmıştı ortadan. Mariya İvanovna hiçbir şey söylemiyor, üzerime böyle bir yükü almama şaşıyordu. Özellikle,

bu hareketim üzerine benimle hiç alay etmemekle; tersine, buna gerektiğince duyarlık göstermekle ortaya koydukları inceliği takdir ediyordum. Günde üç kere koşuyordum Dariya Rodivonovna'ya; bir hafta sonra kocasından gizli, armağan olarak üç ruble daha sıkıştırdım eline. Bir üç ruble de bebek battaniyesiyle kundak falana masraf ettim. Ama on gün sonra Arinoçka'cık birden hastalandı. Hemen bir arabaya atlayarak gidip bir doktor getirdim; bir reçete yazdı, verdiği iğrenç ilaçlarla yavrucağa sabaha kadar acı çektirdik. Ertesi gün de gelip artık geç kalındığını söyledi. Ricalarıma, belki de sitemlerime nezaketle, kaçamak cevap verdi: "Tanrı değilim ben." Bebeğin küçücük dili, dudakları, bütün ağzı beyaz, küçük kabarcıklarla kaplanmıştı. Akşama doğru her şeyi anlamış gibi, iri siyah gözlerini gözlerimin içine dikerek can verdi. Ölüsünün bir resmini çektirmek nasıl aklıma gelmedi, anlıyamıyorum. O akşam değil üzülme, o zamana kadar kendime izin vermediğim şekilde hüngür hüngür ağladığıma inanabilecek misiniz acaba? Öyle ki Mariya İvanovna gelip yatıştırmak zorunda kaldı ben. Bunu yaparken kocası da kendisi de son derece ciddiydiler gene. Marangoz küçücük bir tabut yapmıştı. Mariya İvanovna tabutun çevresini kıvrımlı dantelayla bezedi, içine küçük, güzel bir yastık koydu; ben de çiçek alıp üzerine serptim: başımdan geçen bu içli olay da böyle bitti işte. İnanır mısınız hâlâ aklımdan çıkmamıştır o yavrucak. Ama bu bir anda başlayıp biten olay kısa bir zaman sonra derin derin düşünmeye zorladı beni, Arinoçka pek pahalıya patlamamıştı bana kuşkusuz: Her şeyine, tabutuna, gömülme masraflarına, doktora, çiçeklere, Dariya Rodivonovna'ya topu topu otuz rublem gitmişti. Bu parayı, Versilov'un Petersburg yolculuğu için bana gönderdiği kırk ruble ile yola çıkmadan önce sattığım ba-

zı eşyalarımın edinmiştim; öyle ki "sermayem" olduğu gibi kalmıştı.. "Ama, diye düşünüyordum, hep böyle yana sapacak olursam pek uzağa gidemem." Üniversite öğrencisi olayı "ülkünün", kişinin yanlış yargıya varmasına, gerçeklerden uzaklaşmasına neden olabileceğini göstermişti. Arinoçka olayı ise, bunun tam tersini, hiçbir "ülkünün" kişiyi (hiç olmazsa beni) dokunaklı bir olay karşısında durmayacak, "ülküsü" için yıllarca çalışarak yaptıklarını bir anda feda etmeyecek kadar gerçeklerden uzaklaştıramıyacağını ispat ediyordu. İki sonuç da aynı derecede doğrudu." (*Delikanlı*)

II

(Bu bölüm, *Budala'nın* II. cildinin 191. ve sonraki sayfalarından alınmıştır:)

"Lebedev kısa bir sessizlikten sonra,

— Şimdi, beni çağırdığınıza göre size ne gibi bir hizmette bulunabilirim saygıdeğer Prens? dedi.

Bir dakika kadar düşünceye dalan Prens silkindi.

— Şey... ben aslında Generalden ve... haber verdiğiniz şu hırsızlık olayından bahsetmek istiyordum.

— Hangisiydi bu?

— Aman, şimdi de beni anlamazlıktan gelmeyin. Hep mi rol yaparsınız siz Lukyan Timofiyeviç! Şu kaybettiğiniz para için söylüyorum; sabah Petersburg'a inerken gelip anlattığınız kaybolan dört yüz rubleniz...

Sanki henüz ayılabilen Lebedev, kelimeleri uzata uzata,

— Haa... Şu dört yüz ruble, dedi. İçten ilginize tegekkürler Prens. Onları buldum; bulalı çok oldu.

— Buldunuz mu? Çok şükür!

— Memnunluğunuz, yüceliğinizin yeni bir ispatı. Çünkü dört yüz ruble, alınının teriyle kazanarak bir öksüz kalabalığını geçindirmeğe çalışan bir fakir için azımsanacak bir miktar değil.

Prens hemen,

— Kastım bu değildi, diye düzeltti. Parayı bulmanıza sevindim. Ama... nasıl buldunuz?

— Redingotumu astığım sandalyenin altında... Cüzdan, cebimden kayarak düşmüş olacak.

— Sandalyenin altında mı? İmkânsız! Siz bana bütün köşe bucağı aradığınızı söylememiş miydiniz! Bu en göz önünde ycre bakılmaz mı?

— Bakmıştım. Baktığımı gayet iyi hatırlıyorum. Çömelerek, sandalyeyi çekip baktım, ellerimle yeri yokladım. Yer, şu avucumun içi gibi dümdüz... İnsan, önemli, üzücü bir kayba uğradığı zaman, kaybettiğini yüzde yüz bulmak isteğiyle bir baktığı yeri defalarca kontrol ediyor.

Prens çaşkınlıkla,

— Allah Allah! diye mırıldanıyordu. Anlaşılmaz doğrusu, orada olmadığını, iyice baktığınızı söylemişsiniz. Şimdi birden ortaya çıkıverdi.

— Ya, birdenbire bulunuverdi.

Prens, Lebedev'i tuhaf tuhaf sözdü, sonra,

— Peki, ya General? diye sordu.

— Ne olmuş Generale?

— Aman Allahım! Cüzdanı sandalyenin altında bulunca Generalin ne dediğini soruyorum. Önce birlikte aramıştınız ya...

— Evet, öyleydi. Bu defa ses çıkarmadım, cüzdanı bulduğumu ona bildirmemeyi tercih ederim.

— Neden ama? Para tamam mı?

— Baktım, her şey kuruşu kuruşuna tamam.

Prens düşünceli bir tavırla,

— Bari gelip bana söyleseydiniz, dedi.

— Sizi bulduğunuz ruh hali içinde rahatsız etmek cesaretini kendimde bulamadım Prens. Zaten ben de bir şey bulmamış gibi davranarak cüzdanı açıp muayene ettikten sonra yine sandalyenin altına bıraktım.

— O da neden?

Lebedev ellerini oğuşturdu, tıslar gibi güldü.

— Öyle işte... İşin sonunu merak ediyordum.

— Demek cüzdan üç gündür hâlâ orada...

— Yo, bir gün kaldı. Daha doğrusu ben onu Generalin bulmasını istiyordum. Çünkü, ben bulduğuma göre, sandalyenin altında pek belli şekilde duran cüzdanı General de kolaylıkla görebilirdi. Sandalyeyi birkaç kere yerinden oynatarak cüzdanı iyice ortaya çıkardım. Ama General bir türlü farkına varamadı. Böylece tam yirmi dört saat geçti. Bugünlerde son derece dalgın olmalı. Zaten hayli garip bir hali var: konuşup gülüyor, kahkahalar atıyor, ya da durup dururken, sebepsiz yere bana küsüyor. Odadan çıkarken mahsus kapıyı açık bıraktım. Biraz durakladı, bir şeyler söylemek istedi. Belki içinde bu kadar parayla cüzdanın odada kalmasından korkuyordu. Ama birdenbire hiddetlendi, ses çıkarmadan yürüdü. Sokakta da beraberce iki adım attık atmadık, başka bir yola saparak kayboldu. Ancak akşam üzeri meyhanede tekrar birbirimizi gördük.

— Sonunda cüzdanı sandalyenin altından aldınız mı?

— Hayır, o gece oradan kayboldu.

— Peki, şimdi nerede?

Lebedev yerinden kalktı, Prens'e tatlı tatlı bakarak gülümsedi.

— İşte burada. Redingotumun eteğinde... Bakın, yoklayın bir...

Gerçekten redingotun önü, tam görünecek yerinde iyice torbalaşmıştı. Dokununca bunun yırtık cepten oraya düşmüş bir deri cüzdan olduğu hemen anlaşılıyordu.

— Çıkarıp baktım. Para yerli yerinde. Yine aynı yere koyarak dün sabahtan beri öylece geziyorum. Yürürken ayaklarıma bile vuruyor.

— Siz de bir türlü farkına varmıyorsunuz, değil mi?

— Evet, keh-keh-keh! Gerçi sizin dikkatinizi çekmesi hiç beklenemez ama Prens cenapları, benim ceplerim her zaman sağlamdır; bir gece içinde böyle birden delinivermesi!.. Dikkatle bakınca gördüm, sanki çakıyla kesilmiş, inanılmaz şey doğrusu!

— Peki, General?

— Dün de, bugün de hep dargındı. Cüzdanı bir türlü bulamayışıma kızıyor. Arada bir sululuğa varan bir neşeye kapılıyor, bazan da son derece hassaslaşıyor. Kızgın anlarından zaman zaman ürktüğüm de oluyor; ne de olsa asker değilim ben Prens. Dün meyhanede otururken baktım, redingotumun eteği kocaman bir tümsek yapmış, insanın gözünün içine batıyor. Bizimki yan gözle bakarak kendi kendini yiyor. Zaten çoğudur, fazlaca sarhoş ve duygulu olduğu zamanların dışında doğru dürüst gözlerime baktığı yok. Ama dün iki kere öyle bir bakış baktı ki, iliklerime kadar ürperdim. Artık yarın cüzdanı bulmaya iyice kararlıyım. Bugün akşama kadar onunla gezeyim de...

— Neden bu kadar eziyet ediyorsunuz adamcağıza?

— Eziyet değil bu Prens, asla. Onu içten seviyor, saygı besliyorum. Bilmem inanır mısınız, şimdi benim için değeri bir kat daha arttı. Onu eskisinden daha çok takdir etmeğe başladım.

Lebedev bunları öyle ciddi bir halle söylüyordu ki Prens'in sabrı taşı.

— Bu kadar çektirmeye mi sevgi diyorsunuz? Cüzdanınızı sandalyenin altına, redingotunuzun eteğine koymasız size hile yapmak istemediğinin, safiyane özür dilediğinin en açık delili sayılmaz mı? Duyuyorsunuz, değil mi? Özür diliyor! Duyularınızın inceliğine güveniyor. Ona olan dostluğunuza inanıyor. Oysa siz bu... fevkalâde namuslu adamı elinizden geldiği kadar alçaltmağa bakıyorsunuz.

Lebedev, gözleri parlayarak Prensın sözlerini tekrarladı:

— Fevkalâde namuslu Prens, fevkalâde namuslu! Bu kadar yerinde bir vasıflandırmayı da ancak siz yapabilirsiniz. Kötüler içinde çürüdüğüm halde size tapar dedecedeki bağlılığımın sebebi de bu zaten. Kararım karar: yarına bırakmadan, cüzdanımı hemen şimdi buluyorum. İşte para da tamam. Buyrun alın ve yarına kadar saklayın asil Prensım. Yarın, ya da öbür gün alırım sizden. İlk kaybolduğu gece, bahçemde bir taşın altında gecelemiştir herhalde, ne dersiniz?

— Sakın kendisine cüzdanınızı bulduğunuzu söylemeyin. Redingotun eteğinin boş olduğunu kendisi görsün.

— Öyle mi dersiniz? Yoksa bulduğumu söyleyerek şimdiye kadar hiçbir şeyin farkında değilmişim gibi davransam daha iyi olmaz mı?

— Hayır.

Prens biraz düşündükten sonra ekledi:

— Hayır, artık geç kaldınız; bu daha tehlikeli olur. Öylece bırakın... Yumuşak da olun ona karşı... çok değil... Hem biliyor musunuz...

— Biliyorum Prens, biliyorum. Belki bu duruma katlanamayacağını ben de düşündüm. Onun kalbinde de sizdeki gibi duygular yer etmişse... Son derece hırçın ve geçimsiz bir adamdır. Arada bir bana öyle üstten bir dav-

ranışı var ki... Bazan halinden sızlanarak boynuma atılır, bazan da durup dururken hakarete, alaya başlar. O zaman mahsus redingötün eteğini gözüne sokuyorum. Keh-Keh! Hadi hoşça kalın Prens. Sizi bir hayli işgal ettim herhalde...

— Yalnız Allahaşkına eskisi gibi sır kalsın bu Lebedev...

— Yavaş adımlarla, yavaş adımlarla!

Konuşmaları bittiği zaman Prens eskisinden daha çok meraklanmıştı; Generalle yarınki buluşmalarını sabırsızlıkla bekliyordu."

S O N

VARLIK YAYINLARI

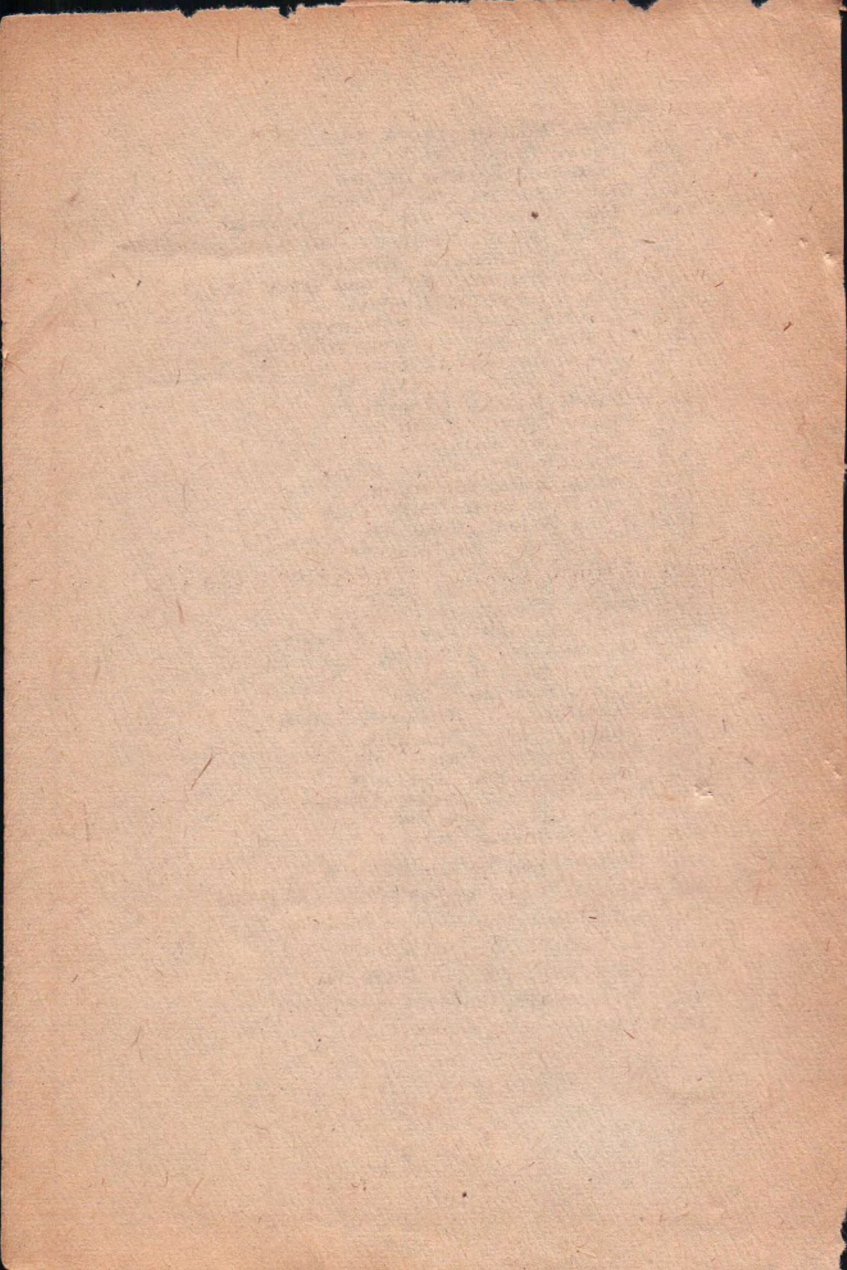
BÜYÜK ESERLER (4 lira, * 6, ** 8, *** 10 lira)

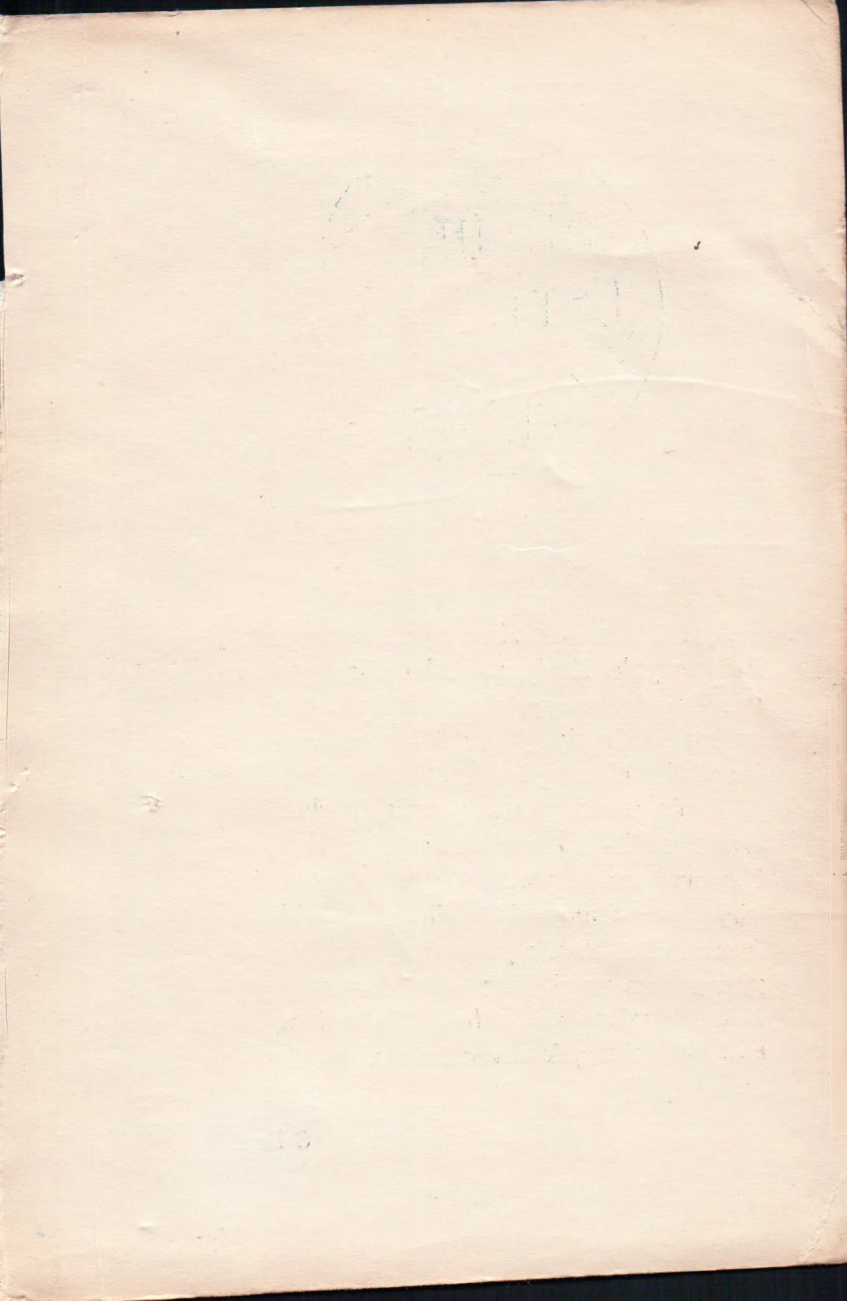
1. * Gustave Flaubert: *Madame Bovary*
5. * Homeros: *İliada* (A. C. Emre - 3. bas.)
8. * Homeros: *Odysseia* (A. C. Emre - 2. bas.)
7. * Alberto Moravia: *Romalı Kadın* (2. bas.)
11. Anatole France: *Penguenler Adası*
12. Luigi Pirandello: *Gölge Adam*
13. Orhan Veli: *Bütün Şiirleri* (10. bas.)
14. Cengiz Dağcı: *Korkunç Yıllar* (2. bas.)
16. Alphonse Daudet: *Sapho*
17. * Oscar Wilde: *Dorian Gray'in Portresi*
18. * John Steinbeck: *Uğurlu Perşembe*
19. Goethe: *Genç Werther'in Acıları*
20. * Albert Camus: *Veba*
21. C. Sıtkı Tarancı: *Otuz Beş Yaş* (10. bas.)
22. Jean Giradoux: *Bella*
23. Ernest Hemingway: *Ya Hep, Ya Hiç*
24. *Yeni Şiirimiz* (Antoloji)
25. Alberto Moravia: *Diktatörün Kadını*
26. Guy de Maupassant: *Ölümden Beter*
27. Marcel Proust: *Swann'ın Aşkı*
28. Erskine Caldwell: *Penceredeki Işık*
29. E. M. Forster: *Hindistanda Bir Geçit*
30. * John Steinbeck: *Yukarı Mahalle*
32. * Honore de Balzac: *Eugénie Grandet*
33. Dostoyevski: *Kumarbaz*
34. * Balzac: *Goriot Baba*
35. Montherlant: *Bekârlar*
36. Emile Zola: *Thérèse Raquin*
37. John Steinbeck: *Sardalya Sokağı*
38. John Steinbeck: *Bilinmiyen Bir Tanrıya*
40. * Knut Hamsun: *Açlık*
41. André Malraux: *İnsanlık Durumu*
42. Cahit Sıtkı Tarancı: *Sonrası*
43. Dostoyevski: *Ebedî Koca*
44. John Dos Passos: *Önemli Adam*
46. William Faulkner: *Kutsal Sığınak*
47. * Balzac: *Vadideki Zambak*
48. * Ernest Hemingway: *Silâhlara Veda*
50. *** Jack London: *Martin Eden*
51. André Gide: *Kalpazanlar*

52. * Charles Dickens: *Öliver Twist*
53. Nathaniel Hawthorne: *Kızıl Damga*
54. Panait Istrati: *Arkadas*
55. Sami N. Özerdim: *Bayraklaşan Atatürk*
56. Alexandre Dumas Fils: *Kamelyah Kadın*
57. Mevlâna (Haz.: Abdülbaki Gölpınarlı)
58. Falih Rifki Atay: *Roman*
60. John Steinbeck: *Cennet Çayrıları*
61. Ernest Hemingway: *Güneş de Doğar*
62. Aldous Huxley: *Yeni Dünya*
63. Orhan Kemal: *Avare Yıllar*
64. Dostoyevski: *Netoçka Nezvanova*
65. Montherlant: *Genç Kızlar*
66. William Saroyan: *İnsanlık Komedi*
68. Erskine Caldwell: *Tütün Yolu*
69. Orhan Kemal: *Murtaza*
70. Mark Twain: *Misisipi'de Hayat*
71. Gogol: *Eski Zaman Beyleri*
72. Panait Istrati: *Akdeniz*
73. Orhan Kemal: *Bir Filiz Vardı*
74. E. M. Remarque: *Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok*
75. Yakup Kadri: *Millî Savaş Hikâyeleri*
76. André Maurois: *Sonbahar Gülleri*
77. Vercors: *Sousuzlaşan Havvanlar*
78. Yakup Kadri: *Hep O Şarkı*
79. Dostoyevski: *Öteki*
80. Yakup Kadri: *Anamın Kitabı*
81. Ernest Hemingway: *Irmağın Ötesi*
82. John Steinbeck: *Bir Savaş Vardı*
83. Daninos: *Tanrı Babanın Hatıra Defteri*
84. * Orhan Kemal: *Müfettişler Müfettişi*
85. Panait Istrati: *Kira Kiralına*
86. Varlık Şiirleri Antolojisi
- 87.** Hemingway: *Canlar Kimin İçin Çalışıyor*
88. Gogol: *Taras Bulba* (Nurullah Ataç)
89. Orhan Kemal: *Cemile*
90. Dostoyevski: *Stepancikovo Köyü*
91. André Gide: *Vatikanın Zindanları*
92. Panait Istrati: *Uşak*
93. C. Dağcı: *Yurdunu Kaybeden Adam*
94. Montherlant: *Kum Gölü*
95. Dostoyevski: *İnsancıklar*
96. André Gide: *Sapık Sevgi*
97. Panait Istrati: *İş Bulma Kurumu*
98. O. Henry: *Yaşayan Görür*
99. Mahmut Makal: *Bizim Köy*
100. André Gide: *Kadınlar Okulu*
101. Haldun Taner: *Konçinalar*
102. Türk Hiciv ve Mizah Antolojisi
103. André Maurois: *Aile Çevresi*

104. * Alain Fournier: *Adsız Köşk*
105. Panait Istrati: *Minka Abla*
106. * Jean-Paul Sartre: *Bulantı*
107. Jack London: *Ateş Yakmak*
108. John Steinbeck: *Fareler ve İnsanlar*
109. Anton Çehov: *Memurun Ölümü*
110. Miodrag Bulateviç: *Kırmızı Horos*
111. * André Malraux: *Kantonda İsyan*
112. İvan Turgenyev: *Kaderci*
113. * Zaharia Stancu: *Ölümle Oyun*
114. * Ignazio Silone: *Bir Avuç Bögürtlen*
115. André Maurois: *İklimler*
- 116.** *Türk Hikâye Antolojisi*
117. Bertolt Brecht: *Canavar*
118. Panait Istrati: *Kodin*
119. O. Henry: *Kuklalar*
120. Panait Istrati: *Angel Dayı*
121. Kafka: *Ceza Sömürgeci*
- 122.** Jean-Paul Sartre: *Akıl Çağı*
123. Orhan Kemal: *Baba Evı*
124. Dostoyevski: *Amcanın Rüyası*
125. Aleksey Tolstoy: *Korku Haftası*
126. Tevfik Fikret: *Son Şiirler*
127. Orhan Kemal: *Sarhoşlar*
128. Necati Cumalı: *Yağmurku Deniz*
129. Oktay Akbal: *Günlerde*
- 130.** Kafka: *Dâvâ*
131. Çehov: *Besleme*
132. Panait Istrati: *Perlmutter Ailesi*
133. Maksim Gorki: *Bozguncu*
134. * Dino Buzzati: *Tatar Çölü*
135. John Steinbeck: *Ay Battı*
136. Orhan Kemal: *Ekmek Kavgası*
137. André Gide: *Ayrı Yol*
138. Yordan Yovkov: *İnce*
139. Dostoyevski: *Yeraltı Dünyası*
140. * Romen Hikâyeleri Antolojisi (Y. Nabı)
141. Mihail Zoşçenko: *Sinirli İnsanlar*
142. * Talip Apaydın: *Sarı Traktör*
143. John Steinbeck: *Ak Bildircin*
144. *Çekoslovak Hikâyeleri Antolojisi*
145. *** Dostoyevski: *Cinler I*

BÜYÜK ESERLER KİTAPLIĞI

André Gide'i okurlarımıza tanıtmaya hiç ihtiyaç yok. Başlıca eserlerinin hepsi serilerimiz içinde yer almıştır. Dostoyevski'yi hele daha iyi tanır Türk okurları ve bu büyük olduğu kadar maceralı hayatıyla de ün almış yazarı merak ederler hep. Dostoyevski'yi, hayatı ve eserleri ile okurlarımıza tanıtacak bir kitap yayınlamayı düşününce Gide'in ölümsüz eseri geldi aklımıza. Bir büyük yazarın başka bir büyük yazarı nasıl derinliğine kavrayıp anlattığını göreceksiniz bu kitapta. Her ikisini de daha çok seveceksiniz.

80 lira

db